

Lexicographic Bulletin

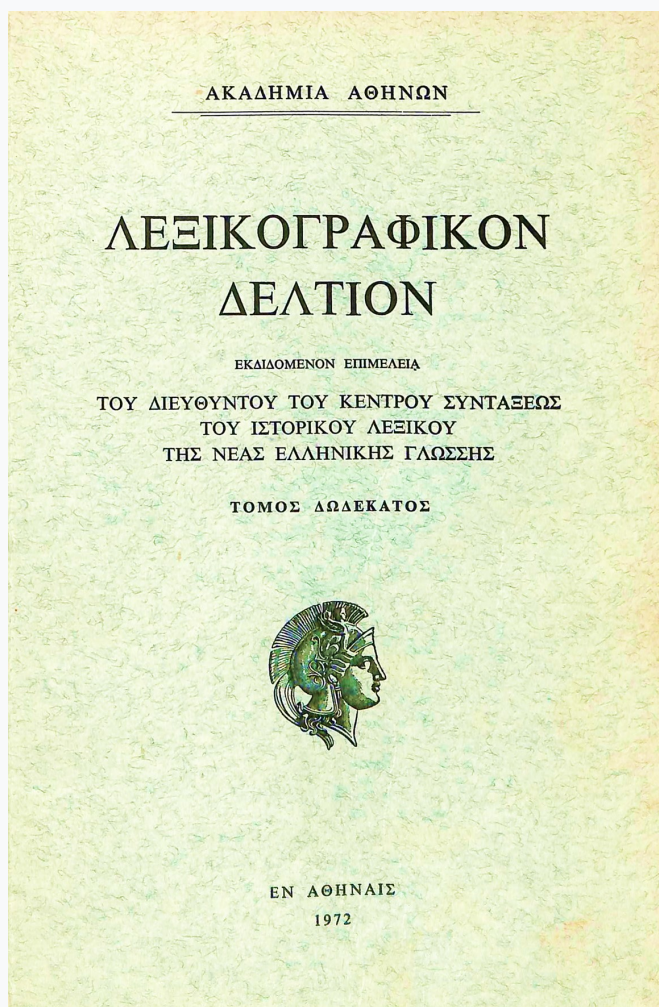

Vol 12 (1972)

Lexicographic Bulletin

Γλωσσική συγγένεια Κρήτης και Μάνης

Dikaios Vayakakos

doi: [10.12681/ld.40749](https://doi.org/10.12681/ld.40749)

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ
ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ
ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΔΩΔΕΚΑΤΟΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

1972

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ
ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΤΗΣ ΤΕ ΚΟΙΝΩΣ ΟΜΙΛΟΥΜΕΝΗΣ
ΚΑΙ ΤΩΝ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ
Ὁδὸς Ἀναγνωστοπούλου 14 — Ἀθῆναι (136) — Τηλ. : 620-024

Διευθυντής : ΔΙΚΑΙΟΣ Β. ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΣ

ACADÉMIE D'ATHÈNES
CENTRE DE RÉDACTION DU DICTIONNAIRE HISTORIQUE
DU GREC MODERNE (LANGUE COMMUNE
ET DIALECTES)

14, rue Anagnostopoulou — Athènes (136) — Tél. : 620-024

Directeur : ΔΙΚΕΟΣ Β. ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΣ

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελίδες
<i>Δικ. Β. Βαγιαζάκου</i> : Γλωσσική συγγένεια Κρήτης καὶ Μάνης [<i>Dik. B. Vayacacos</i> , Parenté linguistique entre la Crète et le Magne].....	3- 42
<i>Νικ. Γ. Κοντοσοπούλου</i> : Προβλήματα τοῦ ἑλληνικοῦ γλωσσικοῦ ἸΑτλαντος [<i>Nicolas G. Contossopoulos</i> , Problèmes de l'Atlas linguistique de Grèce].....	43- 49
<i>Nicolas J. Kontosopulos</i> : Los dialectos en la Grecia con- temporánea.....	51- 58
<i>Titos P. Jochalas</i> : Gli studi albanologici in Grecia.....	59- 67
<i>Titos P. Jochalas</i> : Griechische Orts-und Familiennamen des italoalbanischen Gemeinden Siziliens.....	69- 80
<i>Dikéos V. Vayacacos</i> : Le grec moderne, les dialectes néo- helléniques et le Dictionnaire Historique de la langue grecque de l'Académie d'Athènes.....	81-102
BIBLIOGRAPHIE DE LINGUISTIQUE GRECQUE.....	102-245
Liste des auteurs.....	247-256
Περιεχόμενα τῶν τόμων 1-11 τοῦ «Λεξικογραφικοῦ Δελτίου» [Sommaire des vol. 1-11 du «Bulletin Lexicographique»]	257-260

ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΣΥΓΓΕΝΕΙΑ ΚΡΗΤΗΣ ΚΑΙ ΜΑΝΗΣ¹

Αί γλωσσικαὶ ὁμοιότητες μεταξὺ δύο ἀπομεμακρυσμένων περιοχῶν δύνανται νὰ ἐρμηνευθοῦν εἴτε ὡς παλαιὰ κληρονομία ἐκ τῆς μεγάλης τοῦ Ἑθνους ἡμῶν γλωσσικῆς παραδόσεως εἴτε ὡς ἀποτέλεσμα ἐποικισμοῦ συμπαγοῦς πληθυσμοῦ ἐκ τῆς μιᾶς περιοχῆς εἰς τὴν ἄλλην εἴτε, ἐνίοτε, ὡς ἀποτέλεσμα καὶ τῶν δύο τούτων παραγόντων.

Μεταξὺ Κρήτης καὶ Μάνης ὑπάρχουν κοινὰ γλωσσικὰ καὶ λαογραφικὰ στοιχεῖα, τὴν ὁμοιότητα τῶν ὁποίων πρῶτος ἐπεχείρησε νὰ ἐρμηνεύσῃ ὁ Γεώργιος Χατζιδάκις². Οὗτος, ὀρμώμενος ἐκ τῆς γενικῆς θεωρήσεως τοῦ γλωσσικοῦ καὶ λαογραφικοῦ ὕλικου τῆς Μάνης, τὸ ὁποῖον τότε ἐγνώριζε, προσεπάθησεν ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ ἐκ Κρήτης — ἐκ Δυτικῆς Κρήτης — ἀντίστοιχον νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν ὁμοιότητα αὐτήν. Ὑπέθεσε δέ, ὡς κατωτέρω θὰ ἴδωμεν, ὅτι αὕτη ὑφείλεται εἰς ἐποικισμόν ἐκ Μάνης εἰς Δ. Κρήτην, γενόμενον ἐπὶ Νικηφόρου Φωκᾶ μετὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀνάκτησιν τῆς Κρήτης ἀπὸ τοὺς Σαρακηνούς (961). Τὸν ἐποικισμόν ὅμως τοῦτον δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐδραιώσῃ δι' ἱστορικῶν μαρτυριῶν καὶ ἐπομένως παρέμεινεν ἡ γνώμη του ὡς μία ὑπόθεσις.

Ὁ Γ. Χατζιδάκις πρὸς τούτοις δὲν καθώρισε τὰ ὅμοια γλωσσικὰ φαινόμενα Κρήτης καὶ Μάνης, ἀλλ' ἠρκέσθη μόνον εἰς τὸν γενικὸν χαρακτηρισμόν τῆς ὁμοιότητος τῆς γλώσσης καὶ τῶν ἐθίμων τῶν περιοχῶν αὐτῶν. Σήμερον ὅμως, ὅτε καὶ ἀξιόλογοι συλλογαὶ γλωσσικοῦ καὶ λαογραφικοῦ ὕλικου ἔχουν γίνει ἐκ Κρήτης καὶ Μάνης³ καὶ σχετικαὶ μελέται ἔχουν δημοσιευθῆ,⁴ ἔχομεν τὴν δυνατότητα νὰ ἐπισημάνωμεν εἰδικώτερον τὰ κοινὰ γλωσσικὰ στοιχεῖα καὶ νὰ καθορίσωμεν ἀκριβέστερον τὴν ἔκτασιν τῆς χρήσεως αὐτῶν.

Τὸ διὰ τὴν μελέτην ταύτην γλωσσικὸν ὕλικὸν λαμβάνομεν διὰ μὲν τὴν Κρήτην ἐκ τῆς αὐτόθι λαλουμένης σήμερον διαλέκτου ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐκ τῶν Κρητικῶν λογοτεχνικῶν κειμένων ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 15ου ἕως καὶ τοῦ 17ου αἰ., ὅτε

1. Ἡ παροῦσα μελέτη ἀνεκινώθη ἐν γενικαῖς γραμμαῖς εἰς τὸ ἐν Ρεθύμνῳ Γ' Διεθνὲς Κρητολογικὸν Συνέδριον κατὰ τὴν 21ην Σεπτεμβρίου 1971.

2. Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικὰ (= MNE), 1, σ. 351.

3. Πολλὰ ἀπόκεινται εἰς τὸ Κέντρον Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ (ΧΙΛ) καὶ εἰς τὸ Κέντρον Ἐρευνῆς τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

4. Διὰ τὰς μέχρι τοῦ 1935 δημοσιευθείσας βλ. Γ. Σπυριδάκη, Βιβλιογραφία τῆς Κρητικῆς Λαογραφίας καὶ γλωσσολογίας, Περιοδ. «Μύσων» Γ' (1934), σσ. 30-73, Ζ (1938), σσ. 93-129. Ν. Τωμαδάκη, Ἀναίρεσις καὶ συμπλήρωσις βιβλιογραφίας, Νεοελληνικὸν Ἀρχεῖον Α (1935), σσ. 102-124. Διὰ τὰς μετὰ ταῦτα βλ. Ν. Κομποπούλου, Γλωσσογεωγραφικαὶ διερευνήσεις εἰς τὴν Κρητικὴν διάλεκτον, ἐν Ἀθήναις 1969, σσ. 85-94.

ἡ Κρητικὴ διάλεκτος εἶχε λάβει πλέον τὴν πλήρη αὐτῆς διαμόρφωσιν, διὰ δὲ τὴν Μάνην μόνον ἐκ τῆς λαλουμένης σήμερον διαλέκτου, διότι, δυστυχῶς, δὲν ἔχομεν ἐκ Μάνης λογοτεχνικὰ κείμενα εἰς τὴν τοπικὴν διάλεκτον τῆς ἀντιστοίχου ἐποχῆς, ὥστε νὰ ἀντλήσωμεν καὶ ἐκ τούτων τὸ ἀναγκαῖον ὕλικόν. Ἡ σύγκρισις ἐπομένως καθίσταται ἄνιστος ὡς πρὸς τὸ ἐκ κειμένων γλωσσικὸν ὕλικόν, ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ Κρητικὴ γλωσσικὴ προφορικὴ παράδοσις εὐρίσκεται λίαν ἐκτεταμένη εἰς τὰ λογοτεχνικὰ κείμενα, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἔχομεν ἐν καὶ τὸ αὐτὸ γλωσσικὸν ὕλικόν ἐκ Κρήτης, ἡ δὲ γλῶσσα τῶν κειμένων θὰ μᾶς βοηθήσῃ νὰ δώσωμεν τὴν ἐξήγησιν διὰ τὴν ὁμοιότητα τῶν διαλέκτων Κρήτης καὶ Μάνης.

Ἄς ἴδωμεν λοιπὸν πρῶτον τὰ σπουδαιότερα τῶν κοινῶν γλωσσικῶν φαινομένων, ἐν συνεχείᾳ δέ, ἀφοῦ ἐκθέσωμεν τὴν γνώμην τοῦ Γ. Χατζιδάκι καὶ Γ. Ἀναγνωστοπούλου περὶ τούτων, θὰ ἐπιχειρήσωμεν νὰ αἰτιολογήσωμεν τὴν συγγένειαν αὐτῶν. Τὰ κοινὰ γλωσσικὰ φαινόμενα εἶναι *Φωνητικά*, *Μορφολογικά*, *Ἑτυμολογικά* καὶ *Λεξιλογικά*.

Α. ΦΩΝΗΤΙΚΑ

1) Ἡ οὐρανικωτέρα προφορὰ τῶν οὐρανικῶν γ, χ, κ (γ̂, χ̂, κ̂) πρὸ τῶν λεπτῶν φθόγγων e, i, ἢ εἰς τὸ κ ἐξελιχθεῖσα ἐνίστε εἰς τσιτακισμόν.

Ἐν Κρήτῃ δηλ. λέγουσιν : γῆ, γυρεύω, γυρίζω, γιατί, παιδεύγει, βγαίνω, νὰ γενῆ — κατέχει, ψυχῆ, χείλη, ἀρχινίζω, χέρα, χαιράμενος — ἐκείνος, ἐδικοί, κοπελλιστικῆ, πριζύ, καιρός, ἐδικές μου, κεφαλή κλπ. Κατὰ κανόνα, δηλαδή, ἡ ἰδιαιτέρα προφορὰ τοῦ κ (καὶ g=γγ, γκ) πρὸ τοῦ e, i, ἥτις δίδει τὴν ἐντύπωσιν τσιτακισμοῦ, δὲν εἶναι ὡς ἡ τοῦ τσ - τζ, ἀλλ' ὡς ἐνδιάμεσος παχὺς φθόγγος κ̂ μεταξὺ τοῦ κ καὶ τοῦ τσ (κ > κ̂ > τσ). Ὁ Κρητικὸς φθόγγος δὲν σχηματίζεται διὰ τοῦ ἄκρου τῆς γλώσσης μεταξὺ τῶν ὀδόντων (ὅπως τὸ τσ - τζ), ἀλλὰ πάντοτε διὰ προσψάσεως τῆς γλώσσης πρὸς τὸν πρόσθεν καὶ πλάγιον οὐρανὸν ὥστε μᾶλλον ὡς *khie* καὶ *ghie* νὰ ἀκούεται¹, δηλ. ὁ τσιτακισμὸς δὲν συνετελέσθη ἀκόμη εἰς τὴν κρητικὴν διάλεκτον.

Παρὰ τὴν γενικὴν ὅμως αὐτὴν μορφήν ἔχομεν εἰς ὠρισμένας λέξεις καὶ πλήρη τσιτακισμόν τοῦ κ εἰς τινὰς τόπους τῆς Κρήτης, ὡς εἰς Κουροῦτες, Μαγαρικάρι, Μεραμπέλο, Σφακιά², ἔνθα λέγεται : *τσεφτελιά* (κεφτελιά), *κορατσίνα* (κορακίνα) καὶ εἰς Παλαιόκαστρον Σητείας³.

Ἡ προφορὰ αὕτη τοῦ κ̂ ὑπὸ τῶν Κρητῶν ἤτο ἤδη αἰσθητὴ πρὸ τριῶν καὶ πλέον αἰώνων. Ἦδη τὸ 1580 οἱ Θηραῖοι Λουκάς καὶ Ἀνδρέας Ἀργυρὸς ἔγραφον εἰς τὸν Μαρτῖνον Κρούσιον⁴ «δυσνόητον esse Cretensem linguam... qui corruptius lo-

1. Γ. Χατζιδάκι, Περὶ τῆς Μεγαρικῆς διαλέκτου καὶ τῶν συγχρόνων αὐτῆς ιδιωμάτων, Ἐπετ. Πανεπιστ. Ἀθηνῶν 12 (1915/16), σσ. 11-12. Γ. Ἀναγνωστοπούλου, Περὶ τῆς ἐπιδράσεως τῆς Βενετίας εἰς τὰς ὑπ' αὐτῆς καταληφθεῖσας χώρας, Ἐπ. Ἐτ. Βυζ. Σπ. 2 (1925), σ. 313.

2. Γ. Παγκάλου, Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος τῆς Κρήτης, τόμ. Α', Ἀθήναι 1955, σσ. 196-197.

3. Αὐτόθι, σ. 146. Πβ. R. Dawkins, ἐν Annual of the British School at Athens, τ. 10, σ. 83.

4. Turcograeciae, Baseleae 1584, σ. 209. Πβ. Κ. Σάθα, Παράρτημα Νεοελληνικῆς Φιλολογίας, ἐν Ἀθήναις 1870, σ. 31.

quatur. Τζοπέλους *inquirit vocamus eos qui semper utuntur τζ sive τζίντα... pro-
πρόβατο - προβατάτζι, ἀρνὶ - ἀρνάτζο seu ἀρνάτχο...».*

Καὶ εἰς τὴν Μάνην (εἰς τὸ ἰδίωμα τῆς Μέσα Μάνης) ἔχομεν τὴν αὐτὴν προφο-
ρὰν τῶν οὐρανικῶν καὶ δὴ τοῦ κ πρὸ τῶν e, i, οῖον : ῥέρος, ῥενιά, ῥελοῦ, ῥίδα, μαν-
ροῖης — τυχερός, ῥέρι, ῥέρα, ῥαιράμενη, ψυχή, ῥειμῶνας, παχόνου — καιρός, κερι,
κεφάλι, ἐκεῖνος, παιδάκι, ἀρνάκι, κλπ. Εἰς τὸ ἰδίωμα ὅμως τῆς Ἐξω Μάνης ἔχομεν
πλήρη σιτακισμὸν τοῦ κ, οῖον : τσαιρός, τσεφάλι, ἀρνάτσι, παιδάτσι κλπ.

2) Ἡ ἀλλοίωσις τῶν συμφωνικῶν συμπλεγμάτων τσ καὶ τζ πρὸ τοῦ φωνήεντος ι ἢ τοῦ ἡμιφώνου συνιζανομένης συλλαβῆς.

Ἐν Κρήτῃ α/ τὸ σύμπλεγμα τσ εἰς τὴν Ἄνω Σύμην Βιάννου¹ πρὸ τοῦ πλήρους
φωνήεντος ι ἢ τοῦ ἡμιφώνου ι τρέπεται εἰς κ̂ : παπούτσι - παπούκι, παπούτσια -
παπούκια, παπουτσιῶν - παπουκιῶν, πετσι - πεκί, φοβιτσιάρις - φοβικιάρις.

β/ Τὸ σύμπλεγμα τζ εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον² καὶ ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς ὅρους τρέπεται
εἰς ḡ : νεράτζι - νεράḡι - νεράḡια.

Ἐν Μάνῃ (εἰς τὸ ἰδίωμα τῆς Μέσα Μάνης³) παρατηρεῖται τὸ αὐτὸ πρὸ τοῦ
ἡμιφώνου ι, οῖον : παπούτσι - παπούκια, - παπουκιῶνε, καβούτσι (ἀδελφός) -
καβούκια - καβουκιῶνε, κουκκούτσι - κουκκούκια, κότσι - κόκια, διπούτσι (πέδη) -
διπούκια, νεράτζι - νεράḡια.

3) Ἡ τροπὴ τοῦ ἡμιφώνου ι συνιζανομένης συλλαβῆς πρὸ τῶν ἀήχων συμφώνων π καὶ φ εἰς χ̂ι, ὥστε νὰ ἔχωμεν π̂χ̂ι, φ̂χ̂ι (τὸ χ̂ ἐνταῦθα προφέρεται ὡς παχὺ χ).

Ἡ τριαυτὴ τροπὴ συντελεῖται εἰς τὴν Ἀνατολικὴν καὶ Κεντρικὴν Κρήτην⁴,
οῖον : χωράφι - χωράφια - χωράφχια - χωραφχῖω, πιε - π̂χιέ, πιάνω - π̂χιάνω,
π̂χ̂ιός⁵ Ζήν. Α., 29.

Τοῦτ' αὐτὸ συντελεῖται καὶ εἰς τὸ ἰδίωμα τῆς Μέσα Μάνης⁶, οῖον : χωράφι -
χωράφχια - χωραφχῖωνε, ἀλάφι - ἀλάφχια, ξουράφι - ξουράφχια, κούφιος - κού-
φχῖος, σάπιος - σάπχιος, πιάνω - π̂χιάνου, κοπιάζω - κοπ̂χ̂ιάζου κλπ.

1. Γ. Παγκάλου, ἐνθ' ἄν., σ. 237.

2. Αὐτόθι.

3. Δ. Βαγιακάκου, Συνίζησις καὶ ἐπένθεσις ἐν τῷ γλωσσικῷ ἰδίωματι τῆς Μέσα Μάνης, Λεξικογραφικὸν Δελτίον Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 4 (1954), σσ. 123, 124. Ἀνάλογον φαινόμενον ἔχο-
μεν καὶ εἰς Κύθον (Μεσαρίαν) : παπούκια, κιακιόρα (τσατσάρα), κακιωρόλα (κατσαρόλα),
κιουράπια (τσουράπια), ἐκι (ἔτσι). Βλ. Φ. Κουκουλέ, Γλωσσικὰ ἐκ Κύθου, Λεξικογρ. Ἀρχεῖον 5
(1923), σ. 290. πβ. Γ. Χατζιδάκι, Γενικὴν Γλωσσικὴν, σ. 169, καὶ εἰς Μέγαρον καὶ Ἄνδρον,
βλ. Γ. Χατζιδάκι, Περὶ τῆς Μεγαρικῆς διαλέκτου, ἐνθ' ἄν., σ. 12.

4. Γ. Παγκάλου, ἐνθ' ἄν., σσ. 171, 200, Ἄνω Σύμη.

5. Κ. Σάθα, Κρητικὸν Θεάτρον, ἐν Βενετίᾳ 1879, ὁ Γ. Παγκάλου, ἐνθ' ἄν., τόμ. 3, σ. 333
γράφει π̂χ̂ός.

6. Δ. Βαγιακάκου, ἐνθ' ἄν., σσ. 114-116.

4) Ἡ προφορὰ τοῦ σ ἐν συνιζήσει μετὰ τοῦ ἡμιφώνου ι συνιζανομένης συλλαβῆς ὡς ζι.

Ἐκ Κρήτης ἡ τοιαύτη προφορὰ μαρτυρεῖται εἰς τὸ χωρίον Ἄνω Σύμη Βιάννου, ἔνθα λέγεται *κραζιά* (κρασιὰ), *νηζιά* (νησιὰ)¹.

Εἰς Μάνην (εἰς τὸ ἰδίωμα τῆς Μέσα Μάνης)² ἔχομεν : *ἀλεζιά* (ἀλεσιὰ), *πατηζιά* (πατησιὰ), *μυστριζιά* (μυστρισιὰ), *ἴζια* (ἴσια), *ἰζιώνω* (ἰσιώνω) κλπ.

Ἡ αὐτὴ προφορὰ συναντᾶται καὶ εἰς Κυπριακὸν χειρόγραφον³ τοῦ 16-17ου αἰῶνος, ἔνθα ἀπαντοῦν αἱ λέξεις : *τριμιθουχιά*, *φορεχιά*, *περαχιά*, *ἴζια*, *παχιᾶς* (τριμιθουσιὰ, φορεσιὰ, περασιὰ, πασιᾶς). Ἐκ Κύπρου ἐπίσης ἔχομεν *πεντακόχιες*, *μεχιακός*, *ἴζια*, *κραχιουῦ*, *δροχιά*, *μοιραχιά* (πεντακόσιες, μεσιακός, ἴσια, κρασιουῦ, δροσιὰ, μοιρασιὰ). Εἰς παλαιότερα δὲ Κυπριακὰ κείμενα, ὡς εἰς τὸ Χρονικὸν τοῦ Μαχαιροῦ καὶ τοῦ Βουστρωνίου ὑπάρχουν αἱ λέξεις : *ἀρματοχία*, (ἀρματωσιὰ) *γρόχιον* (γρόσιον), *διακόζια* (διακόσια), *πεντακόζιες* (πεντακόσιες), *ἴζια* (ἴσια), *φορεχία* (φορεσιὰ).

Ἄλλὰ καὶ εἰς τὰ Λεξικά τοῦ Du Cange καὶ Meursius φέρονται αἱ λέξεις : *μεχιακός* (μεσιακός), *χιόβαρος* (ἰσιόβαρος), *χιούχας* (σιούχας), *ἀτσιππωχιά* (ἀτσιππωσιὰ), *δροχιά* (δροσιὰ), *ἰζιώνω* (ἰσιώνω), *κακοπαθηχιά* (κακοπαθησιὰ), *μοιραχιά* (μοιρασιὰ), *κραχιουῦ* (κρασιουῦ), *ξεραχία* (ξηρασιὰ) κ.ἄ.

Ἐχει λοιπὸν μεσαιωνικὴν τὴν προέλευσιν ἡ σημερινὴ ὡς ἄνω προφορὰ τοῦ σ εἰς τὴν Ἄνω Σύμην Κρήτης, Μάνην καὶ Κύπρον.

5) Ἡ ἀνομοίωσις ἐπὶ τῶν ὀνομαστικῶν καὶ προστακτικῶν τύπων τῶν περατουμένων εἰς -ς, δηλ. ἡ ἀνομοιωτικὴ ἀποβολὴ τοῦ τελικοῦ -ς προηγουμένης λέξεως ἐν συνεκφορᾷ μετὰ λέξεως ληγούσης εἰς -ς.⁴

Ἐν Κρήτῃ λέγεται : *ὁ κῆπο μας* (ὁ κῆπος μας), *ὁ πατέρα μας* (ὁ πατέρας μας), *οἱ τρεῖ μας* (οἱ τρεῖς μας)· κατ' ἀναλογίαν αὐτῶν λέγεται ἐπίσης καὶ *ὁ πατέρα μου* (ὁ πατέρας μου), *ὁ χωριανό μου* (ὁ χωριανός μου), ἀλλ' ἐν Ἁγίῳ Βασιλείῳ τῆς Δ. Κρήτης καὶ ἐν Ἁγίᾳ Βαρβάρα τῆς Ἀ. Κρήτης λέγεται μὲν *ὁ πατέρα μας*, ἀλλὰ *ὁ πατέρας μου*, *ὁ ἀφέντη μας*, ἀλλὰ *ὁ ἀφέντης μου*, δηλ. ἔχομεν δι' ἀνομοίωσιν ἀποβολὴν τοῦ τελικοῦ ς μόνον πρὸ τῆς ἀντων. μας⁵.

Τὸ τοιοῦτον φαινόμενον συναντῶμεν ἐν Κρήτῃ ἀπὸ τοῦ 16ου αἰῶνος, διότι ἤδη εἰς τὴν Θυσίαν Ἀβραάμ⁶ 838 ἔχομεν : *στανικῶ μου* (στανικῶς μου), εἰς δὲ τὴν

1. Γ. Παγκάλου, ἔνθ' ἄν., σ. 223.

2. Δ. Βαγιακάκου, ἔνθ' ἄν., σ. 116-117. Τοῦ αὐτοῦ, Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά, Ἀθηνᾶ 59 (1955), σσ. 57-58 καὶ Ἀθηνᾶ 60 (1956), σ. 339.

3. Χ. Παρτελίδου, Κυπριακὸν Χειρόγραφον, Ἀθηνᾶ 34 (1922), σ. 144. Πβ. Μ. Beaudouin, Étude du dialecte Chypriote moderne et médiéval, Paris 1883, σσ. 117-125, Γ. Χατζιδάκι, ΜΝΕ 2, σσ. 409-410.

4. Γ. Χατζιδάκι, ΜΝΕ 1, σσ. 184, 246. Γ. Ἀναγνωστοπούλου, Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος Ἀγ. Βαρβάρας καὶ περιχώρων, Ἀθηνᾶ 38 (1927), σ. 160. Γ. Παγκάλου, ἔνθ' ἄν., σ. 146.

5. Γ. Χατζιδάκι, ἔνθ' ἄν.

6. Ἐκδ. Γ. Μέγα, Ἀθῆναι 1954.

Ἐρωφίλην¹ τοὺς τύπους : οἱ καρδίε μας (Πρᾶξ. Α, 170), τς' ἐχθροῦ μας (Πρᾶξ. Α, 358), τσῆ καρδιᾶ μας (Ἰντερμ. Α, 124), τσῆ κερᾶ μας (Ἰντερμ. Α, 141), ὁ βασιλιά μας (Ἰντερμ. Γ, 64) κ.ἄ.

Κατ' ἀναλογίαν πρὸς τ' ἀνωτέρω γίνεται ἀνομοιώσις ἐν Κρήτῃ καὶ εἰς λέξεις ὅπου δὲν ὑπάρχουν δύο ς, οἷον : κατὰ τὸ δός μας > δό μας λέγεται καὶ δός μου > δό μου, δηλ. ἀπὸ τὸ δό μας ἐλήφθη τὸ δό καὶ εἰς τὸ δό μου παρὰ τὸ δός μου².

Ἐκτὸς τούτου εἰς τὸ χωρίον Καλλαμαῦκα τῆς Ἱεραπέτρας³ ἐπικρατεῖ καθολικὴ παράλειψις τοῦ τελικοῦ ς : ἄντρε, μάντρε, καλοῦ, τρεῖ φορὲ κλπ., τὸ αὐτὸ δὲ καὶ εἰς ὠρισμένα χωρία τῆς ἐπαρχίας Σφακίων χωρὶς νὰ ὑπάρχη εἰς τὴν ἔκφρασιν ἡ ἀντων. μᾶς : τς ἄντρε, καὶ εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον Λασιθίου : πατάτε καλέ (πατάτες καλές!) Ἀποβολὴν τοῦ τελικοῦ ς, χωρὶς λόγον ἀνομοιώσεως, ἔχομεν καὶ εἰς Βιάννον : ἀγαπῶ τσί καλοῦ ἀνθρώπου (τοὺς καλοὺς ἀνθρώπους)⁴.

Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ἰδίωμα τῆς Μέσα Μάνης διαπιστοῦται τὸ φαινόμενον τῆς ἀποβολῆς τελικοῦ ς πρὸ τῆς ἀντων. μας, ἐπεκταθὲν μάλιστα καὶ εἰς ἄλλους ἀντωνυμικοὺς τύπους. Λέγεται δηλ. καὶ ἐνταῦθα ὁ κῆπο μας, ὁ πατέρα μας, οἱ τρεῖ μας, ἀλλὰ καὶ ὁ κῆπο μου, ὁ κῆπο ζου (σου), ὁ κῆπο του, ὁ κῆπο ζας (σας), ὁ κῆπο τους.

Ἐν Μάνῃ ἐπίσης λέγεται δό μας καὶ δό μου, ἀλλὰ καὶ δός του.

Ἡ τοιαύτη παράλειψις τοῦ τελικοῦ ς, φαινόμενον σπάνιον εἰς τὴν νέαν Ἑλληνικὴν, ἀπησχόλησε τὸν Γ. Χατζιδάκιν⁵, τὸν Ι. Ψυχάρην⁶, τὸν Μ. Φιλήνταν⁷, τὸν Hub. Pernot⁸ καὶ τὸν Α. Mirambel⁹. Ἡ ἔκτασις τοῦ φαινομένου εἰς διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδος μᾶς ἀπομακρύνει ἐκ τῆς ψυχολογικῆς ἐρμηνείας τοῦ φαινομένου, διότι ὁ φθογγολογικὸς νόμος, καθ' ὃν τὸ τελικὸν ς δὲν παραλείπεται, δὲν ἔχει καθολικὴν ἰσχὺν εἰς τὴν νέαν Ἑλληνικὴν¹⁰.

1. Ἐκδ. Σ. Ξαρθουδίδου, Athen 1928. Πβ. Γ. Χατζιδάκιν, ἔνθ' ἄν., σ. 264, σημ. 1.

2. Γ. Χατζιδάκι, Λυτόθι. Γ. Ἀναγνωστοπούλου, ἔνθ' ἄν., σ. 152. Γ. Παγκάλου, ἔνθ' ἄν.

3. Γ. Κουρμούλη, Κ. Ι. Μ., ὁ Γιαννικοδάσκαλος, Ἐπ. Ἐταιρ. Κρητ. Σπουδῶν 1 (1938), σσ. 567-568.

4. Γ. Παγκάλου, ἔνθ' ἄν., σσ. 148, 223-224.

5. MNE 1, σ. 264, σημ. 1.

6. Essais de grammaire historique néo-grecque 2 (1889), σσ. 53-54. Ἐνταῦθα ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἐξαφάνισις τοῦ -ς γίνεται ἔνεκα ἀφομοιώσεως πρὸς τὸ ἐπόμενον μ.

7. Γραμματικὴ τῆς Ρωμαϊκῆς γλώσσας, Ἀθήνα 1907, σσ. 85-86. Τοῦ αὐτοῦ, Γλωσσογνωσία καὶ Γλωσσογραφία ἑλληνικὴ, τόμ. Β', σσ. 138-139.

8. Études de linguistique néo-hellénique. Phonétique des parlers de Chio, Paris 1907, σσ. 426-428. Ἡ ἀποβολὴ τοῦ ς εἰς τὴν Χίον, ἐξ ὅσων σημειώνει ὁ Pernot, φαίνεται δὲν ἔχει ἔκτασιν.

9. Études descriptive de parler maniote méridional, Paris 1929, σσ. 171-174. Ὁ Mirambel δέχεται τὴν γνώμην τοῦ Ψυχάρη. Τὰ ἀναγραφόμενα ὑπὸ τούτου παραδείγματα ἐκ Μάνης εἶναι ἐσφαλμένα. Πβ. καὶ κριτικὴν ὑπὸ Γ. Χατζιδάκι, Ἀθηνᾶ 42 (1930), σσ. 100-101.

10. Γ. Κουρμούλη, Ἐπ. Ἐταιρ. Κρητ. Σπουδῶν 1 (1938), σσ. 567-568.

6) Τὸ προθετικὸν ε, τὸ ὀφειλόμενον εἰς τὴν ἐπέκτασιν τῆς αὐξήσεως καὶ εἰς τοὺς ἀρκτικούς χρόνους.

Ἐν Κρήτῃ, τὸ φαινόμενον τοῦτο δὲν εἶναι γνωστὸν μόνον ἀπὸ τὴν προφορικὴν παράδοσιν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν γραπτὴν. Οὕτω, εἰς τὸν Σαχλίκην¹ (Γραφαί...) ἔχομεν τοὺς τύπους : τὸν ἐχύνει (95), τὸν ἐρημάζουσι (165), νὰ τοὺς ἐβγάλη (201), τῆς ἐγλυτώνει (348) κλπ., εἰς τὸν αὐτὸν (Ἀφηγήσεις...) : δὲν ἐσφάλλω (183), τὸν ἐγνωρίζουσι (249), εἰς τὴν Θουσίαν Ἀβραάμ : νὰ τὴν ἐσπλαχμιστῆς (298), τὸν ἐπειράζει (320), εἰς τὴν Ἐρωφίλῃν : νὰ σᾶς ἐγλυτώσῃ (Ἰντ. Β 20), μᾶς ἐχώνου αὐτόθ., 55), νὰ μὴ σᾶς ἐγροικῆσῃ (αὐτόθ., 133), εἰς τὸν Ἐρωτόκριτον² : νὰ σᾶς ἐποῦσι (Α 1958), μᾶς ἐσφάνει (Δ 147), ποὺ μᾶς ἐβράζον (Δ 113) κλπ.

Καὶ ἐν Μάνῃ σήμερον, εἰς τὸ ἰδίωμα τῆς Μέσα Μάνης, ἔχομεν τὸ αὐτὸ φαινόμενον : μᾶς ἐλέει, ζᾶς ἐδώνου, τὸν ἐθέει, νὰ μᾶς ἐλέπη, νὰ μᾶς ἐποῦσι, τὸν ἐγνωρίζουσι, νὰ ζᾶς ἐγράψου, κλπ. Ἀλλὰ καὶ παλαιότερον εἰς τὰ Στιχουργήματα τοῦ Ν. Νηφάκη³ κεῖνται : νὰ τὶς ἐσιργιανίσω (Ἱστορ., 90), νὰ τοὺς ἐκάμνουσι (290) κλπ.

Ἀνάλογον φαινόμενον ἔχομεν καὶ ἐν Κύπρῳ⁴, ὅπου προθετικὰ φωνήεντα εἶναι τὸ ε καὶ ι : ἅμα τὸν ἐστείλῃς (Πάφος) καὶ ἅμα τὸν ἰστείλῃς. Ὁ φθόγγος ι ὡς προθετικὸς εὔρηται καὶ παρὰ Σαχλίκῃ (Ἀφηγήσεις, 129) : ρωτοῦν πῶς ἰστέκει κ.ά. Καὶ εἰς μεσν. στιχ. ἐν Βέλθ. καὶ Χρυσ., 23, ἀπαντᾷ : ἰστήνω τὸν νοῦν.

Ὁ Γ. Χατζιδάκις⁵ περὶ τοῦ φαινομένου τούτου γράφει : «ἐν Κρήτῃ, ὅταν τοῦ συμφώνου ἢ συμφώνων ἀρχομένου ρηματικοῦ τύπου προηγήται λέξις λήγουσα εἰς -ν ἢ ζ, οὗτος ἀρχεται ἀπὸ -ε, οὐ μόνον ἂν εἶναι παρωχημένου, ἀλλὰ καὶ ἂν εἶναι ἀρκτικοῦ χρόνου, πβ. μᾶς ἔλεγε, ἀλλὰ καὶ μᾶς ἐλέει, μᾶς ἐδίδει, τὸν ἐδέρνει, σᾶς ἐβλέπει, κλπ. Ἀλλὰ τὸ ε τοῦτο δὲν ἀπαρτίζει ἀληθῶς συστατικὸν τῶν ρημάτων στοιχείον, διὸ καὶ δὲν λέγονται οἱ ρηματικοὶ τύποι, οἱ μετὰ τοῦ ε ἐν ἀρχῇ προτάσεως, οἷον ἐβλέπω, ἐλέω, ἐδίδω». Δηλ. ἡ μεταφορὰ αὕτη τῆς αὐξήσεως ἐκ τῆς ὀριστικῆς τῶν ἱστορικῶν χρόνων καὶ εἰς τοὺς ἀρκτικούς καὶ τὴν ὑποτακτικὴν τοῦ ἀορίστου, ἔχουσα τὴν ἀρχὴν τῆς ἐν τῇ συνεκφορᾷ, δὲν προυχώρησε μέχρι συμπήξεως αὐτῆς μετὰ τῶν ρηματικῶν τύπων εἰς μίαν λέξιν.

7) Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἀλόγου ἠχηροῦ γ̃ (j) ἐν τῇ συνεκφορᾷ μεταξὺ τοῦ ἄρθρου ι (ἦ, οἶ) καὶ τοῦ ἀρχικοῦ τῆς ἐπομένης λέξεως φωνήεντος ε, ἰ, α, ο, ου.⁶

Εἰς τὴν Κρήτην λέγουσιν σήμερον : ἦ-γ̃-Ἐλένη, οἶ-γ̃-ἴδιοι, οἶ-γ̃-ἀθρώποι, ἦ-γ̃-ὄμορφη, οἶ-γ̃-οὐρανοί, οἶ-γ̃-ἄλλοι (ἀλλὰ ὁ ἄλλος) κλπ.

1. Ἐκδ. Wagner.

2. Ἐκδ. Σ. Ξανθοῦδίδου ἐν Ἑρακλείῳ Κρήτης, 1915.

3. Σ. Κουγέα, Νικήτα Νηφάκη, Μανιάτικα ἱστορικὰ στιχουργήματα, Ἀθήναι 1964.

4. Σ. Μενάρδου, Φωνητικὴ τῆς διαλέκτου τῶν σημερινῶν Κυπρίων, Ἀθηνᾶ 6 (1894), σ. 168.

5. ΜΝΕ 1, σ. 231. Πβ. Γ. Ἀναγνωστοπούλου, ἐνθ' ἂν., σ. 156.

6. Γ. Χατζιδάκι, ΜΝΕ 2, σ. 328. Πλεῖονα βλ. εἰς Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ ἐμφανίσεως τοῦ γ, Ἐπιστ. Ἐπετ. Πανεπ. Ἀθηνῶν 13 (1916/17), σσ. 194-201. Εἰς τὴν Κρήτην ἡ ἀνάπτυξις συντελεῖται

Ἡ ἀνάπτυξις αὕτη τοῦ ἠχηροῦ γ συναντᾶται ἤδη εἰς τὰ Κρητικὰ κείμενα· οὕτω εἰς τὴν Θυσίαν τοῦ Ἀβραάμ ἔχομεν : ἠ-γ-ῶρα (1005), ἠ-γ-ῶρεξη (1083), εἰς τὸν Γύπαριν¹ : ὁ γεῖς κ' ἠ-γ-ἄλλη (Πρόλ. 80), ἠ-γ-ἐμιλιὰ (A 161), ἠ-γ-'Αθοῦσα (B 410), εἰς Ζήν. (B 80) : ἠ-γ-ἄλουπου, εἰς τὸ τραγοῦδι τοῦ Δασκαλογιάννη : οἰ-γ-ἄξιοι (923), οἰ-γ-ἄντρες (931).

Τὰ αὐτὰ συναντῶμεν καὶ εἰς τὸ ἰδίωμα τῆς Μέσα Μάνης : ἠ-γ-'Ελένη, οἰ-γ-ἄλλοι (ἀλλὰ ὁ ἄλλος), ἠ-γ-ῶμορφη, οἰ-γ-ἄθρώποι κλπ.

Ἀνάλογον ἀνάπτυξιν ἠχηροῦ γ παρουσιάζουν καὶ τὰ ἰδιώματα Σκύρου², Ἰκαρίας³ καὶ Μεγάρων⁴.

B. ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΑ

1) Αἱ ὀνομαστικαὶ καταλήξεις -ές, -έ καὶ -έας, -έα.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα εἰς -εύς μετεπλάσθησαν ἐν τῇ μεσαιωνικῇ καὶ νεωτέρᾳ Ἑλληνικῇ εἰς -έας, -ιάς. Ταῦτα εἰς Δ. Κρήτην ἔληξαν καὶ λέγονται εἰς -ές, οἷον : Ἀζογυρές, Ἀκονυζές, Ἀσπалаθές, Δαφνές, Μαραθές, Πλατανές, Πρινές, Σκινές, κλπ. φονές, βορές κλπ⁵.

Εἶναι ἐπίσης γνωστὸν ὅτι ἐν τῇ ἀρχαίᾳ γλώσσῃ καὶ ἰδίᾳ ἐν τῇ Κοινῇ ὀλίγα τινὰ ὀνόματα ἐπερατοῦντο εἰς -έα, -αία⁶ : ἀπιδέα, ἐλαία, ἰτέα, κερατέα, κρανέα, μορέα, ροδέα, φιλυρέα κλπ. Ἡ κατάληξις -έα ἀπὸ τῶν μεταγενεστέρων χρόνων ἐμφανισθεῖσα ἐπέδωκεν εἰς τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους, προτοῦ ἔτι ἡ συνίζησις τοῦ -έα εἰς -ιά συντελεσθῆ, δηλ. πρὸ τοῦ 13ου αἰῶνος⁷. Ἡ κατάληξις αὕτη εἰς τὴν Δ. Κρήτην μετεπλάσθη εἰς -έ : ἀπιδέ, μηλέ, γραῖ, φωλέ, πρασέ, ἐλαί κλπ.

Ἀλλὰ καὶ ὅσα εἶχον τὴν κατάλ. -ρέα διαφορετικὴν ἐξέλιξιν εἶχον ἐν Κρήτῃ. Οὕτω, ἐν μὲν τῇ Δ. Κρήτῃ ἀπώλεσαν τὸ τελικὸν αὐτῶν ἄτονον α, ἀφομοιωθὲν τῷ προηγουμένῳ καὶ τονουμένῳ έ, ὥστε λήγουν εἰς -έ μόνον, οἷον : ἀπλωταρέ, ἀρρωσταρέ, ἀφορμαρέ, βαρέ, βοσκαρέ, δεκαρέ, ζυγαρέ, θροφαρέ, κονταρέ, κουμαρέ, λυγαρέ, πριναρέ κλπ., ἐν δὲ τῇ Α. Κρήτῃ ταῦτα ἐσχηματίσθησαν ἄλλως, δηλ. γενομένης τῆς συνιζήσεως τὸ ε τῆς διφθόγγου, καταστάσεως εἶ, ὡς ἡμίφωνον ἀφομοιώθη πρὸς τὸ προηγούμενον ρ τελείως, οὕτω δὲ οἱ κάτοικοι τῆς Α. Κρήτης ἀπαγγέλλοντες τὸ -ρα

καὶ ἐντὸς τῆς λέξεως: ἀκούγω, κλαίγω, κρηγός (κρύος), ἄλωνεύγω κλπ. Γ. Ἀναγνωστοπούλου, ἐνθ' ἀν., σ. 160, Γ. Παγκάλου, ἐνθ' ἀν., σ. 245.

1. Ἐκδ. Ἐμμ. Κριαρᾶ, Athen 1940.

2. Β. Φάβη, Γλωσσικαὶ ἐπιστάσεις ἀναφερόμεναι εἰς τὸ Σκύριον ἰδίωμα, Τεσσαρακονταετηρὶς Κ. Κόντου, Ἀθῆναι 1909, σσ. 252-253.

3. Γ. Χατζιδάκι, ΜΝΕ 2, σ. 418.

4. Γ. Χατζιδάκι, Περὶ τῆς Μεγαρικῆς διαλέκτου, Ἐπιστ. Ἐπετ. Πανεπ. Ἀθηνῶν 12 (1915/16), σ. 13.

5. Πλεῖονα περὶ τούτων βλ. Γ. Χατζιδάκι, Γλωσσολογικαὶ Μελέται 1 (1901), σσ. 21, 147 κέξ. Τοῦ αὐτοῦ, ΜΝΕ 1, σ. 340 κέξ., Γλωσσολογικαὶ Ἔρευναι 1 (1934), σ. 475.

6. Κ. Κόντου, Ὄνόματα φυτῶν εἰς -έα λήγοντα, Ἀθηνᾶ 3 (1891), σσ. 550-576. ἴδ. (1892), σσ. 279-328.

7. Γ. Χατζιδάκι, ΜΝΕ 1, σ. 352.

τοῦτο διαίρουσι τὸ στόμα ὡσεὶ κατόπιν τοῦ ρ εἶπετο ἀληθῶς ε καὶ ἐκβάλλουσιν οὐτως ἰσχυρόν, σχεδὸν διπλοῦν ρρ. Ἐντεῦθεν ὅσα ἐν τῇ Δ. Κρήτῃ λήγουν εἰς -ρέ, εἰς τὴν Α. Κρήτῃν λήγουν εἰς -(ρ)ρά¹.

Τὸ φαινόμενον τοῦτο ἦτο ἐν ἰσχύι ἐν Κρήτῃ ἤδη ἀπὸ τοῦ 16ου αἰ. ἀφοῦ ἔχομεν τοὺς τύπους τούτους εἰς τὰ λογοτεχνικὰ αὐτῆς κείμενα². Οὕτω λέγεται εἰς Θυσίαν Ἄβραάμ βαρὰ βαρὰ (567), γρὰ (667), εἰς Ἐρωφίλῃν βαραναστενάζω (Β 349), βαρὰ (Γ 317), εἰς Κατζοῦρμπον γρὰ (Δ 67, 77), ζηλιαρὰ (Β 92 καὶ Στάθην Γ 379), εἰς Ἐρωτόκριτον ἀφορμαρὰ (Α 1054), βαρὰ (66, 109), γρὰ (Β 121), μερὰ (Α 1425), ζυγαρὰ (Α 37), παραπετρὰ (Α 922) κλπ.

Καὶ εἰς Μάνην (Ἐξω Μάνην) καὶ Κορσικὴν ἔχομεν τὰς καταλήξεις -έας, -έα : κορφέας, Κοιλιάρéας, Ζουμέας, Μαραθέας, Ξιδέας, Κοκκινέας, Σαραντέας κλπ., ἀμυγδαλέα, ἀπιδέα, ἀρέα, βελανιδέα, ἐλαία, κυδωνέα, μερέα, πορέα, τσερατσέα κλπ.

Ἐξετάζων ὁ Γ. Χατζιδάκις³ τὰ εἰς -ές, -έ τῆς Κρήτης ὀνόματα παρατηρεῖ τὰ ἐξῆς : «Δὲν πρόκειται περὶ φαινομένων νεωτέρων καὶ ἰδίων τῆς Δυτικῆς Κρήτης ἢ ταύτης καὶ τῆς Μάνης καὶ τῶν Κυθήρων ὁμοῦ, ἀλλὰ περὶ καθολικῶν Ἑλληνικῶν καὶ δὴ περὶ παλαιότερων». Καὶ ἀλλαχοῦ⁴ ὁ ἴδιος παρατηρεῖ : «Τὰ σημερινὰ συνεσταλμένα τῆς Δ. Κρήτης, καὶ Ἰκάρου ὠρμήθησαν ὄχι ἀπὸ τοῦ πληθ. (μηλέ - μηλέες), οὐδὲ ἀπὸ τῶν ἀρχαίων Δωρικῶν, ἀλλὰ ἀπὸ τῶν μεσαιωνικῶν, ὅποια ἐμφανίζονται ἡμῖν ἐν τῇ διαλέκτῳ τῆς Μάνης καὶ ὅτι φωνητικῶς τὸ -ea συνεστάλη εἰς -εᾶ - ἐ». Ἀνάγει δηλ. ταῦτα εἰς τὴν Βυζαντινὴν ἐποχὴν.

Σημειωτέον ὅτι αἱ καταλήξεις -έας, -έα ἀπαντοῦν καὶ εἰς τὰ ἰδιώματα Ἀθηνῶν (παλαιότερον) Κύμης, Αἰγίνης, Μεγάρων, Ἰκαρίας (ἐνεκα ἐποικισμοῦ ἐκ Κρήτης), Κυθήρων, Ζακύνθου (ἐνεκα ἐποικισμοῦ ἐκ Μάνης)¹.

2) Τὸ τρίτον ἐν. πρόσ. ὀρ. ἐνεστ. τοῦ ρ. εἰμί : εἶναι-ἔνε καὶ τὸ γ' πληθ. εἶναι-ἦνιε.

Οἱ ρηματικοὶ οὗτοι τύποι εἶναι γνωστοὶ εἰς τὴν Κρήτην καὶ ἐκ τῆς γραπτῆς καὶ ἐκ τῆς προφορικῆς παραδόσεως. Οὕτω, ὁ τύπος εἶναι ἀπαντᾷ εἰς Πικατ. : εἶναι πάντα σκοτεινὰ (152), τὸ βάθος εἶναι μέγα (194) κ.ἄ., εἰς Σκλάβ. : δὲν εἶναι δίκαιον (157), εἰς Σαχλ. Ἐρμην. : δὲν εἶναι καμμιά (352) κ.ἄ., Θυσ. Ἄβρ. : ἐδὰ καιρὸς δὲν εἶναι (4), εἶναι μακρὰ δαμάκι (519) κ.ἄ. Κατζ. : κι ἂν εἶναι καὶ καμμιά φορὰ (50), Ἐρωτοκρ. : Ἀντρόμαχος ποιὸς εἶναι (Β 1596), ὡσὰν ἐσέ δὲν εἶναι

1. Γ. Χατζιδάκι, Γλωσσολογικαὶ Μελέται 1 (1901), σσ. 147-148, 152. καὶ ΜΝΕ 1, σσ. 346-347.

2. Γ. Χατζιδάκι, Γλωσσολογικαὶ Μελέται 1 (1901), σ. 150. Τοῦ αὐτοῦ, ΜΝΕ 1, σ. 350.

3. ΜΝΕ 1, σ. 343.

4. ΜΝΕ 2, σ. 346, σημ.

5. Α. Thumb, Μελέτη περὶ τῆς σημερινῆς ἐν Αἰγίνῃ λαλουμένης διαλέκτου, Ἀθηνᾶ 3 (1891), σ. 105. Γ. Χατζιδάκι, ΜΝΕ 1, σσ. 335, 350. Τοῦ αὐτοῦ, Γλωσσολογικαὶ Μελέται 1, σσ. 9, 147. Περὶ τῆς Μεγαρικῆς διαλέκτου καὶ τῶν συγγενῶν αὐτῆς ἰδιωμάτων, Ἐπιστ. Ἐπετ. Πανεπ. Ἀθηνῶν 12 (1915/16), σσ. 6 κέξ. Δ. Βαγιακάκου, Μανιάται εἰς Ζάκυνθον, Ἐπετ. Ἀρχ. Ἱστορ. Ἑλλ. Δικαίου Ἀκαδ. Ἀθηνῶν, τόμ. 5 (1954), σσ. 4-10. Τοῦ αὐτοῦ, Μάνη καὶ Ζάκυνθος, Πρακτ. Τρίτου Πανιονίου Συνεδρίου 1965, τόμ. Α, 1967, σσ. 16-34 ἐνθα καὶ βιβλιογραφία.

(B 1968), Φορτουν. : *κι ἂν ἔναι δάσκαλε σὰ λές* (Γ 171), Τραγ. Δασκαλογιάννη : *ἔναι ριμαδῶρος* (1007) κλπ. Ἄλλὰ καὶ ὁ τύπος τοῦ γ' πληθ. εἶναι συναντᾶται εἰς Φορτουν. : Πρόλ. 51, 55, Γ 55, 91, Δ 99 κ.ά., εἰς Δασκαλογιάννη : *Οἱ Σφακιανοὶ ἔναι* (24), *τὰ μονετσιὰ (τὰ πολεμοφόδια) ἔναι πλήσια* (113), *Οἱ Τοῦρκ' εἶναι ὑπὸ κάτω* (221) κλπ.

Οἱ τύποι οὗτοι ἀκούονται καὶ σήμερον εἰς τὰ Σφακιά καὶ εἰς ἄλλα χωρία τῆς Δυτικῆς καὶ Κεντρικῆς Κρήτης.

Οἱ αὐτοὶ τύποι εἶναι ἐν χρήσει καὶ εἰς τὸ ἰδίωμα τῆς Μέσα Μάνης : *δὲν ἔναι καλὸς ὁ καιρὸς, ἂν ἔναι κ' ἔναι ἔς τὴ ζωὴ, εἶναι πολλοὶ* κλπ.

Διὰ τὸν σχηματισμὸν τοῦ τύπου *ἔναι* (ἔνε) ὁ Κοραῆς¹ παρατήρησεν ὅτι προῆλθεν ἐκ τοῦ παλαιοῦ ἐπίρρ. *ἔνι*, λαβόντος σὺν τῷ χρόνῳ τὴν σημασίαν τοῦ *ἔστιν* καὶ *εἰσίν* : *οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος, οὐδὲ Ἕλληνας* (ΚΔ., Γαλάτ. 3, 28). Ὁ τύπ. *ἔνι* ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὰ Κρητικὰ κείμενα ὡς π.χ. Σαχλ. Ἀφηγ. : *οὐδὲν ἔνι τοιοῦτος*, ὡς καὶ ὁ *ἔν'* εἰς Πικατ. : *ἄνωθεν ἔν' ὁ μυλωνᾶς* (346), εἰς Σκλάβον : *Θάνατος ἔν' τῆς Κρήτης* (156) κλπ. Οἱ αὐτοὶ τύποι ἀπαντοῦν καὶ εἰς μεσαιωνικὰ κείμενα ὡς π.χ. εἰς Χρον. Μορ. : *τὸ πῶς ἔνι εἰς τὴν μάχην* (2661), εἰς Φλώρ. καὶ Πλάτζια Φλώραν : *τὸ τρώγω νὰ ἔνι ὀδυνηρόν, τὸ πίνω νὰ ἔναι πόνος* (1013) κλπ.

Διὰ τὸν σχηματισμὸν τοῦ τύπου *ἔναι* ὁ Γ. Χατζιδάκις² παρατήρησεν ὅτι κατὰ τὸ β' καὶ γ' πρόσ. *εἶμαι*, *εἶσαι* ἐλέχθη καὶ τὸ γ' *ἔναι*. Ἀσχολούμενος βραδύτερον μὲ τὴν ἱστορίαν τοῦ ρ. *εἶμι* ὁ Σ. Καψωμένος³ ἀποκρούει τὴν γραφὴν *ἔναι* καὶ προτείνει τὴν *ἔνε*, παρατηρῶν⁴ ὅτι «*ἡ ἀρχικὴ χρῆσις τοῦ τύπου ἔνι ἦταν ἔνεστι καὶ τὴ διετήρησε στὰ κλασσικὰ χρόνια καὶ στὴν προῖμη Κοινή. Ἀπὸ νωρὸς ὁμοῦ φαίνεται ὅτι εἶχε προσλάβει διαλεκτικὰ καὶ τὴν ἀπλή σημασίαν τοῦ ἔστι ... ἢ ὁποῖα ἐμφανίζεται ἀργότερα στὴν Κοινή, πιθανῶς ὡς δωρικὸ σημασιολογικὸ στοιχεῖο τῆς, ὅπως δέχεται ὁ Kretschmer καὶ ἐπιβάλλεται τελικὰ πάνω στὴ σημασίαν ἔνεστι. Ἐκτοτε τὸ ἔνι ὑπὸ τὴν μορφὴν ἔνι, ἔ(ν) καὶ ἔνε(ν) ζῆ στὴ γλῶσσα καὶ χρησιμοποιοῦνταν καὶ γιὰ τὸν ἐνικὸ καὶ γιὰ τὸν πληθυντικὸ, γιὰτὶ ἡ προέλευσί του ἀπὸ τὸ ἐπίρρ. ἔνι τοῦ ἐπέτρπε ἐξ ἀρχῆς τὴ διπλὴ αὐτὴ χρῆσις ἔνεστι καὶ ἔνεισι».*

Τὸν τύπον *εἶναι* (ἦνιε) τῆς Δυτικῆς Κρήτης (Σφακιά) ἐπομένως καὶ τὸν τῆς Μάνης ἐρμηνεύει ὡς ἐπίδρασιν τοῦ τύπου *ἔνι* εἰς τὸν τύπον ἦν τοῦ πληθ. δι' ἐνδιαμέσου Τσακονικοῦ τύπου ἦνι, ὑποθέτει δὲ λανθάνοντα μεσαιων. τύπον ἦνιε εἰς τὸν στίχον τὸν ὁποῖον ἀναφέρει, εἰλημμένον ἀπὸ τοὺς «Γάμους τοῦ Θησέως» λόγ. γ', ὁ Du Cange ἐν λ. ἦθος : *τυχαίνει νὰ ἔνι γὰρ αὐτοὶ καὶ ἀληθῶς τὸ βλέπουν.*

1. Ἄτακτα Α, σ. 95.

2. ΜΝΕ I, σσ. 449, 564. Πβ. καὶ τὰς μελέτας W. Beschewliow, Der Ursprung des neugriech. εἶναι (=ἔστι), Glotta 23 (1935), σσ. 270-273. (ἔνι - ἔνε - ἔν - ἔ, εἶναι - εἶνι - εἶν - εἶ). Τοῦ αὐτοῦ, Nochmal über das neugriechische εἶναι (ἔστι, ἔνι), Αὐτόθι 26 (1937), σσ. 262-263. G. Anagnostopoulos, Über das neugriechische εἶναι (=ἔστι, εἶσι), Αὐτόθι 25 (1936), 9-11.

3. Συμβολὴ στὴν ἱστορίαν τοῦ ρήματος *εἶμι*, Προσφορά εἰς Σ. Κυριακίδην, Θεσσαλονίκη 1959, σσ. 305-325.

4. Αὐτόθι, σσ. 321-322.

3) Ἡ συλλαβική αύξησης τῶν ἀπὸ συμφώνου ἀρχομένων ρημάτων.

Εἰς τὴν Δυτικὴν Κρήτην εἶναι ἐν χρήσει ἡ συλλαβικὴ αύξησης ἐνῶ εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Κρήτην, ἡ χρονικὴ, ὅταν αὐτὴ τονίζεται¹ : ἔκαμα, ἐκάμασι, ἔδωκα (Δυτικὴ), ἦκαμα, ἦδωκα (Ἀνατολικὴ). Τοῦτο δὲν εἶναι μόνον εἰς τὸν προφορικὸν λόγον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν γραπτὴν παράδοσιν. Οὕτω, ἔχομεν εἰς Ἐρωφ.² ἔκαμεν (Πρόλ. 94), ἔστειλε (Πρόλ. 95), ἔδωκε (Α 50), ἔγδυσε (Ἰντερ. Α 15), ἀλλὰ καὶ ἦλεγα (Α 204), Γύπ. ἔκαμα (Β 13), ἦπαιρα (Γ 6), Ἐρωτόκρ. ἦκαμε (Β 1718), ἦφεξε (Α 51), ἦβανε (Α 67), ἦμπαινε (Α 104) ἐμίλησα, ἐκάμασι κλπ.

Ὅμοίως πρὸς τὴν Δ. Κρήτην ἔχομεν συλλαβικὴν αύξησης καὶ εἰς τὸ ἰδίωμα τῆς Μέσσα Μάνης : ἔκαμα, ἔδωκα, ἔφεξε, ἔμπαινε, ἔγδυσε, κλπ.

4) Τὸ γ' πληθ. πρόσ. τῆς ὀριστ. τῶν ἐνεργητικῶν χρόνων, τὸ ὁποῖον λήγει εἰς -ουσι (ἐνεστ.) καὶ -ασι (ἀόρ.).

Εἰς τὴν Δ. Κρήτην (ἐπαρχ. Σφακίων) λέγονται οἱ τύποι : γροικοῦσι, μιλοῦσι, τρωῶσι, πίνουσι, λέσι (λέγουσι), πάσι (πηγαίνουσι), γροικήσασι, ἐκάμασι, εἶπασι κλπ.³

Οἱ εἰς -ουσι τύποι ἀπαντοῦν ἤδη καὶ εἰς τὰ κείμενα τῆς Κρητικῆς λογοτεχνίας. Ἐχομεν δηλ. εἰς Πικατ. : νὰ πάσι (125), εἰς Ἀπόκ. Μπεργ. : ζοῦσι (216), εἰς Σκλάβ. : νὰ μποῦσι (272), Σαχλ. Ἀφηγ. : τρωῶσι (338), τρέχουσι (53), νὰ φάσι (659), Ἐρωφ. : μποροῦσι, μποῦσι, πετοῦσι, χαλοῦσι (Πρόλ. 5, 9, 13, 132), πάσι (Πρᾶξ. Γ 122), λέσι (Πρᾶξ. Β 446), Ἐρωτόκρ. : μποροῦσι, χαλοῦσι, ἀκοῦσι (Α 155, 156, 189), λέσι (Β 202), πάσι (Β 1223), κλπ. κλπ.

Ὅμοίως εἰς τὰ κείμενα εὔρηται καὶ οἱ εἰς -ασι, ὅλον : Σαχλ. Ἐρμην. : ἐπετόχασι (70), ἦλθασι (78), ἐπήγασι (166), Σαχλ. Ἀφηγ. : ἐδώκασι (49), εἶχασι (26), Σκλάβ. : ἐβγάλασι (103), Γύπ. ἐφαρήνασι ἐτοῦτα τὰ μαλλιά του (Α 286), Ἐρωτόκρ. : ἐμοιράνασι (Α 84), ἐτρέχασι (Α 131), ἐκινήσασι (Α 7) κλπ. Ἐρωφ. : ἐπληθαίνασι (Α 200), ἀνοίξασι (Α 400), ἐκάμασι (Β 26) κλπ., Βοσκοπ. : εἶδασι (21), ἐπέφτασι (143) κλπ. κλπ.

Εἰς τὴν Κρήτην διὰ τοὺς ἰδίους ρηματικούς τύπους ἔχομεν τὰς καταλ. -ουνε (ἐνεστ.) καὶ -ανε (παρατ. ἀόρ.) : γράφουνε, ἐγράφανε, ἐγράψανε. Οἱ εἰς -ουσι καὶ -ασι τύποι, οἱ ὁποῖοι ἐπεκράτουν ἀκόμη εἰς Α. Κρήτην, ὅτε ἐγράφη ὁ Ἐρωτόκριτος, σήμερον σώζονται αὐτόθι μόνον εἰς τινὰς στερεοτύπους ἐκφράσεις καὶ ἰδίως ἐπομένου ἀντωνυμικοῦ ἐγκλινομένου τύπου, ὡς ἐν τῇ φρ. : Μοῦδε γλυκὺς καὶ φάσι σε, πικρὺς καὶ ρίξουσί σε (ἐπὶ τοῦ πᾶν μέτρον ἄριστον)⁴, εἶπασί μας, ἐκαλέσασί μας⁵ κλπ.

1. Γ. Ἀναγνωστοπούλου, ἐνθ' ἀν., σ. 148. Γ. Παγκάλου, ἐνθ' ἀν., σ. 317.

2. Ἡ Ἐρωφίλη, καίτοι ἐγράφη εἰς τὸ ἰδίωμα τῆς Ἀ. Κρήτης, ἔχει καὶ τύπους τῆς Δ. Κρήτης.

3. Γ. Χατζιδάκι, ΜΝΕ 1, σ. 37. Γ. Ἀναγνωστοπούλου, ἐνθ' ἀν., σ. 152. Γ. Παγκάλου, ἐνθ' ἀν., σ. 147. Πβ. Δ. Βαγιακάκου, Ἀθηνᾶ 60 (1956), σσ. 342, 343.

4. Γ. Παγκάλου, ἐνθ' ἀν., σ. 322. Πρβλ. ἐν σ. 344 : ἄ δὲ θωρηῆς, θωροῦσί σε, κ' ὕστερα μολογοῦσί σε.

5. Σ. Ξανθοδίδου, Ἐρωτόκριτος, Εἰσαγωγή, σ. CLXXXVIII. Γ. Χατζιδάκι, Συμβολὴ

Οί τύποι εἰς -σι μαρτυροῦνται καὶ ἐκ παπύρου τοῦ 215 μ.Χ. : ἐπήλθασι. Εἰς τὰς Ἀποκρύφους Πράξεις τῶν Ἀποστόλων κεῖται εἶπασι, ἐποιήσασι καὶ εἰς Ἀπόκρυφα Εὐαγγέλια ἐλάβασι. Ἀλλὰ παρὰ τοὺς εἰς -σι παρωχημένους μαρτυροῦνται καὶ ἄλλοι εἰς -ουν ἀρκτικοί, ὡς ἐπιτηδεύουσιν ἐξ Ἀπαμείας 5 μ.Χ. αἰ.¹

Οἱ τῶν κειμένων καὶ τῆς Δυτικῆς Κρήτης (Ἐπαρχία Σφακίων) τύποι εἰς -ουσι καὶ -σι ἀπαντοῦν καὶ σήμερον εἰς τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα τῆς Μέσα Μάνης, ὡς : ἀκοῦσι, μιλοῦσι, πίνουσι, τρῶσι, λέσι, πάσι, ἀκούσασι, ἐκάνασι, εἶπασι κλπ. Μαρτυροῦνται ἐπίσης καὶ παλαιότερον (1798) εἰς τὰ Στιχουργήματα τοῦ Ν. Νηφάκη², ἔνθα οἱ τύποι : κουβαλοῦσι (Ἱστορ. Μάνης 221), χαλοῦσι (222), τρέχουσι (233), πλυθοῦσι (263), βαροῦσι (279), εἶχασι (Διάλ. α' 73) κλπ. Εἰς τὴν ὑπόλοιπον Μάνην, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὰ τὰ Στιχουργήματα, ἀπαντοῦν καὶ τύποι εἰς -ουνε καὶ -ανε : μιλοῦνε, πίνουνε, τρῶνε, ἀκούσανε κλπ. καὶ εἰς Στιχουργήματα : ξεστραβωθοῦνε (Ἱστ. Μάν. 181), ἐχαλούσανε (174), σμίξανε (153) κλπ.

Σημειωτέον ὅτι μερικοὶ τῶν τύπων τούτων εἶναι κοινοὶ εἰς τὴν Βυζαντ. γλῶσσαν, τὴν Κρητικὴν καὶ τὴν τῆς Μάνης, οἷον : πάσι (πηγαίνουσι) Ἀπολλ. Τύρ. 91, 777, 820, 830 κ.ά., Πικατ. 125, Νηφάκ., Ἱστορ. Μάν. 281 κλπ.

Οἱ αὐτοὶ ἀπαντοῦν ἐπίσης εἰς Θήραν, Κύπρον, Κάρπαθον, Ρόδον, Τσακονιὰν καὶ Κάτω Ἰταλίαν, δηλ. εἰς περιοχὰς μὲ δωρικὸν γλωσσικὸν ὑπόστρωμα³.

5) Αἰ καταλ. -ου εἰς τὸ α' ἐν. πρόσ., -οῦμα(ν) εἰς τὸ α' πληθ. καὶ -οῦσα εἰς τὸ γ' πληθ. παρατ. ἐνεργητικῆς φωνῆς τῶν συνηρημένων ρημάτων.

Εἰς τὰ κείμενα τῆς Κρητικῆς λογοτεχνίας ἔχομεν τοὺς τύπους :

α/ εἰς -ου : ἐμπόρου Κατζ. Β 167, ἐπαρακάλου Βοσκ. 251, μπόρου Ἐρωτ. Α 1001, ξύπνου Α 997. Εἰς Σαχλ. Ἀφηγ. 8 : ἐβάστουν, ἐκράτουν⁴.

β/ εἰς -οῦμα(ν) : εἰς Πικατόρ. : ἐπερπατοῦμαν (185), περπατοῦμαν (206), περνοῦμαν (207), εἰς Ἀπόκοπ. περπατοῦμαν (247), βαστοῦμαν (248), εἰς Σκλάβον : ἐβλαστημοῦμαν (154), εἰς Βοσκοπ. : ἐκρατοῦμα (135), ἐπορπατοῦμα (136) κ.ά. Οἱ τύποι οὔτοι δὲν ἀκούονται σήμερον.

γ/ εἰς -οῦσα : εἰς Ἐρωφ. : ἐκνυματοῦσα (Πρόλ. 64), ἡμποροῦσα (Πρόλ. 65), ζητοῦσα (Πρόλ. 241), ἐμποροῦσα (Πρᾶξ. Α 559), κρατοῦσα (αὐτόθ. 560), εἰς Ἐρωτόκρ. : παρακαλοῦσα, πεθυμοῦσα (Α 45, 46), γελοῦσα, κεντοῦσα (αὐτόθ. 55, 92), κρατοῦσα (538) κ.ά., εἰς Βοσκοπ. : ἐπεριχοῦσα (143), ἐπλουμοῦσα (144), εἰς Δασκαλογιάννην : ἐκαταλοῦσα (514), νικοῦσα (904), περνοῦσα (984) κλπ. κλπ.

Καὶ σήμερον εἰς τὸ ἰδίωμα τῆς Μέσα Μάνης ἔχομεν τὰς αὐτὰς καταλήξεις διὰ

εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς νέας Ἑλληνικῆς, Ἐπιστ. Ἐπετ. Πανεπ. Ἀθηνῶν 10 (1913/14), σ. 64. Γ. Ἀναγνωστοπούλου, ἐνθ' ἄν., Γ. Παγκάλου, ἐνθ' ἄν., σ. 147.

1. Γ. Χατζιδάκι, ΜΝΕ 1, σ. 38.

2. Ἐνθ' ἄν.

3. Γ. Χατζιδάκι, ΜΝΕ 1, σ. 37.

4. Οἱ αὐτοὶ εἰς νῆσον Ἀρακλειὰν κατοικουμένην ὑπὸ Ἀμοργίνων ἀποίκων : ἐγέλου, ἐμπόρου, ἐμίλου, ἐφόρου καὶ εἰς Ἄνω Σῦρον : ψυχομάχου, χτύπου, μίλου, βλ. Φ. Κουκουλέ, Γλωσσικά ἐκ Κύθνου, Λεξικογρ. Ἀρχεῖον 6 (1923), σ. 303.

τὸ ἀ' ἐνικ., ἀ' καὶ γ' πληθ. πρόσ. παρατ. ἐνεργητικῆς φωνῆς τῶν συνηρημένων ρημάτων, δηλ. (ἐγὼ) ἐμπόρου, ἐμίλου, ἐβάστου, ἐπαρακάλου, ἐξύπνου, ἐζύτου κλπ., (ἡμεῖς) ἐμποροῦμα, ἐμιλοῦμα, ἐβαστοῦμα, ἀγαποῦμα, ἐπαρακαλοῦμα, ἐπεροῦμα, ἐπερπατοῦμα, ἐκρατοῦμα κλπ., (αὐτοί, ἐκεῖνοι) ἐμποροῦσα, ἐζητοῦσα, ἐγελοῦσα, ἐκρατοῦσα, ἐνικοῦσα, ἐμιλοῦσα κλπ.

Ἡ κατάλ. -οῦμαν ἀπαντᾷ ἤδη τὸ 1121 εἰς ἔγγραφον τῆς Κάτω Ἰταλίας¹, ἐνθα ὁ τύπ. ἐκρατοῦμαν, ὅστις, καθὼς καὶ ὁ τύπ. γελοῦμαν ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὴν γραμματικὴν τοῦ Ν. Σοφριανοῦ². Ὁμοίως εἰς Βυζαντινὴν παροιμίαν³ ἔχομεν τὸν τύπον : ἐχρωστοῦμα.

6) Ἡ διὰ τοῦ «θὲ νὰ» καὶ ὑποτακτ. ἀορ. δήλωσις τοῦ μέλλοντος.⁴

Εἰς τὰ κείμενα τῆς Κρητικῆς λογοτεχνίας ἔχομεν : Ἐρωτ. Γ 128 : *Θὲ νὰ σὲ βλάβῃ*, 130 : *δὲ θὲ νὰ τὴ γροικῆση*, 132 : *δὲ θὲ νὰ τὴν ἀκούση*, Θυσ. Ἄβρ. 464 : *θὲ νὰ σφαγῆ*, 334 : *τώρα θὲ νὰ τὸ πάρη* κλπ. Καὶ εἰς τὸ ἰδίωμα τῆς Μέσα Μάνης λέγεται : *θὲ νὰ ζὲ βλάβῃ*, *δὲ θὲ νὰ ντὴν ἀκούση*, *θὲ νὰ σπαῆ*, *τώρα θὲ νὰ ντὸ πάρη*, *θὲ νὰ ρθῆ*, *θὲ νὰ δώκῃ* κλπ. Ἀλλὰ καὶ εἰς Διγεν. Ἄκρ. (ἐκδ. Lambros) 1920 : *τί θὲ νὰ κάμω*.

7) Ὁ ἐνεργητικὸς ἀόριστος εἰς -κα ἀντὶ -σα.

Ἐκ Κρήτης μαρτυροῦνται οἱ ἀόριστοι : ἤδωκα, ἤθεκα, ἤφηκα, ἔφηκα, ἠῦρηκα, εὔρηκα, ἤβηκα, ἤβγηκα, καὶ παρὰ τούτους καὶ οἱ : ἐτελείωκα, ἐπαλαίωκα, ἐμετάνοιωκα (Λοχριά)⁵ καὶ ἐπόλυκα (ἀπέλυσα), ἐλάφρωκα (Ἀγία Βαρβάρα)⁶. Ὁ ἀόρ. ἐπόλυκε, καὶ χωρὶς αὐξήσιν πόλυκε, ἀπαντᾷ ἤδη εἰς τὸν Ἐρωτόκρ. (Γ 1747) : *καὶ τ' ἄλογά ντου πόλυκε*. Εἰς τὸν Κρητ. πόλεμον (542, 16) εὔρηται ὁ τύπος *γλυτώκανε*⁷. Καὶ σήμερον ἔχομεν εἰς τὴν Μάνην τοὺς ἀορ. εἰς -κα : ἔδωκα, ἄφηκα, ἠῦρεκα, εἶπεκα, εἶδεκα, ἀμπόλυκα, ἀλησμόνηκα. Ἡ ἀρχὴ τῶν ἀορίστων τούτων πρέπει νὰ ἀναζητηθῆ εἰς ἀορίστους λήγοντας εἰς -κα καὶ παραλλήλως εἰς -σα : ἔδωκα - ἔδωσα. Παρόμοιον σχηματισμὸν ἔχομεν καὶ εἰς τὸ ἰδίωμα τῶν Μεγάρων⁸, Αὐλωναρίου καὶ Κονιστρῶν⁹ Αἰγίνης κ.ἄ.

1. Trinchera, Syllabus, 117, 89.

2. Ἐκδ. E. Legard, σ. 60, 64.

3. Κ. Σάθα, Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη 5 (1876), σ. 547. Πβ. Φ. Κουκουλέ, Μορφολογικά καὶ γραμματικὰ ζητήματα, Glotta 25 (1936), σσ. 161-162.

4. Γ. Χατζιδάκι, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς, Ἐπιστ. Ἐπετ. Πανεπ. Ἀθηνῶν 10 (1913/14), σ. 62.

5. Γ. Παγκάλου, ἐνθ' ἀν., σσ. 324-325.

6. Γ. Ἀναγνωστοπούλου, ἐνθ' ἀν., σ. 178.

7. Γ. Χατζιδάκι, ἐνθ' ἀν., σ. 64. Πβ. καὶ Περὶ τῶν παθητικῶν ἀορίστων, Ἀθηνᾶ 14 (1902), σσ. 343-346.

8. Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ τῆς Μεγαρικῆς διαλέκτου καὶ τῶν συγγενῶν αὐτῆς ἰδιωμάτων, Αὐτόθι 12 (1915/16), σσ. 19-20 καὶ Ἀθηνᾶ 28 (1916), σ. 324.

9. Β. Φάβη, Γλωσσικαὶ ἐπισκέψεις εἰς τὸ ἰδίωμα Αὐλωναρίου καὶ Κονιστρῶν, ἐν Ἀθήναις 1911, σ. 64.

8) Ὁ ἐνεργητικὸς ἀόριστος εἰς -ξα.

Ἐν Κρήτῃ¹ ἔχομεν τοὺς ἀορ. : ἐβάστηξα, ἐκράτηξα, ἐζήτηξα, ἐρώτηξα, ἐβόηθηξα, ἀπάντηξα. Εἰς τὸν Ἑρωτόκρ. (Δ 823) : ἐρώτηξε καὶ ἐζύγωξα (Α 358) καὶ Ἑρωφ. Β 175 : ζύγωξε, εἰς Γύπ. ἐζήτηξες (Α 196), ἀπάντηξε (Α 308), ζήτηξε (Θυσ. Ἀβρ. 19).

Ἀνάλογον σχηματισμὸν ἔχομεν καὶ εἰς τὴν Μάνην : ἐβούτηξα, ἐπήδηξα, ἐβρόντηξα, ἐβάστηξα, ἐζήτηξα, ἄρχιξα, ἐξ ὧν καὶ ἡ προστακτικὴ τοῦ ἀορ. τούτου : βούτηξο, πήδηξο, βρόντηξο, βάστηξο, ζήτηξο, ἄρχιξο.

9) Ἡ κατάλ. -ου τοῦ α' ἐν. προσ. παρατ. μέσης φωνῆς τῶν βαρυτόνων ρημάτων.

Εἰς τὰ κείμενα τῆς Κρητικῆς λογοτεχνίας ἔχομεν τοὺς τύπους : ἐχαιρομου (ἐχαιρόμην) Ἑρωτ. Α 143, ἐγάλλομου Σαχλ. Ἀφηγ. 211, ἐδύνουμου Θυσ. Ἀβρ. 118. Ἡ αὕτη κατάλ. καὶ εἰς τὸ ἰδίωμα τῆς Μέσα Μάνης : ἐχαιρομου, ἀγάλλομου, ἐδύνομου κλπ. Ἡδη εἰς Ἰμπέρ. καὶ Μαργ. (ἔκδ. Lambros, στ. 139) ἔχομεν τὸν τύπ. παρηγορούμου.

10) Ἡ διὰ τῆς συλλαβῆς -νε παρέκτασις ρηματικῶν τινῶν προσώπων.²

Τὸ φαινόμενον τοῦτο παρατήρησα εἰς τὸ ἰδίωμα τοῦ τ. δ. Καρυουπόλεως (Καρυοῦπολις - Νεοχώριον) καὶ Μαλευρίου τῆς Ἀνατ. Μάνης μόνον εἰς τὸ ρῆμα ἔχω : εἶχενες καὶ εἶχενε.

Ὁ τύπος εἶχενες σχηματίζεται κατὰ σύμφυρσιν τῶν τύπων εἶχες καὶ εἶχενε, ὁ δὲ εἶχενε κατὰ τὸν τοῦ γ' πληθ. εἶχανε.

Ἡ συλλαβὴ -νε ἔχει μὲν ν ὡς τελικὸν σύμφωνον τοῦ τρίτου προσώπου, τὸ δὲ -ε ὡς χαρακτηριστικὴν κατάληξιν τοῦ αὐτοῦ προσώπου³ : εἶχεν, εἶδεν, εἶπεν - εἶχε, εἶδε, εἶπε - μιλοῦσιν - λέσιν - τρώσιν - πάσιν κλπ.

Ἡ τοιαύτη παρέκτασις εἶναι ἤδη γνωστὴ εἰς τὰ κείμενα τῆς Κρητικῆς λογοτεχνίας ἐξ ὧν σημειοῦμεν τοὺς τύπους : εἴστενε Σκλάβ. 255, λαλούσινε Ζήν. Α 33, σιγοπερπατούσινε Γύπ. Α 417, συντηρούσινε 418, στραφούσινε 449, πάσινε Ἑρωτ. Α 596, τρώσινε Δ 506, γελοῦσινε Θυσ. Ἀβρ. 1028, χαθούσινε Στάθ. Πρόλ. 19, ἐθέλασινε Βοσκ. 75.

Ἡ παρέκτασις αὕτη δημιουργεῖ τὴν ἀνάγκην τοῦ δευτέρου τόνου, ὡσάκεις τὸ ρῆμα εὔρηται τονιζόμενον εἰς τὴν προπαραλήγουσαν⁴. Σήμερον ὁ σχηματισμὸς αὐτὸς εἶναι ἐν πλήρει χρήσει εἰς τὸν νομὸν Ρεθύμνης : ἐφάγαμένε, εἶπαμένε, εἶδαμένε κλπ., ἐνῶ εἰς τὴν ἄλλην Κρήτην ἀπαντᾷ εἰς τὰ ρ. ἔχω καὶ λέγω : εἶχενε, εἶπενε,

1. Γ. Ἀναγνωστοπούλου, ἐνθ' ἄν., σσ. 177-178.

2. Γ. Παγκάλου, ἐνθ' ἄν., σσ. 321-322.

3. Φ. Κουκουλέ, Γλωσσικά ἐκ Κύθνου, Λεξικογρ. Ἀρχ. 7 (1923), σ. 302.

4. Γ. Παγκάλου, ἐνθ' ἄν., σ. 190.

ἐλεγένε¹, ἢ ἐνίοτε καὶ εἰς ἄλλα ρήματα, ἀλλὰ εἰς τραγούδια διὰ μετρικὴν ἀνάγκην, ὡς ἤρθενε καὶ ἤρθε, εἶπενε².

Ἡ χρῆσις αὕτη τοῦ -νε, ἥτις ἀπαντᾷ καὶ εἰς ἄλλας νεοελληνικὰς διαλέκτους ὡς Νάξου, Ἄνδρου, Μυκόνου, Κιμώλου, Κύθνου, Ἄνω Σύρας, Χίου³, συναντᾶται καὶ εἰς τὴν μεσαιωνικὴν δημώδη γραμματεῖαν. Ἦδη εἰς Ἰμπέρ. καὶ Μαργ., 835 ἔχομεν τὸν τύπον ἐρχέτονε. Ἀλλὰ καὶ εἰς Διγενῆ Ἀκρίταν τοῦ Πετρίτση (ἔκδ. Lambros 1880) ἔχομεν :

Εἰς ἀ' ἐν. παρατ. : ἐκυνήγουνε (2503), κράτουνε (2558),.

Εἰς τὸ γ' ἐν. παρατ. : ἤτονε (17), εἶχενε (19, 202, 1603), ἔχενε (680) ἀλλὰ καὶ εἶχεν (2616), ἐκράτεινε (264), κράτεινε (1540, ἀλλὰ καὶ ἐκράτειεν 2597), ἔσεινε (283), εἰθάρεινε (2556), τραγούδεινε (2437), ἐφόρεινε (1612), ἐπορπάτεινε (1164), ἐκυνήγανε (1327), ἐρώτανε (2044),

Ὁμοίως εἰς τὸ γ' ἐν. ἄορ. : εἶπενε (479), εἶδενε (1915, ἀλλὰ καὶ εἶδεν 162), ἔμεινένε (3007, ἀλλὰ καὶ ἐπόμεινεν 2791), ἠφάνισένε (599).

Εἰς τὸ ἀ' πληθ. ἐνεστ. : πάμενε (391, ἀλλὰ ἄς πᾶμεν 691), ἄς διαβούμενε (1826).

Εἰς τὸ β' πληθ. ἐνεστ.⁴ : εἴστενε (185), πάτενε (339), λυπούστενε (865), ἐλάστενε (1870).

Εἰς τὸ γ' πληθ. ἐνεστ. : ἔρχονταίνε (2109).

Εἰς τὸ ἀ' πληθ. ἐνεστ. καὶ ἄορ. ὑποτ. : νὰ πολεμούμενε (2575), ἀλλὰ καὶ νὰ πολεμοῦμεν (2578), νὰ στερευτούμενε (760), νὰ τὴν δούμενε (378).

Νομίζω ὅτι ἡ χρῆσις τῆς προσθέτου ταύτης συλλαβῆς ἐγένετο τὸ πρῶτον εἰς τὴν ποίησιν διὰ μετρικὴν ἀνάγκην καὶ εἶτα εἰς τὸν προφορικὸν λόγον εἰς μικροτέραν ἔκτασιν.

Γ. ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ

Τὰ σύνθετα ὑποκοριστικὰ ὀνόματα καὶ ρήματα μετὰ τοῦ ἄκρος (ἄκρο-, - ἄκριο-).⁵

Ἐκ τῶν ἐν τῷ Ἱστορικῷ Λεξικῷ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (τόμ. Α') δημοσιευθέντων ὀνομάτων καὶ ρημάτων, ἐχόντων ὡς πρῶτον συνθετικὸν τὸ ἄκρος, πρὸς δήλωσιν ὑποκορισμοῦ τῆς σημασίας των, πρὸς δήλωσιν τοῦ ὀλίγου, παρατηροῦμεν ὅτι ἡ τοιαύτη σύνθεσις μαρτυρεῖται μόνον ἐκ Κρήτης, Μάνης, Κορσικῆς, (ἐνθα ἀποικία Μανιατῶν) καὶ Λακωνίας, οἷον :

1. Πβ. Γ. Ἀναγνωστόπουλον, ἐνθ' ἄν., σ. 173, σημ. 2.

2. Περιοδ. Ἀμάλθεια (Λασιθίου), τόμ. 1 (1970), σσ. 119, 122, 123, 142.

3. Φ. Κουκουλέ, ἐνθ' ἄν.

4. Τὸ ν ὡς τελικὸν σύμφωνον γ' προσ. ἐπεξετάθη καὶ εἰς τὸ β' πληθ. δι' ὃ ἔχομεν εἰς τὸ αὐτὸ καίμενον τοὺς τύπους : εὔρετεν (3064), εἰπῆτεν (397), ἔχετεν (ε60), τρέξετεν (1874), θέλετεν (3069), δάσσετεν (ε68), βγάξετεν (3072), μάθετεν (3072).

5. Διὰ τὸν ὑποκορισμὸν τοῦτον πλείονα βλ. Γ. Μπαμπινιώτου, Ὁ διὰ συνθέσεως ὑποκορισμὸς εἰς τὴν ἑλληνικὴν, ἐν Ἀθήναις 1969, σσ. 111-153.

ἀκροβοθηθῶ - ἀκροβουθηθῶ Κρήτη	— ἀκριβοθηθῶ Λακωνία
ἀκροδάχτυλο Κρήτη	— ἀκριοδάχτυλο Κορσική
ἀκροκιτρινίζω Κρήτη	— ἀκριοκιτρινίζω Λακωνία
ἀκροκίτρινος Κρήτη	— ἀκριοκίτρινος Λακωνία
ἀκροστέκομαι Κρήτη	— ἀκροστέκομαι Κορσική
ἀκροσυγγενεύω Κρήτη	— ἀκροσυγγενεύω Μάνη
ἀκροσυγγενής Κρήτη	— ἀκροσυγγενής Μάνη.

Σημειώνω επίσης ἐκ Μάνης καὶ τὰ : ἀκριοσκιούφτω (κύπτω ἐλαφρῶς), ἀκρογέρνου (κλίνω ἐλαφρῶς), ἀκριοκοκκινίζου, ἀκριοκούντουρους (βραχύσωμος), ἀκριοκουτσαίνω (χωλαίνω ἐλαφρῶς), ἀκριοκρατῶ, ἀκρομέλανος, ἀκροφιχαλίζει (σιγοβρέχει) κ.ἄ., ἐκ Κρήτης δὲ τὰ ἀκρογέροντας, ἀκροδείχνω, ἀκρόξερος, ἀκροπαλαῖός, ἀκροπορεύομαι, ἀκροσηκώνω, ἀκροσυνεφέρνω, ἀκροστέκομαι¹ κ.ἄ.

Ἐκ τῆς Κρητικῆς λογοτεχνίας ἔχομεν ἐπίσης τὰ : ἀκρόκαλος Ἐρωτ. Β 1098, ἀκρόμακρα Ἐρωτ. Β 1429, ἀκρομεγαλώνω Ἐρωτ. Α 1025, ἀκροσταλάρω Φορτ. Β 73, ἀκροστένομαι Ἐρωτ. Β 1421, Ουσ. Ἀβρ. 916, Στάθης Β 83, Φορτ. Α 85, ἀκροφοβοῦμαι Φαλιέρ. V 566, ἀκροζῶ Φορτ. 5, 576 κλπ.

Ἡ τοιαύτη σύνθεσις εἶναι ἀρχαία. Ἦδη εἰς τὸν Ἡσίοδον (Ἔργα καὶ Ἡμέραι, στ. 567) φέρεται ἡ λ. ἀκροκνέφαιος (ὁ ἐμφανιζόμενος εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ λυκαυγοῦς· πρόκειται περὶ τοῦ ἀστέρος Ἀρκτούρου). Εὐρυτέρα χρῆσις τῆς συνθέσεως ταύτης γίνεται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἰατρῶν : ἀκρόζεστος (Διοσκ.), ἀκρόζυμος (Γαληνός), ἀκρόπαστος (Ξενοκρ.), ἀκροχλίας (Γαληνός, Ἱπποκράτης), κ.ἄ., καὶ μετὰ ταῦτα εἰς τὴν δημόδη Βυζαντινὴν λογοτεχνίαν, ὡς εἰς τὸν Πρόδρομον (ἐκδ. Hess.-Pern.) : ἀκρόπαστον (4, 62α), ἀκρόπαστος (4, 166α), ἀκρόβραστον (3, 148), ἀκροσαχμισμένην (4, 239), εἰς Ἀχιλλ. Διήγ. : ἀκροδειλιῶ (126), εἰς Βελθ. καὶ Χρυσ. : ἀκροκαρτερῶ (1249) κλπ.²

Ἡ ὑποκορ. σημασία τοῦ ἄκρος προέκυψεν, ὡς παρετήρησεν ὁ Γ. Χατζιδάκις³ «ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ ὑπάρχειν ἐν τῇ ἄκρᾳ, τῇ ἐπιφανείᾳ μόνον, ἐξ ἧς προῆλθεν ἡ τοῦ ὀλίγου κατ' ἀρχὰς μὲν ἐν τοῖς ἐπιθέτοις καὶ οὐσιαστικοῖς, ἔπειτα δὲ ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι ἐξηπλώθη καὶ ἐπὶ τὰ ρήματα».

Δ. ΛΕΞΙΛΟΓΙΚΑ

Ἐκ τῶν κοινῶν λεξιλογικῶν στοιχείων Κρήτης καὶ Μάνης παρουσιάζομεν ἐνταῦθα ὀλίγα μόνον, τὰ ὅποια εἶναι χαρακτηριστικὰ καὶ τυπολογικῶς καὶ σημασιολογικῶς. Τῶν τῆς Κρήτης τὰ πλεῖστα παρελήφθησαν ἅπαξ ἐκ τῶν κειμένων τῆς Κρητικῆς λογοτεχνίας, τὰ ὅποια ἀντιπροσωπεύουν τὴν διάλεκτον τῆς Ἀνατ. Κρήτης.

1. Ἐμμ. Κριαρᾶ, Μελετήματα περὶ τὰς πηγὰς τοῦ Ἐρωτοκρίτου, Athen 1938, σ. 136.

2. Παραδείγματα βλ. εἰς Ἐμμ. Κριαρᾶ, Λεξικὸ τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς δημώδους γραμματείας, τόμ. Α 1969, ἐν λ. καὶ Γ. Μπαμπινιώτου, ἔνθ' ἄν., σσ. 151-153.

3. ΜΝΕ 1, σσ. 478-479. 2, σ. 583. Πβ. Κοραῆ, Ἄτακτα, Β, σ. 27.

Τὰ τῆς Μάνης, ἡμετέρας πατρίδος, προέρχονται ἐκ τῆς παρ' ἐμοῦ γενομένης συλλογῆς τοῦ γλωσσικοῦ ὕλικου τῆς περιοχῆς.

ἀδούλης, Φορτ. Α 112. ὀκνηρός — ἀδούλης Μάνη ἐπὶ τῆς αὐτῆς σημασίας.¹

ἀλάκερος, Φορτ. Ε 54, Ἐρωφ. Πρόλ. 22. ὀλοακέραιος — ἀλάκερος Μάνη Κρήτη.

ἄλλος πλ. **οἰ-ῖ-ἄλλοι**, Κ. Κρήτ., Σφακ. (ΧΙΛ 268, 14)· οἱ ἐν τῇ ξένη συγγενεῖς, οἱ ἐν τῇ ἄλλῃ Κρήτῃ εὐρισκόμενοι Σφακιανοὶ — *Οἰ-ῖ-ἄλλοι μου*· οἱ συγγενεῖς μου. ἢ οἰκογένεια τοῦ πατρός μου, ἐπὶ ὑπάνδρου γυναικὸς Μάνη : ἡ νύφη μας πάει ἔς τοὺς ἄλλου της (εἰς τοὺς γονεῖς της).

ἀμνόγω, Ἐρωτ. Α 443, Ἐρωφ. Ἴντ. Α 148, Ζήν. Α 373 κλπ. ὄμνυμι, ὀρκίζομαι, σήμερον *μνόγω* Κρήτῃ — *μνόου* (μνόω) Μάνη. Ἡ προφορά τοῦ ω ὡς ου εἰς Μέσσα Μάνην εἶναι ἐπιβίωσις ἀρχαίας προφορᾶς τοῦ μακροῦ ο (ω), βλ. Γ. Χατζιδάκι, Ἐθηνᾶ 42 (1930), σ. 98.

ἀμποδίζω, Ἐρωτ. 161 — ἀμποδίζου Μάνη.

ἀναλείχομαι, Φορτ. Α 89, ἀναγλείφομαι ἐπὶ τῇ θεᾷ ὀρεκτικοῦ, ἀναγλείχομου—ἀναλείχομαι - ἀναλείχομου Μάνη.

ἀναπεύγω, Ἐρωτ. 389, Φορτ. Πρ. Γ 245, Θυσ. Ἄβρ. 860. Δ.Κρήτ. ἀνεπεύγω Α.Κρήτ. ἀνεπάηκα — ἀναπεύου - ἀναπάηκα Μάνη : τὰ ξένα χέ'ρα ἀναπεύουσι, ἀλλὰ δὲ θαραπεύουσι (οἱ ξένοι δὲν ἐπιτελοῦν πλήρως τὰς ἀλλοτρίας ἐργασίας). Ὁ τ. καὶ μεσν. Χρον. Μορ. Ρ. 6140 : ἐκεῖνος ἀναπεύεται εἰς τὸ σκαμνὶν τῆς Ρώμης. Ὁ τ. ἀναπεύω κατὰ τὸ θαραπεύω, Γ. Χατζιδάκι, ΜΝΕ 1, σ. 271. Ὁ τ. θαραπεύω ἐξ ἐπιγραφῆς α' μ.Χ. αἰ., βλ. ὁμοίως, ΜΝΕ 1, σ. 235.

ἀνασπῶ, Γύπ. Α 74, Κατζ. Β 43, Δ.Κρήτ. ἐκριζώνω, ἀνεσπῶ Α.Κρήτ. — ἀνασποῦ Μάνη ἐπίρρ. ξανασπαστὰ δι' ἐκριζώσεως. Ὁ τ. ἀνεσπῶ μεσν. πβ. Διγ. Ἄκρ. 1879 (S. Lambros) : τὰ μαλλιά τῆς κεφαλῆς της | νὰ ἀνεσπᾶ. Ἀλλὰ καὶ ἀνασπῶ μεσν. πβ. Πρόδρ. 3, 201 Ἐρωτοπ. 123, Ἴμπέρ. καὶ Μαργ. 268, Βέλθανδρ. 696, 815 καὶ ἐξανασπῶ Ἴμπέρ. καὶ Μαργ. 185.

ἀναφτερακίζω, Ἐρωτ. Β 1620 Δ.Κρήτ. πτερυγίζω ἀνεφτερακίζω Α.Κρήτ. — ἀναφτερακίζου καὶ ἀναφτερακιάζου Μάνη.

ἂν ἔναι καὶ Γύπ. Β 134. *κι ἂν ἔναι καὶ* Ἐρωτ. Α 241. *κι ἂν ἔναι καὶ* Κατζ. Α 50 — *ἂν ἔναι καὶ* Μάνη. Ἡ χρῆσις αὕτη ἀπαντᾷ ἤδη εἰς τὴν μεσαιωνικὴν δημώδη γραμματείαν, Διήγ. Παιδιοφρ. (Wagner 152) στ. 685 : *κι ἂν ἔναι καὶ εὔρη καὶ νερόν* Φλωρ. καὶ Πλατζ. 168 : *ἂν ἔναι καὶ τυγχάνει* Διήγ. Βελισ. 19 : *κι' ἂν ἔναι καὶ κ.ἄ.* Βλ. Στ. Ψάλτη, Περὶ τῶν ὑποθετικῶν λόγων ἐν τῇ μέσῃ καὶ νεωτέρᾳ Ἑλληνικῇ, Λεξικογρ. Ἀρχεῖον 5 (1922) 42. Erika Mihevic-Gabrovec, Les formes des propositions conditionnelles dans le grec du moyen-âge, Ziva Antika, τόμ. 1, Σκόπια 1961, σ. 100

ἀνέγλυτος, Κατζ. Γ 247, Φορτ. Γ 43 καὶ σήμ. Κρήτῃ, ἄγαμος — ἐγλυτος διασωθεὶς Μάνη.

1. Κατωτέρω εἰς τὸ Λεξιλόγιον, ὅπου τίθεται παρὰ τὸν τύπον ἢ λ. Μάνη, ἐννοεῖται ὅτι ἢ λ. ἔχει τὴν αὐτὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν ἔχει καὶ εἰς τὴν διάλεκτον τῆς Κρήτης ἢ τὰ κείμενα τῆς Κρητικῆς λογοτεχνίας.

- ἀντιβαδιάζω**, Φορτ. Δ 511, ἐναντιοῦμαι — ἀντιβαδιάζου Μάνη.
- ἀντζι**, Φορτ. Α 316, ἀτζι Γύπ. 318 Κατζ. Α 260· κνήμη — ἀντζι Μάνη, Κορσική.
Τὸ μεσν. ἀντζίον, διὰ τὴν ἐτυμολογίαν τοῦ ὁποίου βλ. Ἱστορ. Λεξικ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἐν λ. ἀντζα.
- ἀντιμεύγω**, Ἐρωτ. Β 792, Γύπ. Α 238, Κατζ. Γ 150, Ἐρωφ. Β 382, Βοσκ. 54 ἀνταμείβω — ἀντιμεύου Μάνη. Ὁ τ. ἀντιμεύω μεσν. Διγεν. Ἀκρ. Ε 1533. Πλείονα βλ. Ἱστορ. Λεξικ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἐν λ. ἀνταμείβω.
- ἀπαντοχή**, Ἐρωτ. Ε 1478, Ἐρωφ. Γ 79, Βοσκ. 354, Ἀπόκ. 59, 350 — παντοχή Μάνη : ὀρπίδα μου καὶ παντοχή. Ἐρωτ. Ε 1478 : ἀπαντοχή κι ὀρπίδα. Ὁ τ. καὶ μεσν. πβ. Ἰμπέρ. καὶ Μαργ. 220 : ἀπαντοχή καὶ ἐλπίδα μου.
- ἀπηλοή**, Κρήτ. (Σέλινον) ἐν Ἱστορ. Λεξικ. ἐν λ. ἀπολογί ἀπολογία, ἀπάντησις — ἀπηλοή Μάνη.
- ἀπηλογοῦμαι**, Ἐρωτ. Α 248, ἀπηλοήθη Α 250. ἀπολογοῦμαι, ἀπαντῶ — ἀπηλοοῦμαι, ἀπηλοήθη, ἀπηλοήθηκε Μάνη. Ὁ τ. ἀπηλογοῦμαι καὶ μεσν. : Καλλ. καὶ Χρυσ. 1107, Ἰμπέρ. καὶ Μαργ. 168. Διὰ τὴν διὰ τοῦ η γραφὴν βλ. Ἱστορ. Λεξικ. ἐν λ. ἀπολογοῦμαι.
- ἀφεντεύγω**, Ἀπόκ. 259, Κρήτ. Ἱστορ. Λεξικ. ἐν λ. ἀφεντεύω. Πλὴν τῶν ἄλλων σημ. καὶ ἡ τοῦ καταβάλλω, συντρίβω — ἀφεντεύω μὲ τὴν αὐτὴν σημ. καὶ εἰς Μάνην βλ. καὶ Ἱστορ. Λεξικ. ἐν λ. ἀφεντεύω.
- ἀφέντης**, Ἐρωφ. Ε 328, Ἐρωτ. Γ 1017 : καὶ μιὰ νὰ λέγη ἀφέντη μου, καὶ ποῦ ἴσαι ἴδὰ πατέρα, Κρήτη· ὁ πατήρ — ἀφέντης Μάνη, Κορσική.
- ἀφεντία**, Ἀπόκ. 314· οἱ ἄρχοντες, ἡ ἐξουσία — ἀφεντία Κορσική, ἀφεδιά Κρήτη. Οἱ τύπ. ἀφεντία καὶ ἀφεντιά μεσν. βλ. Ἱστορ. Λεξικ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἐν λ.
- ἀφορμίζω**, Ἐρωτ. Α 148, Φορτ. Δ 408 μαίνομαι· καὶ ἐπὶ παροξυσμοῦ πληγῶν — ἀφρομίζου Μάνη, ἐπὶ παροξυσμοῦ πληγῶν.
- ἀφοροῦμαι**, Ἐρωτ. Γ 1550 ἀόρ. (ἐ)φορέθηκε — ἀφοροῦμαι, ἀφορειῶμαι, ἀφωράθητα (ἀόρ.) Μάνη. Ἐκ τοῦ ἀρχ. ὑφορῶ - ὑφορῶμαι, Κοραῖ Ἀτακτ. 4, 665. Βλ. Ἱστορ. Λεξικ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἐν λ. ἀφορῶ.
- βλοητικός**, Γύπ. Β 323, Γ 19 ἐπὶ συζύγων νόμιμος καὶ νῦν ἐν Κρήτῃ—βλοητικός Μάνη καὶ βλογητικός Κορσική. Τὸ μεσν. εὐλογητικός : ἀνὰ τίνε πάρη γιά γυνή γνήσια βλογητική του», Διγεν. Ἀκρ. (Lambros, στ. 1685)· πβ. Δ. Πετροπούλου, «Γλῶτται» δημοτικῶν τραγουδιῶν, Ἀφιέρωμα στὴ μνήμη Μ. Τριανταφυλλίδη, 1960, σσ. 338-340.
- βουλισμένος**, Ἐρωτ. Δ 23. Μτφ. : κατηραμένος, ἐκεῖνος ποῦ εἶθε νὰ καταστραφῇ καὶ νῦν ἐν Κρήτῃ — βουλισμένος Μάνη μὲ τὴν αὐτὴν σημ.
- γενεάδα**, ἡ, Ἐρωτ. Α 617 γενειάς — γενεάδα Μάνη.
- γερατειά**, τὰ, Ἐρωτ. Α 748, Θουσ. Ἀβρ. 34. γῆρας — γερατεῖα Μάνη.
- γαρδιακός**, Ἐρωφ. Β 2, Ἐρωτ. Γ 1347 (ἀγάπη γαρδιακή), Β 2227 (ἀγαποῦσι γαρδιακά), Δ 1522 (παιδί μου γαρδιακό) ἐγκάρδιος, ἀγαπητὸς — γαρδιτικός Μάνη (φίλος γαρδιτικός). Ὁ τ. καὶ μεσν. Φλώρ. καὶ Πλάτζ. 519 : φίλον ἐγκαρδιακόν.

- γροικῶ**, Ἐρωτ. Α 59 κ.ά. ἀκούω — ἀγροικοῦ Μάνη. Μετοχ. γροικισμένος Κρήτ. — ἀγροικισμένος Μάνη. Πλείονα βλ. Ἱστορ. Λεξικ. Ἀκαδημίας ἐν λ. ἀγροικῶ.
- δαιμονιάρης**, Βοσκ. 440 σεληνιαζόμενος—δαιμονιάρης Κορσικῆ. Ὁ τ. καὶ μεσν. Πρόδρ. 2, 93 : *ὁμοιάζουν τὸ χειρότερον ὅτι ἐνι δαιμονιάρου.*
- δηγοῦμαι**, Ἐρωτ. Α 711, Γύπ. Α 421, Πικατ. 142, Κατζ. Ε 45 (δηγᾶσαι - δηγᾶται) καὶ νῦν ἐν Κρήτῃ· διηγοῦμαι — δηγοῦμαι, δηγᾶσαι, δηγᾶται Μάνη.
- διαλεγῶνας**, Ἐρωτ. Ε 277 καὶ νῦν ἐν Α.Κρήτῃ. διαλογῆ—γιαλεγῶνας (διαλεγῶνας) Μάνη. Βλ. Σ. Ξανθοῦδίδου, Λέξεις Ἐρωτοκρίτου, Ἀθηνᾶ 26 (1914), σσ. 142-143.
- διαφορίζω**, ὠφελοῦμαι, κερδίζω, Σαχλίκ., Ἀφηγ. 67 : *θαρρῶντα καὶ κατέχοντα, ὅτι νὰ διαφορεύση. Καὶ ἐν Κορσικῇ : διαφορίζω ἄσπρα· κερδίζω χρήματα· ἐν Μάνη διάφορο τό, τὸ κέρδος, ἢ ὠφέλεια : νὰ τρέξῃ τὸ διάφορο· νὰ προκύψῃ κέρδος, ὠφέλεια· δὲν ἔχου καένα ἰδιάφορο· δὲν ἔχω καμμίαν ὠφέλειαν (ἐκ τοῦ πράγματος).*
- δικολογιᾶ**, Κρήτῃ· συγγένεια — δικολογιᾶ Μάνη.
- δρωμαχισμένος**, Πικ. 57 : *δρωμαχισμένος δυνατὰ καὶ μὲ μέγαν κόπον — δρωμαχισμένος (κεκμηκῶς καὶ ἰδρωμένος) Μάνη.*
- δύνομαι**, Ἐρωτ. Α 234, Θυσ. Ἀβρ. 115 (ἐδύνουμου), Πικατ. 368, Γύπ. Α 421, Κατζ. Α 122 — δύνομαι Μάνη.
- δυναστεύω**, Σαχλ., Γραφ. Στιχ. 8, 69· καταπιέζω, βιάζω· δυναστεύου — Μάνη καὶ ἐπίρρ. δυναστικά καὶ δυναστικᾶτα (βιαίως, διὰ καταπιέσεως).
- ἐντος, ἔντον, ἔντονε**, Ἐρωτ. Α 71, Γύπ. Δ 295, Φορτ. Α 360, Ζήν. Ε 73, Στάθ. Ἰντ. Α 29 καὶ σήμ. ἐν Κρήτῃ· ἐν τος, νὰ τος, ἰδέ τον — ἐντος - ἔντον - ἔντονε (ἐντη - ἔντο) κλπ. Μάνη.
- ἐπά - πά**, Ἐρωτ. 184 κ.ά., Βοσκ. 62, Θυσ. Ἀβρ. 153, Γύπ. Α 94, Ζην. Α 7 καὶ σήμ. ἐν Κρήτῃ· ἐδεπά Θυσ. Ἀβρ. 1028 — ἐπά - πά Μάνη. Περὶ τῆς ἐκ τοῦ πῆ παραγωγῆς βλ. Γ. Χατζιδάκι, Einl. 52, 329. — ἀποπά - ἀποπαδὰ Κρήτῃ, Μάνη.
- εὐδία**, Ἀπόκ. 341. (κ' ἔδειξεν τότε ἕξαστεριά ὁμοίως κ' εὐδία μεγάλη). Σήμερον ἐν Δ.Κρήτῃ εὐδιδιά, βιδιά καὶ βγια καὶ ρ. εὐδιδιάζει καὶ βιδιάζει Δ.Κρήτῃ βλ. Γ. Παγκάλου, ἐνθ' ἄν. Β, 348 (καλοκαιρία, σταματᾶ ἢ βροχή) — βδία - βιδιάζει Μάνη. Τὸ ἀρχ. εὐδία, ὅπερ καὶ μεσν. Πρόδρ. 2, 967 : *ἂν οὐ κρατήσῃ εὐδία.*
- ζιγανεύγω**, Ἐρωτ. Β 874, Κατζ. 199, Κρητ. Πολ. 342, Σαχλ. Γραφ. 183 — ἀζιγανεύγω Κριάρη, Κρητ. Ἀσμ. Β, 206, ἀτζιγανεύγω Φορτ. 180 ἀπατῶ, ἀζιγανιά Ἐρωτ. Β 1278, Κριάρη, ἐνθ' ἄν. 11, Σητεία· ἀπάτη. Καὶ ἐν Μάνη σήμερον ἐπὶ τῆς αὐτῆς σημασίας αἱ λ. ζιγανεύου, ζιγανιά, ζίγανα τὰ, ζιγανιάρης.
- ἰχιτας**, Γύπ. Β 141 (ἰχιτας ἐδροσίστηκα), Ε 333 (ἰχιτάς! ἐδροσιστήκασι μέσα τὰ σωθικά μου) ἐπιφών. εὐχαριστήσεως — ἰχιτας! ἐδροσίστηκα. Δόξα τὴν τύχη κ' ἰχιτας) Μάνη. Ὁ τύπ. ἀπαντᾶ ἤδη τὸ 1400 εἰς ἐπιστολὴν τοῦ Ἰ. Βρυεννίου πρὸς τὸν ἐν Κρήτῃ Γιαννοῦλην Δὲ Σπίγα (ἰχιτα ὅτι ἐλυτρώθηκα)· βλ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, *Varia Graeca*, 294. Ἀπαντᾶ καὶ ὁ τύπ. ἰχι. Ὁ Κοραῆς, Ἀτακτα 4, σσ. 137, 187 ἐρμηνεύει τὴν λ. ἐκ τοῦ παρ' Ἀριστοφάνει ἐπιφών. ὤ, ρυθμισθέντος εἰς ὄχι κατὰ τὸ οὐχί. Τὸ αὐτὸ δέχεται καὶ ὁ Σ. Ξανθοῦδίδης, Γλωσσικαὶ Ἐκλογαί, Λεξικογρ. Ἀρχ. 5 (1922), σσ. 111-113. Ὁ Ἐμμ. Κριαρᾶς, Γύπαρις, σσ. 255-256 δέχεται αὐτὸ ὡς ἠχομιμητικόν, ἐκφράζον εὐάρεστον συναίσθημα ὑπὸ

- ἀρχικὴν μορφήν ἔχει ἐπεκταθεῖσαν εἰς ἴχτιας κατ' ἄλλα παρεκταθέντα μόρια τῆς νέας Ἑλληνικῆς, περὶ ὧν βλ. Γ. Χατζιδάκι, ΕΕΠΑ (1910/11), σσ. 80-84.
- καήλα**, Γύπ., 277. *καημός*, στενοχωρία — *καήλα* Μάνη.
- κακουργῶ**, Ἐρωτ. Α 1790. Ἐκακούργησ' ἢ πληγή (ἐχειροτέρευσε) — *κακουργοῦ* - *ἐκακούργησε* τὸ σπυρὶ Μάνη.
- καλλύνω**, Α.Κρήτ. γίνομαι ὠραῖος : *καλλύνει* ἢ γυναίκα, Γ. Παγκάλου ἐνθ' ἄν. Β, σ. 602 — *ξεκαλλύνει* (ἐπὶ καιροῦ γίνεται αἰθριος) Μάνη.
- καματερῆ**, καὶ νῦν ἐν Κρήτῃ ἡμέρα ἐργάσιμος : *καματερῆ καὶ σκόλη* Ἐρωφ. Α 155, Γύπ. Πρόλ. Α 20, Καζ. Ε 110—*σκόλη καὶ καματερῆ* (σκόλη = ἡμέρα ἀργίας) Μάνη.
- καμπανίζω**, Ἐρωτ. Δ 1352, καὶ σήμ. ἐν Κρήτῃ, ζυγίζω — *καμπανίζω* Κορσικὴ (μάλαμα *καμπανίζει*). Ἐκ τοῦ κοινοτάτου καὶ σήμ. ἐν Κρήτῃ οὖσ. *καμπανός* = ζυγός. Κοραῖ, Ἄτακτα 2, σ. 177. Ἡ λ. βυζαντ. βλ. Du Cange ἐν λ. (νὰ *καμπανίσωσι* τὸ ἔλαιον).
- κάνε**, Ἐρωτ. Α 419, Καζ. Ε 204 (ἐλαττωτικὸν μόριον· λοιπὸν) — *κάνε μου*· λοιπὸν, ἔστω Μάνη.
- κανισκάρης**, Κρήτῃ, ὁ φέρων εἰς γάμον ἢ ἄλλην διασκέδασιν δῶρα· *κανισκεύω* δίδω δῶρα, *κανίσκια*. *Κανίσκι* Ἐρωτ. Α 660, Ἐρωφ. Ε 202, Κατζ. Γ 258, Πικ. 237, *κανισκεύω* Ἐρωτ. Α 2057, Ἐρωφ. Δ 132, Κατζ. Β 8, Θυσ. 712. — *κανισκάρης*, *κανισκάτορας* - *κανίσκι* Μάνη. Ἡ λ. ὑποκ. τοῦ ἀρχ. *κανοῦν*, καὶ βυζαντ., πβ. Du Cange ἐν λ. *κανίσκιον* : *κανίσκια* ὁποῦ πέμπονται ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς εἰς ταῖς παρθένους ὁποῦ ὑπανδρεύθησαν. Ἡ λ. ἀπαντᾷ παρὰ Πολυδεύκει 10. 91 : *κανίσκια*. Ἀριστοφάνης ἐν... Γαρυτάδῃ. Ἄλλος δ' εἰσέφερε *πλεκτῶ κανισκίῳ* ἄρτων *περίλοιπα θρόμματα*, εἶναι δὲ συχνὴ εἰς τὰ βυζαντινὰ κείμενα (Κ. Πορφυρογενν., Ἐκθ., σ. 374, 7 : *σταφυλαὶ μετὰ κανισκίων*).
- καταλαγιάζω**, Ἐρωτ. Γ 545 (ὄλοι *καταλαγιάσασι*) ἡσυχάζω. — *καταλαγιάζου καὶ καταλαγιοῦ* (ἡσυχάζω) Μάνη. Ἀπαντᾷ καὶ τὸ ἀπλοῦν *λαγιάζω* Κρητ. Πόλ. 285, 13, ἀλλὰ καὶ σήμερον ἐν Κρήτῃ καὶ δὴ ὑπὸ τὸν τύπ. *λαγιάζω* ἐν Δ.Κρήτῃ ἢ *λάγαση* ἢ *ἀνάπαυσις*, ἢ ἡσυχία, Γ. Παγκάλου, ἐνθ' ἄν. Γ', σ. 18. Καὶ ἐν Μάνη τὸ ἀπλοῦν *λαγιάζω* προστακτ. *λάγαζο* = ἡσύχασε. Ὁ Ἡσύχιος ἔχει τὴν γλῶσσαν *λαγά(σ)αι* ἀφεῖναι. Ἡ λ. καὶ εἰς τὴν ἐπιγραφὴν Γόρτυνος Κρήτης 6 π.Χ. αἰ. : *λαγάσαι*, *λαγάση*, βλ. Γ. Χατζιδάκι, ΜΝΕ I, σσ. 367-368. Σ. Ξανθοῦδίδου, Λέξεις Ἐρωτοκρίτου, Ἀθηνᾶ 26 (1914), Ἀρχ. σσ. 148-149.
- κατέχω**, Ἐρωτ. Α 18 κ.ά., Πικ. 193, κοινὸν καὶ σήμερον ἐν Κρήτῃ γνωρίζω — *κατέχω* Μάνη τ. δ. Καρυουπόλεως, Σκουτάρι, γνωρίζω.
- καυκί**, Ἐρωφ. Α 606 (κύπελον· κοινὸν καὶ νῦν ἐν Κρήτῃ) — *καυκί* Μάνη καὶ χωρίον αὐτόθι *Καυκί*. Ἡ λ. βυζαντ. ὡς ὑποκορ. τοῦ *καῦκος*, βλ. Du Cange ἐν λ.
- κατσούλλι**, Φορτ. Δ 292 γαττούλι, κοιν. καὶ σήμ. ἐν Κρήτῃ — *κατσούλλα*, *κατσούλλι* Μάνη. Ὁ τύπ. ὡς ὑποκορ. τοῦ οὖσ. *γαττί*, ὅπερ ἀπαντᾷ ἤδη εἰς τὸ Χρον. Μορ. Η 2932 ὑπὸ τὸν τύπ. *κασιί*. Ὁ αὐτὸς τύπος καὶ εἰς τὸ στιχοῦργημα «*Περὶ γέροντος*», στ. 107 (ἐκδ. Wagner, σ. 109).
- κάψα**, Ἐρωτ. Α 946, Γύπ. Δ 30 καὶ σήμ. κοινὸν ἐν Κρήτῃ καύσων, ζέστη — *κάψα*

- καύσων, ζέστη, πυρετός Μάνη. Βλ. Γ. Χατζιδάκι, ΜΝΕ I, σ. 72 (καψώνω - κάφα).
- κερά**, ἡ μάμμη· Σφακιά, καὶ κυρὰ εἰς Μάνην.
- κοκκιάζω**, Ἐρωτ. Β 371, Ἀπόκ. 415 : ἡ τύχη τὸ δοξάριν της ἐνάντιον τὸ ἐκοκκιάσεν, βλ. Α. Πολίτου, Παρατηρήσεις στὸν «Ἀπόκοπο τοῦ Μπεργαδῆ», Προσφορά εἰς Στ. Κυριακίδην, σ. 552, κοκκιαστός Ἐρωφ. Δ 130· ὁ ἔχων τοποθετημένον τὸ βέλος πρὸς ἐκτόξευσιν — κοκκιάζου. παρατηρῶ μετὰ προσοχῆς, σημαδεύω Μάνη.
- κομμάτι**, Φορτ. Γ 133 : καὶ δὲ μισεύγει ἀποδεκεῖ ν' ἀφίση τὸ κομμάτι. Ὁ Σ. Ξανθοῦδίδης δὲν ἐρμηνεύει τὴν λ. ὑποθέτω ὅτι πρόκειται διὰ κομμάτι ψωμί. Εἰς τὸν Πτωχοπρόδρ. 4, 31 φέρεται ὁ στίχος : ἀνοίγω τὴν ἀρκλίτσαν μου νὰ εὔρω ψωμὶν κομμάτιν καὶ 4, 434 : ψωμὶν ζητῶ τῶ κράτει σου ὀλίγον κομματίτσιν. Εἰς τὴν Μάνην ἡ λ. κομμάτι πλὴν τῶν ἄλλων σημαίνει καὶ τεμάχιον ἄρτου : γυρίζει καὶ μαζοῦνει κομμάτ'τα. Ὡς μεγεθον. τὸ αὐτὸ δηλοῖ καὶ ὁ τύπ. κομμάτα· μεγάλον τεμάχιον ἄρτου : τρώει μία κομμάτα λαδωμένη καὶ κομματούκλα· τοῦ ἴκοφε τοῦ ἰδιακονιάρη μιὰ κομματούκλα. Τὰ τελευταῖα ταῦτα ἐνθυμίζουσι τὰ ἀνάλογα εἰς Πτωχοπρόδρομον 4, 129m : κ' οἱ ἀρχόντισσες νὰ τὰ ἴπαιραν, νὰ μ' ἔδιναν κομμάτας καὶ 4, 89e : καὶ τὸ βραδὺν νὰ μ' ἔδιναν μεγάλας κομματούκλας (δηλ. μεγάλα τεμάχια ἄρτου). Εἰς τοὺς Μανιάτας τῆς Κορσικῆς κομματῆς λέγεται ὁ ζητιᾶνος, ὁ συλλέγων κομμάτια ψωμοῦ διὰ τῆς ἐπαιτείας. Ἡ σημασία τῆς λέξεως κομμάτι=τεμάχιον ἄρτου μαρτυρεῖται καὶ ἐξ ἄλλων περιοχῶν τῆς Ἑλλάδος ἰδίως εἰς παροιμιώδεις φράσεις ἢ παροιμίας. Οὕτω, ἔχομεν : "Οποιοὺς π'νάει κομμάτια γλέπ' ("Ἡπειρος), Οὐ νηστ'κὸς κομμάτις οὐνειρεύιτι (Βογατσικόν), "Οποιοὺς π'νάει κομμάτια νειρεύιτι (Πήλιον), "Οποιοὺς πεινᾶ κομμάτια βλέπει καὶ ὁ ξυπόλυτος τσαρούχια (Ι. Βενιζέλου, Παροιμίας, σ. 216, ἀριθ. 576). Αὕτη ἐνθυμίζει τὴν : ὅπου πεινᾶ ἔς τὸν ὕπνον του βλέπει ψωμιὰ καὶ πίττες | βλέπει καὶ ὁ ξυπόλυτος τσαρούχια μὲ τὶς μύτες (πβ. Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν Βίος καὶ Πολιτισμὸς 4 (1951), σ. 408 καὶ Du Cange ἐν λ. μύτη). Κομμάτια ποῖος δίνει, στραῖτες βροῖσκονται (Αἰτωλία), Τ' διακουνιάρ' κομμάτ' δὸς τ' κὶ τῆ στραῖτα τ'ν ξέρ' (Ἰπάτη), Τοῦ στραβοῦ κομμάτια δὸς του καὶ τὸ δρόμο μὴ τοῦ δείχνης (Αἰδηψός). (Αἰ φράσεις ἐκ τοῦ Ἀρχείου τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν).
- κοράκιο**, τό· ἀσθένεια τῶν ζώων προερχομένη ἐκ τῆς ὑπερβολικῆς δίψης καὶ κορακιάζει τὸ ζῷον, ὅταν πάσχη ἐκ ταύτης, ἵνα δὲ θεραπευθῆ ἀποκόπτουν μαύρην μεμβράνην κάτωθι τῆς γλώσσης του, τότε τὸ ξεκορακιάζουσι (Σφακιά), βλ. Σ. Ξανθοῦδίδου, Ποιμενικὰ Κρήτης, Λεξικογρ. Ἀρχ. 5 (1918), σ. 322.—Ἀλλὰ καὶ ἐν Μάνη λέγεται κορακιάζουσι, διψῶ πολύ, ὑποφέρω ἐκ δίψης : ἐκοράκιασα ἀπὸ τῆς λίψα μου. Νὰ κορακιάσης (ἀρά).
- κουτρούλης**, Α. καὶ Δ. Κρήτη. Σ. Ξανθοῦδίδου, Οἰκογενειακὰ ἐπώνυμα Κρητῶν, Λεξικογρ. Ἀρχ. 6 (1922), σ. 337, ὁ μὴ ἔχων κόμην ἢ κορυφὴν, καὶ Ἐρωτ. Δ 476 : κουτρούλα, Κατζ. Γ 319 : κουτρούλος, κουτρολεύω Πικ. 319. Καὶ ἐν Μάνη κουτρούλης καὶ κουτρούλα, ὁ τελείως κουρεμένος καὶ ἐπών. Κουτρούλης καὶ τοπων. Κουτρουλιάνικα. Ἐνταῦθα καὶ ὁ τύπ. ξεκούτρολος ἀσκεπής. Ἡ λ. κουτρούλης καὶ μεσν. ἤδη εἰς τὸ Χρον. τοῦ Μορ., στ. 3061 : Κουτρούλης εἶχεν τὸ ἐπίκλην του, δεσπότης τῆς Ἑλλάδος. Γνωστὴ καὶ ἡ ἔκφρ. «ἔγινε τοῦ Κουτρούλη ὁ γάμος» ἐπὶ

περιέργου συμβάντος, τὴν ἀρχὴν ἔχουσα ἐκ τοῦ γάμου τοῦ Ἰωάννου Κουτρούλη, ἱππότου τῆς Μεθώνης (1394).

κρούγω, Ἐρωτ. Α 468, Ἐρωφ. Β 40, Γύπ. Γ 427 καὶ σήμερον — κρούου Μάνη.

κωλοσέρνω, Κατζ. Γ 533. σύρω τινὰ εἰς τὸ ἔδαφος : «γεῖρ' ἀπ' ἀτοῦ, γῆ πιάνω | κί' εἰς τοῦτο ὄλο τὸ στενό, νὰ ζῶ, σὲ κωλοσέρνω» καὶ σῆμ. κωλοσύρομαι Α.Κρήτ., Γ. Παγκάλου, ἔνθ' ἀν. Β 483 — κωλοσούρομαι Μάνη : Θὰ ζὲ κωλοσοῦρου ς' ὄλο τὸ στενό (στενὸν δρόμον).

λάβρα, Ἐρωτ. Α 505, Φορτ. Β 131, Γύπ. Β 346, Πικατ. 338 : λάβρα καὶ φωτιά, Χάροστα, νὰ σὲ κάψη», ἔντονον πῦρ, καῦμα καὶ λαβρίζω φλέγομαι Ἐρωφ. Α 225 — λάβρα Μάνη : λάβρα μου καὶ φωτιά μου, κάνει λάβρα σήμερο, καίεται 'ς τὴ λάβρα (ἔχει ὑπερβολικὸν πυρετόν).

λαβωμός, Ἐρωτ. Β 36 πληγωμός — λαβωμά ἢ Μάνη.

λατανιάζω - λάτανο. Εἰς τὰ Σφακιά καὶ εἰς ἄλλα μέρη τῆς Κρήτης, ἵνα μὴ ὁ κριὸς ὀχεύσῃ τὰ πρόβατα προῶρως κρεμοῦν ὑπὸ τὴν κοιλίαν του καὶ πρὸ τοῦ αἰδοίου παννίου ἢ δέρμα, τὸ ὁποῖον καλοῦσι λάτανο. Ἡ πρᾶξις αὕτη λέγεται λατανιάζω, ὁ δὲ κριὸς ὁ φέρων λάτανο λατανισμένος. Ἐπὶ ἀνθρώπων, διὰ τὸν ἐξηνητημένον ἐκ τῶν καταχρήσεων λέγουν ἔγινε λάτανο ἢ εἶναι λατανισμένος. Ἐν Μάνη εἶναι ἐν χρήσει τὸ ρ. λατανίζου ὠθῶ πρὸς τὰ ἄνω τοὺς μαστοὺς κατὰ τὸν θηλασμόν, καταπονῶ : τήνε λατανίζει τὴν προβάτα τὸ ἀρνί, τὴν καταπονεῖ κατὰ τὴν ὥραν τοῦ θηλασμοῦ· μὴν τὸ λατανίζης τὸ παιδί, μὴ τὸ καταπονηῖς· ἢ λ. παρὰ τὸ λάτης ἐλάτης, ὀχεύων, ρ. λάμνω (ἐλαύνω) ὀχεύω. Βλ. Δ. Βαγιακάκου, Ἐλαύνω - λάμνω, παράγωγα καὶ σύνθετα εἰς τὴν μεσαιωνικὴν καὶ νέαν Ἑλληνικὴν, Ἀθηνᾶ 60 (1956), σσ. 234-266· λατάκι καλεῖται τὸ ἀρνίον ἢ τὸ ἐρίφιον, τὸ θηλάζον εἰς ξένην μάνναν· λάτανον ἐν Καρπάθῳ εἶναι τὸ καταρραβδισμένον δένδρον. Εἰς Μ. Λελέκου, Ἐπιδόρπιον Α, σ. 165 ἔχομεν τὴν φρ. : τὸ φαεῖ κάνει φαρί, κ' ἢ πεῖνα λατανιάζει (ἐξασθενεῖ).

λεγνός, Γύπ. Β 508, ταλαίπωρος — λεγνός - λεγνάδι· ἀδύνατος, ταλαίπωρος Μάνη.

λέγω, λέμε, λέτε, λέσι πολλαχοῦ τῶν κειμένων. Εἰς Δ.Κρήτην ἀκούεται καὶ λῶ, Σ. Ξανθοῦδίδου, Ἐρωτόκρ. σ. 595 σημ., Γ. Ἀναγνωστοπούλου, ἔνθ' ἀν., σ. 172. Καὶ ἐκ Μάνης ἔχομεν τοὺς τύπ. λέμε, λέτε, λέσι (καὶ λῶ εἰς πολλὰ χωρία τῆς ἐπαρχ. Γυθείου, ἔνθα προσέλαβε καὶ τὴν μορφήν ἐπιφων. : λῶ μάννα !). Ὁ περισπώμενος τύπος (λέγω - λέω -) λῶ, ἀπαντᾷ καὶ ἀλλαχοῦ (Κύθνος, Κύπρος, Χίος, Κῶς κ.ά.). Βλ. Γ. Χατζιδάκι, ΜΝΕ I, σ. 242, Γ. Ἀναγνωστοπούλου, ἔνθ' ἀν., σ. 172, Γ. Κουρμούλη, Περὶ τῆς καταγωγῆς τῆς Ροδιακῆς διαλέκτου, Δωδεκανησιακὴ Ἐπιθεώρησις, 1 (1947), σ. 184.

λιξεύω, Φορτ. Β 265, λιχνεύω, λαιμαργῶ — λιξεύου καὶ λίξουρος, λαιμαργός Μάνη.

λογάρι, Ἐρωτ. Δ 1939, χρῆμα, θησαυρός — λογάρι Κορσική. Πλείονα περὶ τῆς λ. βλ. Δ. Πετροπούλου, ἔνθ' ἀν., σσ. 341-342. Ἡ λ. μεσν. πβ. Κ. Πορφυρογεννήτου, De administrando imperio 3, 242 : «λογάριον κεντηνάριον ἔν».

λούνω, νομός Λασιθίου· λούω, κν. λούζω — λούνου Μάνη.

μάλλιος, Γύπ. Α 175, Ζήν. Πρ. 30, Ἐρωφ. Α 591, Κατζ. ἐπίρρ. μάλλον — μάλλ-

- λιον Μάνη. Πλείονα βλ. Σ. Ξανθουδίδου, Λέξεις Ἐρωτοκρίτου, Ἀθηνᾶ 26 (1914), Ἀρχ. σσ. 159-160.
- μοιρολογοῦμαι**, θρηνηῶ· Κριαρ. Ἄσμ. 10: ἡ Παναγιά ἡ Δέσποινα κλαίει, μοιρολογοῦμαι, ὁ τύπ. κοινὸς καὶ σήμ. ἐν Κρήτῃ· μοιρολογοῦμαι Μάνη. Ὁ τύπ. καὶ ὡς Βυζαντ. : Καλλίμ. Χρυσ. 2360 : μοιρολογεῖται λυπηρὰ κλαίουσα μετὰ πόνου. Ἀχιλλ. Διήγ., 1753 : μοιρολογεῖται ἀπὸ καρδιᾶς.
- μουγκαλίζομαι**, μυκῶμαι. Θυσ. Ἀβρ. 40 : σὰ βόδι θὰ μουγκαλιστῆ, σήμερον ἐν Κρήτῃ μουγκαλειοῦμαι. Καὶ ἐν Μάνη τὸ ρ. μουγκανειῶμαι : Θὰ μουγκανιστῆ σὰ βόδι.
- μουστάρη**, μαστάρη, μαστὸς Κρήτῃ καὶ μουστάρια, μουσταρὲ Δ.Κρήτ. μουσταρὰ Α.Κρήτῃ καὶ Γύπ. Β 100 οἱ μαστοὶ τῶν αἰγοπροβάτων. Πβ. Γ. Χατζιδάκι, ΜΝΕ 2, σ. 280 — μουστάρη Μάνη.
- μούρτζινος**, Ἐρωτ. Β 298, οἰνωπός, μαυροκόκκινος. Μούρτζινος ἐπών. ἐν Μάνη. Βλ. Σ. Ξανθουδίδου, Ἐρωτόκριτος, σσ. 619-620 καὶ Ἀθηνᾶ 26 (1914) Ἀρχ., σσ. 162-163.
- μουστρούχα**, φίμωτρον ζῶων Α.Κρήτ. καὶ μουστρουχίνα Δ.Κρήτ. (Ρέθυμν.), μουστούχα Α.Κρήτ. Βλ. Γ. Παγκάλου, ἐνθ' ἄν., Γ, σ. 126—Τὸ αὐτὸ ἐν Μάνη καλεῖται μουστρούχι καὶ ρ. μουστρουχώνου θέτω φίμωτρον, ἀλλὰ καὶ κτυπῶ διὰ τῆς παλάμης τινὰ εἰς τὸ πρόσωπον, μουστρουχώνομαι ἐπὶ γυναικῶν, θέτω τὸ μανδῆλιον τῆς κεφαλῆς πρὸ τοῦ στόματος.
- ξαμόνω**, Ἐρωτ. Α 149 - ἐξάμουσα. προσπαθῶ, σήμερον : σημαδεύω, κοιτάζω — ξαμόνου - ἐξάμουσα προσπαθῶ, ἀπλώνω τὸ χέρι Μάνη.
- ὄμπρεϊ**· ἀναδίδει ὑγρασίαν Κρήτῃ — μπρέει Μάνη.
- ὄντε**, σύνδ. χρον. Σκλάβ. 16, ὄντεν, 214 ὄντε, Κατζ., Γύπ. Α 253 καὶ σήμερον κοινόν — ὄντε, ὄντες Μάνη.
- ὄτινος**, Ἐρωτ. Β 140 (γεν. τοῦ ὄποιος) καὶ σήμερον κοινόν — ὄτινος Μάνη.
- ὄχθρός**, Ἐρωτ. Α 355, Γύπ. Β 356, κοιν. ὄχτρος, ὄχτριτα Ἐρωτ. Α 5 — ὄχτρος, ὄχτρια, ὄχτριτα, ὄχτρεύομαι Μάνη.
- παῖδα** ἢ, Ἐρωτ. Α 105, Ἐρωφ. Ἰντ. Γ 46, Γύπ. Β 289 βάσανος, τιμωρία — παῖδα Μάνη εἰς φρ. ἀρᾶς : παῖδα καὶ λυσσουρία νὰ ζε πχιῖση. Διὰ τὸν σχηματισμὸν βλ. Γ. Χατζιδάκι, ΜΝΕ 1, σ. 76.
- παιδόγγονα** τά, Ἐρωτ. Ε 1515, Θυσ. Ἀβρ. 956, Στάθ. Γ 520· παιδιὰ καὶ ἐγγόνια, ἀπόγονοι, καὶ σήμερον κοινόν ἐν τῇ νήσῳ, παιδογγονῶ Γύπ. Ε 326 ἀποκτῶ ἀπογόνους — παιδόγγονα τά, Μάνη (εὐχή : ἀνὰ χαίρεσαι τὰ παιδόγγονά σου).
- παλαμίζω**, Γύπ. Δ 248 καὶ Α.Κρήτῃ. Γ. Παγκάλου, ἐνθ' ἄν., Γ, σ. 229. Ἐπιθέτων τὴν παλάμην ἐπὶ τοῦ Εὐαγγελίου ὀρκίζομαι — παλαμίζου τὸ βαγγέλιο Μάνη.
- πασκάζω**, Ἐρωτ. Ε 139 καὶ Α.Κρήτῃ. Γ. Παγκάλου, ἐνθ' ἄν., Γ, σ. 254 κρεωφαγῶ κατὰ τὴν σαρακοστήν — πασκάζου Μάνη.
- πασκίζω**, Ἐρωτ. Α 105, Γύπ. 519 (ἐπάσκισα)· προσπαθῶ — πασκίζου, ἐπάσκισα Μάνη.
- πέτομαι**, Ἐρωτ. Β 263, Ἐρωφ. Α 621, Ζήν. 350, Σαχλ. Ἐρμ. 8 καὶ νῦν Α.Κρήτῃ. Γ. Παγκάλου, ἐνθ' ἄν., Γ, σ. 277 : ὡσάν ἀητὸς ἐπέτετο Ἐρωτ. Α 653 — πέτομαι Μάνη : ἐπέτοτα σάν τὸν ἀητό. Ἡ λ. ἀρχ. Ὀμηρ. Ἰλ. Μ 207 : αἰετὸς πέτετο.

Και εἰς Διγεν. Ἄκρ. (Lambros) 2860 : ἐπέτοντο ἀπάνω εἰς τοὺς κλάδους καὶ 250 : σὰν ἀετὸς ἐπέτονταν.

πηλά τὰ, (πληθ. τοῦ πηλός) Ἐρωτ. Δ 866, Κατζ. Β 42, Βοσκ. 338, λάσπη. Καὶ σήμερον κοινὸν ἐν Κρήτῃ. Ἐν Μάνη πηλά, τὰ ἡ λασπώδης εἰς τὴν μάνδραν κόπρος τῶν αἰγοπροβάτων.

πλωρήσι τό, Ἄποκ. 328 τὸ σχοινίον τῆς πλώρης μὲ τὸ ὁποῖον δένουν τὸ πλοῖον εἰς τὴν ξηράν. Καὶ Τζεδάκη, Ἡ Κρήτη ἐν ἀνεκδότῳ ποιήματι περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Κύπρου, Κρητ. Χρον. 15-16 (1961/2), σ. 165, στίχ. 1452 : «ἐχαίρονταν κι ἀγάλλονταν πρὶν τὸ πλωρήσι λύσουν». Εἰς Πτωχοπρόδρ. 4, 129q ἀπαντᾷ ὁ στίχος : ὡς κωπηλάτης πρότερον δεύτερον ὡς πλωρήτης — πλωρήχι καὶ σήμερον ἐν Μάνη μὲ τὴν αὐτὴν σημασίαν.

πολυταρίχνο, Ἐρωτ. Γ 502 καὶ κοινὸν ἐν Κρήτῃ· ρίχνω μακράν, λέγεται ἐπίσης καὶ ἀπολυταρίζω, ἀπολυταρίχνο βλ. Ἱστορ. Λεξικὸν ἐν λ., ἀλλὰ καὶ ἐν Μάνη ἔχομεν τοὺς τύπους ἀμπολυταρίζου, ἀμπολυταρίζου καὶ ἀμπολυταρίχνου. Ὁ Σ. Ξανθοῦδίδης, Ἐρωτ., σ. 673 καὶ Ἀθηνᾶ 28, Ἀρχεῖον 171, ἐτυμολογεῖ ἐκ τοῦ ἀπολυτός - ἀπολυταριά καὶ ρίχνω. Τὸ ρ. ἐτυμολογεῖται ἐκ τοῦ ἀπολυτάρι, ὁ τύπ. ἀπολυταρίχνο ἐκ τοῦ ἀορ. ἀπολυτάριξα κατὰ τὸ σχῆμα ἔρριξα - ρίχνω, βλ. Γ. Χατζιδάκι, ΜΝΕ 1, σ. 291.

ποκάρι τό, Α. καὶ Δ.Κρήτη, Γ. Παγκάλου, ἐνθ' ἀν., σ. 300· τὸ ἀκατέργαστον ἔριον κουρευθέντος προβάτου — ποκάρι Μάνη, ἡ λ. ὑποκορ. τοῦ ἀρχ. πόκος (Ὁμ. Ἰλ. Μ 451 : ὡς δ' ὅτε ποιμὴν ρεῖα φέρει πόκον ἄρσενος). Καὶ παροιμ. : ὄνου πόκους ζητεῖς (ἐπὶ τῶν ἀνυπόστατα ζητούντων. Ζηνόβ. 5, 38).

πόνεμα τό, σπειρί, ὄγκος, ὄδυνηρὸν ἐξάνθημα Α.Κρήτη, Γ. Παγκάλου, ἐνθ' ἀν., Γ, σ. 304. Καὶ ἐν Μάνη πόνεμα μὲ τὴν αὐτὴν σημασίαν ἤδη εἰς τὸ Ἡμερολόγιον τοῦ Μανιάτου χειρουργοῦ Παπαδάκη 1719 «ὄξο ἀπ ἀροστία καὶ πονέματα» βλ. Δ. Δημητράκου, Οἱ Νικλιᾶνοι, Ἀθῆναι 1969, σ. 201. Ἡ λ. καὶ εἰς τὰ μεσν. κείμενα, Βέλθ. καὶ Χρυσ. 824, Ἰμπέρ. καὶ Μαργ. 741.

πονόματος, Α.Κρήτη, πονάματος Δ.Κρήτη· ἐπιπεφυκίτις καὶ ἐν Μάνη πονόματος.

πορεύγομαι, Ἐρωτ. Α 2233· οἰκονομῶ τὰ ἀναγκαῖα, ἀκροπορεύγομαι διάγω οἰκονομικὸν βίον, νῦν ἐν Κρήτῃ — πολυπορεύγομαι οἰκονομῶ τὰ πρὸς τὸ ζῆν Μάνη. Πόρεψι αἱ ἀπαιτούμεναι πρὸς συντήρησιν τροφαὶ δι' ὠρισμένον χρόνον Α. καὶ Δ.Κρήτη· ἀλλὰ καὶ ἐν Μάνη ὁ τύπ. μπόρεψι (ἔκαμα τὴν πόρεψί μου).

προτιμῆ, Πικ. 310 ἡ προτίμησις (πῶς δὲν χαρίζει προτιμὴν ἔς τὸν θάνατον ὁ Χάρος) καὶ ἐν Μάνη τὸ αὐτὸ προτιμῆ : ζᾶς ἔδωκα τὴν προτιμῆ.

πύρα, ἡ θερμότης τοῦ φούρνου Α.Κρήτη, ἀλλὰ καὶ ἐν Μάνη ἡ πύρα τὸ αὐτὸ δηλοῖ.

πυρώνω, θερμαίνω διὰ τῆς πυρᾶς Α. Κρήτ. καὶ ἐν Μάνη πυρώνου καὶ πυρώνομαι ἐπὶ τῆς αὐτῆς σημασίας (κάθημαι παρὰ τὴν πυρὰν καὶ θερμαίνομαι) καὶ φρ. ἐνταῦθα : ἀπὸ τὸν ἥλιο δὲν ἐπυρώθηκα καὶ ἀπὸ τὸ φεγγάρι θὰ πυρωθοῦ; (ἐπὶ ἐκείνων οἱ ὁποῖοι δὲν ὠφελοῦνται παρὰ προσώπων ἐκ τῶν ὁποίων ἔχουν ἀπαίτησιν ἢ δικαιοματα, ὡς ὁ πατὴρ ἐκ τοῦ υἱοῦ καὶ οὐχὶ ἐκ τοῦ ἐγγόνου).

πυρωτικός, καυστικός, θερμαντικός Α.Κρήτη : τὸ κρομμῦδι ἔναι πυρωτικό· καὶ ἐν Μάνη ἡ λέξις μὲ τὴν αὐτὴν σημασίαν.

σάλαγος, Ἐρωφ. Ἰντ. Γ 91 καὶ σήμερον σάλαγος καὶ σάλαχος· θόρυβος καὶ ρ. σαλαγῶ Δ.Κρήτ. (Ἀποκόρ.) θορυβῶ· βλ. Γ. Παγκάλου, ἐνθ' ἄν. Γ, σ. 368. Σήμερον κατὰ τὸ πλεῖστον τσάλαχος. Καὶ ἐν Μάνη λέγεται σάλαγος, σαλαχογὴ ὁ θόρυβος. Ἡ λ. ἀρχαία· ὁ Ἡσύχιος ἔχει τὴν γλῶσσαν σαλαγεῖ· ταράσσει. Πβ. Κοραῆ, Ἄτακτα 2, σ. 323.

σαμαῖα καὶ **σαμά**, Α.Κρήτη καὶ **σαμέ** Δ.Κρήτη, τὸ σημεῖον ἐπὶ τῶν ὠτων τῶν αἰγοπροβάτων πρὸς ἀναγνώρισιν καὶ διάκρισιν αὐτῶν, ὅταν ἀναμειχθοῦν με αἰγοπρόβατα ἄλλου ποιμνίου, καὶ ρ. **σαμώνω** Α.Κρήτη. Βλ. Σ. Ξανθοδίδου, Ποιμενικὰ Κρήτης, Λεξικογρ. Ἀρχ. 5 (1918), σσ. 294-295, Γ. Παγκάλου, ἐνθ' ἄν., σσ. 370-371. Ὁ Γ. Χατζιδάκις, ΜΝΕ 1, σσ. 79, 94 θεωρεῖ δωρικὸν τὸν τύπον **σαμαῖα**, ἀντὶ τοῦ **σημαῖα**. Καὶ ἐν Μάνη, νῦν λέγεται ἡ **σαμαῖα**.

σειρά, τὸ γένος, ἡ καταγωγή, ἡ καλὴ γενιά, ἐξ οὗ καὶ **καλόσειρος**, ὁ ἐξ ἐπίσημου γένους καταγόμενος, **κακόσειρος** δὲ ὁ ἔχων ἄσημον τὴν καταγωγὴν λεγόμενος καὶ **κακόσουρος**, διὰ παρετυμολογίαν τοῦ β' συνθετικοῦ πρὸς τὸ ρ. **σύρω** - **σούρω**. **Καλόσειροι** θεωροῦνται οἱ Σφακιανοί, δι' ὃ καὶ ἡ ἔκφρασις : **Παίρνει γυναῖκα ἀπὸ τὰ Σφακιά γιὰ νὰ καλοσειρίση**. Χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ ἐν Κρήτη λεγόμενα : **Πῆρε ἄνδρα ἀπὸ σειρά (ἀπὸ ἐπίσημον γένος) καὶ : ἄντρας σὰν εἶν' ἀπὸ σειρά καὶ νὰ 'ν' καὶ παλληκᾶρι / οὔλο τὸ βιό σου ξόδιαζε φίλο νὰ τότε κἀνης**. Ἐπίσης : **Μὴν τὸν ἀνεβάξης τὸν κακόσουρο, παρ' ὡς τσι νόμους σου, γιὰτὶ ἂν τὸν ἀνεβάξης ὡς τὴν κεφαλή σου θὰ σὲ κατουρήση, ἐπὶ ἀγενῶν**. Πβ. Γ. Χατζιδάκι, Συμβολὴ εἰς τὰς Ἑλληνικὰς παροιμίας, ΕΕΠΑ 7 (1910/11), σ. 53. Λέγεται ἐπίσης **σειρικό**. ἡ **νύφη νὰ 'ναι ἀπὸ καλὸ σειρικό**. Ἡ λ. σημαίνει καὶ τὸ κληρονομικῶς καλόν : τὸ **σειρικό** δὲν **κόβγεται**, **μᾶλλιος καὶ δυναμώνει**, δηλ. τὸ κληρονομικὸν προτέρημα δὲν ἐξαλείφεται εὐκόλως, μᾶλλον ἐνισχύεται. Ὁμοίως **πάει σειρικά**, δηλ. εἶναι κληρονομικόν. Καὶ ἐν Μάνη λέγεται **σειρία** ἡ γενιά, **καλοσειρά** δὲ ἡ ἀπὸ ἐπίσημον γενιὰν γυνή, ἡ **Νικλιάνισσα**, ἡ καταγομένη ἀπὸ **καλὴν σειράν**. Ἀντιθέτως **λωβοσειρά** εἶναι ἡ ἀπὸ **λωβὴν σειράν**, ἀπὸ μὴ ἐπίσημον γένος. Λέγεται ἐπίσης καὶ **σειριακὸς** ὁ ἐκ **καλῆς σειράς**, γένους, καὶ **ἀσειριακος**, ὁ ἀπὸ ἄσημον γένος. Ἐκ μοιρολ. εἶναι γνωστοὶ οἱ στίχοι : **ἂν ἀνακατόθησα οἱ γενιές / καὶ σειριακᾶς ἂν ἀσειριακᾶς** (ἐπὶ γενικῆς συμπλοκῆς οἰκογενειῶν). Πβ. καὶ Ἱστορ. Λεξικὸν Ἀκαδ. ἐν λ. **ἀσειρεακος**, **ἀσειρεαστος**. Εἰς Φορτ., Γ 412 ἀπαντᾷ τὸ ρ. **ξεσειρίζω** (ὡσὰ γυναῖκα δὲ **μπορεῖ καὶ αὐτὴ νὰ ξεσειρίση**) ἐξέρχομαι τῆς **σειρᾶς** τοῦ πρέποντος, εἰς δὲ τὰ Σφακιά τὸ **ἀλλαξοσειριάζω**, γίνομαι διάφορος τῶν γονέων μου, τῶν προγόνων μου (Ἱστορ. Λεξικ. Ἀκαδ. ἐν λ.). Τὸ ρ. ἀπαντᾷ καὶ ἐν Μάνη **ἀλλαξοσειρίζου** : **νὰ μὴ ἀλλαξοσειρίσης ἀπὸ τὸν πατέρα ζου**.

σειράδι, Α.Κρήτη, λεπτόν ἀντοχῆς νῆμα μετὰ τὸ ὁποῖον ράπτουν τὴν βᾶσιν τοῦ ἄσκοῦ, Γ. Παγκάλου, ἐνθ' ἄν., σ. 381. Ἡ λ. μετὰ τὴν αὐτὴν σημασίαν καὶ ἐν Μάνη, ἐνθα καὶ ρ. **σειραδιάζου** (τὸ **ἀσκή**). Ὁ τύπος **σειράδιον** βυζαντινός.

σκοτείδι, Ἐρωτ. Α 260, Βοσκ. 208 καὶ Κρήτη (**πίσσα σκοτείδι εἶναι**), σκοτάδι. Καὶ ἐν Μάνη **σκοτείδι** (εἶναι **σκοτείδι πίσσα**). Πβ. Κοραῆ, Ἄτακτα 4, σ. 516.

σκοτιζομαι, Θυσ. Ἀβρ. 482 (**ζαλίζομαι**), **σκοτίσι** Ἐρωτ. 560, Γύπ. Β 525 (**ζάλη**).

Καὶ ἐν Μάνη οἱ τύποι σκοτίζομαι, σκοτούρα (ζαλίζομαι, ζάλη : ἔχου σκοτούρα καὶ θὰ πέσου).

στανικῶς, Ἐρωτ. Α 868, Θυσ. Ἄβρ. 838, Γύπ. Πρόλ. Β 66, στανιῶς Ἐρωφ. Α 207, καὶ στανιὸ τό, Ἐρωτ. Γ 1142, διὰ τῆς βίας, ἀκουσίως. Καὶ ἐν Μάνη οἱ τύποι στανικῶς, στανιῶς, στανιὸ (στανιῶς, χωρὶς τῆ γνώμη μου). Ὁ Κοραῆς, Ἰσοκράτους, Ἄπαντα, σ. 194, ἐρμηνεύει τὴν λ. ἐκ τοῦ στευικὸς - στενός. Ὁ Σ. Ξανθοῦδίδης, Ἐρωτόκριτος, σσ. 698-699 καὶ Ἀθηνᾶ 26, Ἀρχ., σσ. 176-177 ἐτυμολογεῖ αὐτὴν ἐκ τοῦ σθένος, καὶ ὁ Γ. Χατζιδάκις, Ἀθηνᾶ 30, Ἀρχ., σσ. 13-16 ἐκ τοῦ ἰστάμενος - ἰσταμένως - *σταμεναίως - *σταμναίως - σταναιῶς - στανικῶς - στανιό.

στραταρίζω, Ἐρωτ. Α 304, βηματίζω : ἐστρατάριζε κ' εἰσιγανοπερπάτει, βλ. Σ. Ξανθοῦδίδου, ἐνθ' ἀν., σσ. 177-178. Καὶ σήμερον εἰς ὅλην τὴν Κρήτην, βλ. Γ. Παγκάλου, ἐνθ' ἀν., σσ. 458-459. Τὸ ρ. στραταρίζου καὶ ἐν Μάνη ἐπὶ τῆς αὐτῆς σημασίας : τὸ παιδί στραταρίζει (καὶ στρατουλίζει) λέγεται καὶ ἐν Μάνη καὶ ἐν Κρήτῃ, Γ. Παγκάλου, ἐνθ' ἀν., σ. 459.

στράτεμα, Ἐρωτ. Β 220 (πορεία, δρόμος) — στράτεμα (πορεία, ἐκστρατεία) Κορσική. **σύγκερος**, Ἀπόκ. 34 : εἶχε τὸ μέλι σύγκερον (μετὰ τοῦ κηροῦ). Καὶ ἐν Μάνη ἡ αὐτὴ ἔκφρασις : μέλι σύγκερο.

σύγληνα τά, χοιρινὸν κρέας, διατηρούμενον ἀφοῦ προηγουμένως ἀλατισθῆ, καπνισθῆ καὶ βρασθῆ. Τὸ αὐτὸ ἐν Μάνη λέγεται σύγγληνα, τά.

σώνει, Ἐρωτ. Α 150, Ἐρωφ. Β 99, Φορτ. Α 61 (ἐξαρκεῖ) — σώνει Μάνη. Διὰ τὴν ἐτυμολογίαν βλ. Σ. Ξανθοῦδίδου, Ἐρωτόκριτος, σσ. 710-711 (ἐκ τοῦ ἴσος - ἰσώνω - σώνω) καὶ Γ. Χατζιδάκι, Einl. σ. 407, ΜΝΕ 1, σ. 288 (ἐκ τοῦ σώζω - σώσω - ἔσωσα - σώνω).

τσινοβολῶ, Γύπ. Β 6 (λακτίζω) καὶ εἰς Α.Κρήτην τσινιάρικς καὶ τσινιάρικος ὁ λακτίζων. Καὶ ἐν Μάνη τσινοβολοῦ, τσινιάρικς, τσινιάρικος καὶ τσινοῦ (λακτίζω).

φαμέγιος, Κατζ. Α 169 : «δὲν ἤθελα φαμέγιο τοῦ σπιτιοῦ μου», Φορτ. Γ 772, ὑπηρέτης. Καὶ σήμερον ἐν Μάνη φαμέγιος εἶναι ὁ ἀνήκων εἰς τὸ ὑπηρετικὸν προσωπικὸν τῶν Νικλιάνων (ἰσχυρῶν). Ἐν Μάνη παλαιότερον οἱ κάτοικοι διεκρίνοντο εἰς Νικλιάνους (ἰσχυροὺς). Ἀχαμνόμερους (ἀνισχύρους) καὶ φαμέγιους (ὑπηρέτας τῶν Νικλιάνων). Πλείονα βλ. Δ. Βαγιακάκου, Συμβολὴ εἰς τὰ περὶ Νίκλων - Νικλιάνων τῆς Μάνης, Ἀθηνᾶ 53 (1949), σσ. 163-194.

φταξούσιο, Ἐρωτ. Δ 138 (αὐτεξούσιον), φταξούσιος Μάνη.

χαιράμενος, Ἐρωτ. Δ 1952, Ἐρωφ. Β 2, Γύπ. Πρόλ. 22, Κατζ. Ε 414, χαιράμενη Θυσ. Ἄβρ. 420, Γύπ. Α 189. Σήμερον ἐπὶ εὐχῶν εἰς τοὺς νεονύμφους. Ἐν τῇ Δ. Κρήτῃ (Σφακιὰ κ.ά.) συνήθης ἡ ἔκφρασις : εὐχαριστῶ καὶ χαιράμενη (τοῦτο λέγει πρὸς ὕπανδρον γυναῖκα ὁ δεχόμενός τι παρ' αὐτῆς). Καὶ ἐν Μάνη λέγεται χαιράμενη ἡ γυνὴ τῆς ὁποίας ζῆ ὁ σύζυγος (χῆρες καὶ χαιράμενες), ἀλλὰ καὶ εὐχὴ πρὸς ὕπανδρον γυναῖκα : (νά 'σαι) χαιράμενη!, νὰ ζῆ δηλ. ὁ σύζυγός της, ὥστε νὰ εἶναι περιχαρής. Ἡ λ. εἶναι ἤδη μεσν. Εἰς τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως Η 3816 ἀπαντᾷ ὁ στίχος : ὁ Δεσπότης | οὐκ ἦτον γὰρ χαιράμενος, μεγάλην θλίψιν εἶχε. Πλείονα βλ. Δ. Βαγιακάκου, Μεσαιωνικὰ καὶ νέα Ἑλληνικά, Ἀφιέρωμα εἰς Μ. Τριανταφυλλίδην, 1960, σσ. 70-71.

χέρα, συχνόν εις τὰ παλαιὰ κείμενα καθὼς καὶ σήμερον. Ἐν Μάνη ὁ τύπος *χέρα*, ἢ χεῖρ, ἀπαντᾷ εἰς Στιχοῦργημα τοῦ Ν. Νηφάκη, ἔκδ. τοῦ Σ. Κουγέα, ἐνθ' ἀν., σ. 137, στ. 182 : «τὰ μέλη δλα πλήγωσαν, καὶ ἄρχισεν ἡ χέρα». Ἐνταῦθα ἴσως διὰ τὴν ὁμοιοκαταληξίαν πρὸς τὸν προηγούμενον στίχον : *Αὐτὰ τὰ φλυαρίσματα τῆς Μύτης σὰν μαχαίρα*, διότι κατωτέρω σ. 138, στ. 13 λέγει : *Καθὼς τὸ χέρι ἔπαυσε, πετάχθησαν οἱ πόδες*. Εἰς τὴν Μάνην σήμερον ἡ λ. *χέρα* σημαίνει τὴν λείαν ἐπιφάνειαν ἐντὸς τοῦ φούρνου, ἐπὶ τῆς ὁποίας τίθενται οἱ πρὸς ἔψησιν ἄρτοι : *ἐχάλασε ἡ χέρα τοῦ φούρνου*.

ψαρένω, Γύπ. Α 286 καθίσταμαι φαιός, ἐπὶ τῶν τριχῶν τῆς κεφαλῆς : *ἐψαρήνασι ἐτοῦτα τὰ μαλλιά του*. Καὶ ἐν Μάνη τὸ ρ. *ψαρύνου*· καθίσταμαι λευκόθριξ : *ἐψαρήνασι τὰ μαλλία μου· ἐψάρηνε : ἐλευκάνθη*.

ψίκι τό, Ἐρωτ. Β 1318 καὶ σήμερον ἐν Δ.Κρήτῃ ἡ γαμήλιος πομπή· *ψικάρις* Δ.Κρήτῃ ὁ συνοδεύων τὴν γαμήλιον πομπήν, συνήθως δὲ λέγονται *ψικαριές* αἱ συγγενεῖς τοῦ γαμβροῦ γυναικες, αἱ παραλαμβάνουσαι τὴν νύμφην. Τὰ διὰ τοὺς προσκεκλημένους εἰς τὸν γάμον προοριζόμενα δῶρα ἢ τραγήματα καλοῦνται *καλοψίκια*. Βλ. Π. Βλαστοῦ, Ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ, ἐν Ἀθήναις 1893, σ. 156. Καὶ ἐν Μάνη ἡ γαμήλιος πομπή καλεῖται *ψίκι* καὶ *ψικατόροι* οἱ παρακολουθοῦντες τὸν γάμον. Αἱ λέξεις εἶναι ἤδη βυζαντιναί, παρὰ Προδρόμῳ Ι, 112 λέγεται : «καὶ μὲ τοὺς ὀψικατόρους καὶ τὸ πολὺν ὀψίκιον» παλαιότερον δὲ ὁ Κ. Πορφυρογέννητος, Περὶ Θεμάτων 1, 1 γράφει : *ὀψίκιον*, ρωμαϊστὶ λέγεται, ὅπερ σημαίνει τῇ Ἑλλήνων φωνῇ τοὺς προπορευομένους ἔμπροσθεν τοῦ βασιλέως ἐπὶ εὐταξία καὶ τιμῇ· ὅθεν οὐδὲ στρατηγὸς χρηματίζει ὁ τοῦ ὀψικίου ἡγούμενος». Ὑπάρχει καὶ ρ. ὀψικεύω : *πομπεύει, προοδοποιεῖται, ὀψικεύει καὶ πομπεύεται*. Ἡ λ. ἐκ τοῦ λατ. *obsequium*.

Πρὸς τὰ ἀνωτέρω σημειῶνω τὴν χρῆσιν ἐνάρθρου ἀπαρεμφ. ἀντὶ οὐσ., ἦτοι : *τὸ ἔχειν* ἢ περιουσία, τὰ ὑπάρχοντα : *τὸ σπίτιν του τὸ ἔχειν ὄλον νὰ τὸ ποντίση* Σαχλ. 217, *τὸ ἔχει*· Χοῦμνος : *ἔπαρε τὸ ἔχει σου*. *Τὰ ἔχει του* Ἐρωτ. Δ 559, Φορτ. Ε 93.

Τὸ ἰδεῖν ἢ ὄψις : *κ' ἐγὼ τὸ ἰδεῖν ἐτρόμαξα* (Μαρ. Φαλιέρ. Ἐρωτ. Ἐνύπν. 33). *Τὸ δεῖν του ἐφοβήθηκα* Πικατ. 72 (ἔκδ. Κριαρᾶ, Ἐπετ. Μεσ. Ἀρχ. Ἀκαδ. Ἀθην. 2 (1950) σ. 39.

Καὶ ἐν Μάνη, *τὰ ἔχει του* : ἢ περιουσία του, τὰ χρήματα, *τὸ ἰδεῖ* ἢ ὄψις, ἢ ἐμφάνισις : *στὸ ἰδεῖ του καλὸ ἔναι, τὸ εἶναι* ἢ ὑπαρξίς.

Τέλος παραθέτω τὴν παροιμίαν ἐκ Κρήτης : *Τὸν ὄφι θεωρεῖς καὶ τὸ σερόμο του γυρεύγεις* (ἐπὶ τοῦ αὐταποδείκτου), πρὸς ἣν ἀντίστοιχος ἢ ἐκ Μάνης : *Τὸ φίδι λέπεις καὶ τὴ σουρμὴ του γυρεύεις ;*

Διὰ τῶν ἀνωτέρω κοινῶν λεξιλογικῶν στοιχείων δὲν ἐξαντλεῖται τὸ θέμα. Ἐπ' αὐτοῦ θὰ ἐπανέλθωμεν.

Ε. ΑΙ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΣΥΓΓΕΝΕΙΑΣ ΤΩΝ ΔΥΟ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ ΑΠΟΨΕΙΣ

Πραγματευόμενος ό Γ. Χατζιδάκις περί τῆς συνιζήσεως ἐν τῇ νεωτέρᾳ Ἑλληνικῇ διαπιστώνει, ὡς εἶπομεν, συγγένειαν τοῦ ιδιώματος τῆς Μάνης πρὸς τὸ τῆς Δυτικῆς Κρήτης, γράφων¹ τὰ ἐξῆς : «Τὴν μεγάλην διαφορὰν τῆς διαλέκτου τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης ἀπὸ τῆς Δυτικῆς ἐρμηνεύων, εἰκάζω ὅτι ἡ Δυτικὴ Κρήτη ἔλαβεν ἐποίκους ἐκ Πελοποννήσου καὶ ἰδίᾳ ἐκ Μάνης, ὅτε κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα ὁ ἀείμνηστος αὐτοκράτωρ Νικηφόρος ὁ Φωκᾶς ἠλευθέρωσεν αὐτὴν ἀπὸ τῶν Ἀράβων. Ἐπὶ τοῦτο φαίνεται μοι ἄγουσα καὶ ἡ μεγάλη ὁμοιότης τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων τῶν Μανιατῶν καὶ τῶν Δυτικῶν Κρητῶν, ἃ διαφέρουσι μεγάλως ἀπὸ τῶν τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι δὲν δύναμαι νὰ ἀποδείξω δι' ἱστορικῶν μαρτυριῶν τὴν εἰκασίαν ταύτην, ἀλλ' ὅμως πάντες θὰ μοὶ ὁμολογήσωσιν, ὅτι ἡ ὁμοιότης τῆς Δυτικῆς Κρητικῆς διαλέκτου πρὸς τὴν τῆς Μάνης καὶ ἡ διαφορὰ αὐτῆς ἀπὸ τῆς Ἀνατολικῆς Κρητικῆς μόνον διὰ τοιαύτης τινὸς ἀναμείξεως δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ».

Τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Γ. Χατζιδάκι παρεδέχθη κατ' ἀρχὰς καὶ ὁ Γ. Ἀναγνωστόπουλος² λέγων ὅτι «πιθανῶς ἐγκατεστάθησαν κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἀποικοὶ ἐκ Πελοποννήσου πρὸς πλήρωσιν τῶν κενῶν, τὰ ὁποῖα ἐπέφερον ἡ ἐκ τῆς Ἀραβικῆς κατακτήσεως ἐρήμωσις τῆς χώρας».

Βραδύτερον ὅμως ὁ ἴδιος³, γράφων πάλιν περὶ τῆς Κρητικῆς διαλέκτου, θέτει τὸ θέμα ὑπὸ νέαν ἐξέτασιν καὶ παρατηρεῖ ὅτι «ἡ κυριώτερα ὁμοιότης τῆς Δυτικῆς Κρητικῆς διαλέκτου πρὸς τὴν τῶν Μανιατῶν ἦτοι τὸ ἀσυνιζητον (καὶ μάλιστα μετὰ τινος παραλλαγῆς : -έ, -ές ἐν Δ. Κρήτη, -έα, -έας ἐν Μάνη) δὲν φαίνεται ἀναγκαῖον τεκμήριον συγγενείας τῶν ἀνωτέρω ιδιωμάτων διὰ τὸν λόγον ὅτι κατὰ τὸν 10ον αἰ. τὸ ἀσυνιζητον ἦτο πιθανῶς ἀκόμη χαρακτηρ τῆς μεσαιωνικῆς ἐν γένει Ἑλληνικῆς καὶ ἐπομένως καὶ τῆς ἐν Δ. Κρήτη ὁμιλουμένης. Ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ ἀποικισμοῦ, ὁ ὁποῖος θὰ συνέβαινεν αἰῶνας τινὰς βραδύτερον, καὶ ἀκριβέστερον μετὰ τὸν ΙΓ' αἰ. μ.Χ., ὁπότε συνετελέσθη ἡ συνιζήσις⁴, θὰ ἠδύνατο μετὰ τινος πιθανότητος ἡ ἔλλειψις αὐτῆς ἐκ τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος ιδιωμάτων νὰ ἐκκληφθῇ ὡς τεκμήριον τῆς συγγενείας των. Ἀλλ' ἀποικισμὸς εἰς Κρήτην μετὰ τὸν ΙΓ' ἢ τὸν ΙΔ' αἰ. οὔτε ἱστορικῶς μαρτυρεῖται, καθ' ὅσον τουλάχιστον γνωρίζω, οὔτε καὶ φαίνεται πιθανός, διότι ἡ κυριαρχία τῶν Βενετῶν ἐπὶ τῆς νήσου, ὅχι μόνον δὲν συνετέλεσεν εἰς τὴν αὔξησιν τοῦ πληθυσμοῦ αὐτῆς, ἀλλ' ὅλως τουναντίον ἐπήνεγκεν ἐκπατρισμὸν πολλῶν ἐκ τῶν προτέρων κατοίκων της καὶ σπουδαίαν ἐλάττωσιν τοῦ πληθυσμοῦ της... Μοὶ φαίνεται λοιπὸν πιθανὸν ὅτι ἡ διαφορὰ τῶν ιδιωμάτων τῆς Α. Κρήτης πρέπει ἴσως μᾶλλον ν' ἀποδοθῇ ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν ἐκ διαφορῶν τόπων καταγωγὴν τῶν ἀποίκων, ἀφ' ἑτέρου δὲ

1. MNE 1, σσ. 323-355.

2. Γλωσσικὰ ἀνάλεκτα, Ἀθηνᾶ 36 (1925), σ. 63, σημ. 1.

3. Περὶ τῆς ἐν Κρήτη ὁμιλουμένης καὶ ἰδίως περὶ τοῦ ιδιώματος τῆς Ἀγίας Βαρβάρας καὶ περιχώρων, Αὐτόθι 38 (1927), σσ. 151-152.

4. Πβ. Γ. Χατζιδάκι, Γλωσσολογικαὶ Μελέται, ἐν Ἀθήναις 1901, σ. 160 καὶ MNE 1, σ. 351-353.

εις τὸ ὅτι ἡ μὲν *A. Κρήτη* θὰ ἐδέχθη κατὰ τὸν 10ον αἰ. πολὺ περισσοτέρους ἀποίκους καὶ οὕτω τὸ ἰδιώμά της — καθὼς συμβαίνει συνήθως κατὰ τὴν ἀνάμειξιν δύο ἢ πλειοτέρων διαλέκτων — ὑπέστη γοργοτέραν τὴν ἀνέλιξίν του· ἡ δὲ *Δ. Κρήτη* ὡς ἀγονωτέρα θὰ προσεῖλκυσε πιθανῶς πολὺ ὀλιγωτέρους ἀποίκους καὶ διὰ τοῦτο τὸ ἰδιώμά της ἔμεινεν ἀμιγέστερον, ὑπέστη βραδυτέραν τὴν ἐξέλιξίν του καὶ ἐπομένως μᾶς παρουσιάζει εἰς μερικὰ σημεία συντηρητικωτέραν εἰκόνα ἢ τὸ τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς μεγαλονήσου· πρβλ. ἐκτὸς τοῦ ἀσυνιζήτου καὶ τὴν εἰς τὴν δυτικὴν ὡσαύτως *Κρήτην* ἀπαντῶσαν ἀρχαιώτεραν ρηματικὴν κατάληξιν -ουσιν...».

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται φανερόν ὅτι καὶ ὁ Γ. Ἀναγνωστόπουλος δὲν δίδει λύσιν εἰς τὸ πρόβλημα, διότι, ἐνῶ κατ' ἀρχὰς ὄχι μόνον δὲν παραδέχεται ἀποικισμόν εἰς τὴν Κρήτην (ἔστω καὶ μετὰ τὸν ΙΓ' αἰ.), ἀλλὰ τὸναντίον ἐλάττωσιν τοῦ πληθυσμοῦ, κατόπιν ὁμιλεῖ περὶ ἐγκαταστάσεως ἀποίκων περισσοτέρων μὲν εἰς τὴν Ἀνατολικήν, ὀλιγωτέρων δὲ εἰς τὴν Δυτικὴν Κρήτην καὶ ἐξ αὐτοῦ δικαιολογεῖ τὴν μεταξὺ τῶν δύο τούτων περιοχῶν διαλεκτικὴν διαφοράν. Ποῖοι ὅμως ἦσαν οἱ ἀποικοὶ καὶ ἐκ ποίων μερῶν δὲν σημειώνει. Περὶ ἀποίκων κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα ὠμίλησε καὶ ὁ Γ. Χατζιδάκις. Δὲν ἔχομεν ἐπομένως οὐδεμίαν ἐξήγησιν.

ΣΤ. ΕΠΟΙΚΙΣΜΟΣ ΜΑΝΙΑΤΩΝ ΕΙΣ ΚΡΗΤΗΝ

Διὰ τὴν ἐρμηνείαν τῆς γλωσσικῆς συγγενείας δύο ἀπομεμακρυσμένων μεταξὺ των περιοχῶν ἡ ἱστορία ἀποβαίνει πολύτιμος βοηθὸς εἰς τὴν γλωσσολογίαν. Ἰστορικῶς μαρτυρούμενος ἐποικισμὸς συμπαγοῦς πληθυσμοῦ ἐκ τινος περιοχῆς εἰς ἄλλην καὶ ἐπὶ ὠρισμένου τόπου (δημιουργία οἰκισμῶν) ἐρμηνεύει κάλλιστα τὴν γλωσσικὴν ὁμοιότητα μεταξὺ τῶν δύο περιοχῶν. Τοῦτο φυσικὰ ἰσχύει διὰ τὴν διαλεκτικὴν συγγένειαν τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν ἀποικιῶν καὶ τῆς μητροπόλεως αὐτῶν.

Ἄλλὰ καὶ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους, ἰδίᾳ κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν καὶ Βενετοκρατίαν, ὅτε λόγοι ἀνάγκης ἐπέβαλον τὰς μετακινήσεις τῶν πληθυσμῶν, εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναζητήσωμεν εἰς αὐτὴν τὴν αἰτίαν τὴν παρατηρουμένην σήμερον γλωσσικὴν συγγένειαν μεταξὺ δύο ἀπομεμακρυσμένων περιοχῶν.

Οὕτω, δι' ἐποικισμόν πολλῶν Κρητῶν εἰς τὴν Ἰκαρίαν ἐρμηνεύει ὁ Γ. Χατζιδάκις¹ τὴν ὁμοιότητα τοῦ Δυτικοῦ Κρητικοῦ καὶ τοῦ Ἰκαρικοῦ ἰδιώματος. Ὁ Γ. Χατζιδάκις² παρατήρησε προσέτι ὅτι ἡ ὁμοιότης τῆς διαλέκτου τῆς Ἀ. Κρήτης πρὸς τὴν τῆς Καρπάθου καὶ περαιτέρω τῆς Χάλκης ἐρμηνεύεται εὐκολώτερον, διότι καὶ σήμερον ἔτι πολυάριθμοι Καρπάθιοι μεταβαίνουν εἰς Ἀ. Κρήτην πρὸς ἐργασίαν. Ἐπίσης ὁ Μ. Μιχαηλίδης-Νουάρος³, διὰ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν διαφορὰν τῆς διαλέκτου μεταξὺ τῆς κώμης Ἐλύμπου τῆς Καρπάθου καὶ τῶν ἄλλων τμημάτων τῆς νήσου, ὑποθέτει

1. ΜΝΕ 1, σ. 350.

2. Αὐτόθι, σ. 351 καὶ Μ. Μιχαηλίδου-Νουάρου, Αἱ σχέσεις τῆς Κρήτης μετὰ τῶν γειτονικῶν νήσων Καρπάθου καὶ Κάσου ἀνὰ τοὺς αἰῶνας, Ἐπετ. Ἐταιρ. Κρητ. Σπουδῶν 2 (1939), σσ. 109-118.

3. Περὶ τινῶν ἐνδιαφερόντων φαινομένων τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῆς Καρπάθου, Ἀθηνᾶ 55 (1951), σσ. 37-38.

ἐποικισμὸν εἰς τὴν κώμην κατοίκων ἐκ τῆς Χίου ἢ ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἀλλὰ καὶ ὁ Dieterich¹ ὁμιλεῖ περὶ γλωσσικῆς ἐπιδράσεως τῆς Κρήτης ἐπὶ τῆς δυτικῆς συστάδος νήσων τῶν νοτίων Σποράδων, ἔνεκα τῆς ἐγκαταστάσεως ἐνταῦθα Κρητῶν. Ἡ ὁμοιότης ἐπίσης γλωσσικῶν φαινομένων μεταξὺ Κρήτης καὶ Κυκλάδων θεωρεῖται ὡς ἀποτέλεσμα ἐγκαταστάσεως Κρητῶν εἰς τὰς νήσους², μεταξὺ δὲ τῶν ἄλλων ὁ Φ. Κουκουλῆς³ παρατηρεῖ ὅτι «ἐκ τῶν νεοελληνικῶν ιδιωμάτων μάλιστα ἐπὶ τὸ τῆς Κύθνου ἐπέδρασε τὸ τῆς μεγαλονήσου Κρήτης, τοῦτο δ' ἔνεκα τῶν συχνάκις ἐξ αὐτῆς ἐρχομένων ἐποίκων τῶν φευγόντων τὴν γενέτειραν, παλαιότερον μὲν διὰ τοὺς πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς πολέμους, βραδύτερον δὲ διὰ τοὺς πρὸς τοὺς Τούρκους».

Τέλος, διὰ μαρτυρουμένην ἱστορικῶς ἐγκατάστασιν συμπαγοῦς πληθυσμοῦ ἐκ Μάνης εἰς Ζάκυνθον⁴ ἐρμηνεύεται ἡ γλωσσικὴ συγγένεια τῶν δύο τούτων περιοχῶν. Ἦδη τὸ 1546 ἐξ ἀναφορᾶς τοῦ Βενετοῦ Προβλεπτοῦ τῆς Ζακύνθου πρὸς τὸν Δόγην⁵ καθίσταται γνωστὸν ὅτι «*κηϋξήθη τοσοῦτον ὁ ἀριθμὸς τῶν ξένων ἐν τῇ πόλει (ἐν Ζακύνθῳ) ἰδιαίτατα ἐκ Κορωναίων καὶ Μανιατῶν, ὥστε ἐνούμενοι πάντες ἐν τῷ Συμβουλίῳ ἀναδεικνύουν κατ' ἔτος τοὺς κατὰ τὴν γνώμην των ἀξίους*».

Ἐλθωμεν ἤδη εἰς τὸν ὑποτιθέμενον ὑπὸ Γ. Χατζιδάκι ἐποικισμὸν Μανιατῶν εἰς τὴν Κρήτην κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ.

Διὰ τὸν ἐποικισμὸν τῆς Κρήτης ἐπὶ Νικηφόρου Φωκᾶ λίαν χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ χωρίον τοῦ Λέοντος Διακόνου⁶ : καὶ τὴν νῆσον ἐξημερώσας ἅπασαν (ὁ Νικηφόρος), Ἀρμενίων τε καὶ Ρωμαίων καὶ συγκλύδων ἀνδρῶν φατρίας ἐνοικισάμενος καὶ πυρφόρους τριήρεις ἐς φυλακὴν ταύτης καταλιπών, αὐτὸς τὴν λείαν καὶ τοὺς αἰχμαλώτους ἀνειληφώς, ἀνέπλει πρὸς τὸ Βυζάντιον».

Ἡ σαφὴς αὕτη μαρτυρία περὶ ἐποικίσεως τῆς Κρήτης μᾶς διδάσκει ὅτι ἀσφαλῶς μὲν συνωκίσθησαν Ἀρμένιοι καὶ Ἑλληνόφωνοι χριστιανοὶ («Ἕλληνες δηλαδὴ) Ρωμαῖοι, καὶ σύγκλυδες δηλ. ξένοι καὶ μὴ ἑλληνόφωνοι ἄνδρες, οἱ ὅποιοι ἀπετέλουν «ἀνδρῶν φατρίας» ἤτοι πολεμικὰ σώματα ἀνδρῶν πρὸς φρουρὰν τῆς νήσου⁷, οὐδὲν

1. Sprache und Volksüberlieferungen der südlichen Sporaden, Wien 190', σσ. 10, 16, 262.

2. Β. Σφυρόρα, Κρητικὰ ἐπώνυμα εἰς τὰς Κυκλάδας, Πρακτικὰ Β' Κρητολογικοῦ Συνεδρίου 4 (1969), σσ. 457-466 ἔνθα καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

3. Γλωσσικὰ ἐκ Κύθνου, Λεξικογραφικὸν Δελτίον 6 (1923), σ. 276.

4. Δ. Βαγιακάκου, Γενεαλογικὰ Ἀγγελικῆς Νίκη-Σολωμοῦ, Ἀθηνᾶ 52 (1948), σσ. 233-243. Τοῦ αὐτοῦ, Μανιάται εἰς Ζάκυνθον, Ἐπετηρὶς τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου (τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν), τ. 5 (1954), σσ. 3-96 6 (1955), σσ. 3-92. Μάνη καὶ Ζάκυνθος, Πρακτικὰ Τρίτου Πανελληνίου Συνεδρίου, Ἀθῆναι 1967, σσ. 16-34. Ἡ μητρικὴ καταγωγὴ τοῦ Ἐθνικοῦ ποιητοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ, Ἀθηνᾶ 70 (1968), σσ. 134-145.

5. Τὸ κείμενον παρὰ Κ. Σάθα, Monumenta Historiae Hellenicae, τ. 6, σ. 275.

6. II, 8 (ἐκδ. Βόννης).

7. Τὸ χωρίον τοῦ Λέοντος Διακόνου προυκάλεσε συζητήσεις διὰ τὸν ἐποικισμὸν τῆς Κρήτης, περὶ ὧν βλ. Ν. Τωμαδάκη, Σλαῦοι ἐν Κρήτῃ, Ἐπ. Ἐταιρ. Κρητ. Σπουδῶν 1 (1938), σσ. 425-431. Τοῦ αὐτοῦ, Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τῶν ξένων ἐποικήσεων ἐν Κρήτῃ, Αὐτόθι 2 (1939), σσ. 7-19. Ἰω. Παπαδοπούλου, Ἡ Κρήτη ὑπὸ τοὺς Σαρακηνούς (824-961), Ἀθῆναι 1948.

ὅμως στοιχεῖον παρέχει περὶ ἐποικισμού «πληθυσμοῦ» (οἰκογενειῶν) καὶ μάλιστα ἐκ Μάνης.

Μετὰ ταῦτα, κατὰ τὸν 10ον-11ον αἰ., ἔχομεν ἐν Κρήτῃ τὴν ἐποίκισιν τῶν Ἀρχοντοπούλων, οἱ ὅποιοι ἀπετέλεσαν τὴν ἰθύνουσαν τάξιν ἐν Κρήτῃ, κατὰ τὴν δευτέραν βυζαντινὴν περίοδον καὶ ἐν μέρει τὴν ἀστικὴν τάξιν ἐπὶ Ἐνετοκρατίας¹.

Γράφων τὴν ἱστορίαν τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους ὁ J. W. Zinkeisen² καὶ ἐκθέτων τὰ κατὰ τὸν πληθυσμὸν τῆς Κρήτης ἐπὶ Βενετοκρατίας ἐπὶ τῇ βάσει ἐκθέσεως τοῦ Ἐνετοῦ Προνοητοῦ Foscarini,³ λέγει τὰ ἐξῆς : «Κατὰ τὸν 16 αἰῶνα καὶ ἰδίᾳ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ὁ πληθυσμὸς τῆς Κρήτης ἠὺξήθη διὰ νέων ἀποίκων. Διότι πρῶτον ἔνεκα τῆς καταλήψεως τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν εἰς ἀρκετὸς ἀριθμὸς Ἑλλήνων ἐκ Ναυπλίου, Μονεμβασίας καὶ Μάνης μετώκησεν εἰς Κρήτην καὶ δεύτερον ἢ νῆσος ὑπῆρξε τόπος καταφυγῆς τῶν Κυπρίων, οἱ ὅποιοι δὲν ἤθελον νὰ παραμείνουν ὑπὸ τὸν βίαιον ζυγὸν τῶν Ὀθωμανῶν. Οὗτοι ἐγκατεστάθησαν κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν πόλιν Χάνδακα (Ἡράκλειον), ὅπου ἡσυχῶς ἐμπορεύοντο. Ἀντιθέτως οἱ ἄλλοι ἔξω εἰς τὰ Χανιά ἐν μέρει δὲ καὶ εἰς τὸ ὄροπέδιον τοῦ Λασιθίου, ὅπου ἐχορηγήθησαν εἰς αὐτοὺς ἀγροί, τοὺς ὁποίους ἐκαλλιέργουν ἔναντι ὠρισμένου ποσοῦ δημητριακῶν, διδομένων εἰς τὰς ἀποθήκας τοῦ κράτους».

Τὴν πληροφορίαν αὐτὴν χρησιμοποιοῦ καὶ ὁ Σ. Ξανθοῦδίδης⁴, ὅστις ὁμιλεῖ ἀπλῶς μόνον περὶ ἐποικισμού ἐκ Μάνης εἰς τὰ Χανιά.

Διὰ τὰς ἐπὶ Βενετοκρατίας εἰς Κρήτην ἐποικίσεις ἐκ Πελοποννήσου γράφει καὶ ὁ Ἀγ. Ξηρουχάκης⁵ ἐπὶ τῇ βάσει ἐγγράφων τῶν Ἀρχείων τῆς Βενετίας. Οὗτος ἀναφέρει ὅτι μετὰ τὴν κατὰ τὸ 1540 κατάληψιν τοῦ Ναυπλίου καὶ τῆς Μονεμβασίας ὑπὸ τῶν Τούρκων μέρος τοῦ πληθυσμοῦ αὐτῶν μετῴκηθη ὑπὸ τῶν Βενετῶν εἰς τὴν Κρήτην⁶ διὰ τὴν καλλιέργειαν τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Λασιθίου, καὶ ἐπιλέγει⁷ ὅτι «ἡ Γαληνοτάτη παρεχώρησεν εἰς αὐτοὺς τὰς γαίας τοῦ μέρους τούτου, εἰς αὐτὴν ἀνηκούσας, πρὸς καλλιέργειαν μὲ μικρὸν μίσθωμα εἰς εἶδος καταβαλλόμενον, ἢ δὲ μίσθωσις ἀνευεῦθε ἀνὰ πενταετίαν. Εἰς αὐτοὺς ἐδίδοντο προκαταβολαὶ πρὸς συντήρησιν τὰς ὁποίας πολλάκις ἐδυσκολεύοντο νὰ ἐπιστρέψωσιν ἢ νὰ συμψηφίσωσιν ἔνεκα

1. Σ. Ξανθοῦδίδου, Ἡ Ἐνετοκρατία ἐν Κρήτῃ καὶ οἱ κατὰ τῶν Ἐνετῶν ἀγῶνες τῶν Κρητῶν, Ἀθήναι 1939, σσ. 17-18. Οἱ ἀρχοντικοὶ οἰκοὶ ἦσαν δώδεκα τὸν ἀριθμὸν, ἦτοι : Οἱ Φωκᾶδες (ἐξ ὧν οἱ Καλλέργαι), οἱ Ἀργυρόπουλοι ἢ Ἀγιοστεφανῖται, οἱ Σκορδίλοι, οἱ Μελισσηνοί, οἱ Βαροῦχαι, οἱ Μουσοῦροι, οἱ Βλαστοί, οἱ Χορτάτζαι, οἱ Ἀρκολεοί, οἱ Γαβαλάδες, οἱ Λίτινοι καὶ οἱ Κορφᾶτοι.

2. Geschichte des Osman. Reiches, Gotha 1856, τόμ. 4, σ. 709.

3. Relazioni, fol. 178.

4. Ἐνθ' ἀν., σ. 189.

5. Ἡ Βενετοκρατομένη Ἀνατολή, Κρήτη καὶ Ἐπτάνησος, Ἀθήναι 1934.

6. Ἐγένετο καὶ μεταφορὰ αὐτῶν εἰς τὴν Κέρκυραν, βλ. Λαυρεντίου Βροκίνη, Ἡ περὶ τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰῶνος ἐν Κερκύρᾳ ἀποικίσεις τῶν Ναυπλιέων καὶ Μονεμβασιέων, Ἐν Κερκύρᾳ 1905.

7. Ἐνθ' ἀν., σ. 87, σημ. Πβ. Σ. Σπανάκη, Μνημεῖα τῆς Κρητικῆς Ἱστορίας, τόμ. 3, Ἡράκλειο Κρήτης 1933, σ. 59-60.

ἀκαρπίας ἢ ἄλλων αἰτίων» καὶ ἀκόμη¹ ὅτι «ἔδωσαν εἰς αὐτοὺς ἀποζημίωσιν διὰ τὰ κτήματα τὰ ὁποῖα ἐγκατέλειπον οὗτοι εἰς τὸν τόπον τους».

Ἔτερον σαφές στοιχεῖον περὶ τούτου εἶναι ἡ «Ἀπόφασις τοῦ Συμβουλίου τῶν ΧΛ καὶ τῆς Ἐπιτροπῆς τῶν Πέντε Εὐγενῶν διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν Ναυπλιωτῶν καὶ Μονεμβασιωτῶν. 1543, 16 Μαρτίου»². Διὰ ταύτης «ἀποφασίζεται νὰ παραχωρηθοῦν ἐν ὀνόματι τοῦ Συμβουλίου τούτου εἰς τοὺς πιστοτάτους ὑπηκόους ἀπὸ τὸ Ναύπλιον καὶ τὴν Μονεμβασίαν τόποι καὶ χωράφια τοῦ Λασιθίου..... θὰ θεωροῦνται δὲ ταῦτα ὡς ἐπιβράβευσις τῶν ὑπηρεσιῶν των καὶ ὡς ὀλοκληρωτικὴ ἀποζημίωσις διὰ τὰς περιουσίας τὰς ὁποίας ἐγκατέλειψαν». Εἰς ἑτέραν δὲ ὁμοίαν ἀπόφασιν³ τῆς 22 Αὐγούστου 1545 ἀναφέρονται καὶ ὀνόματα Ναυπλιωτῶν καὶ Μονεμβασιέων. Τὴν ἐγκατάστασιν μόνον Ναυπλιέων καὶ Μονεμβασιέων εἰς τὸ Λασιθί ἀναφέρει εἰς τὴν ἐκθέσιν του τὸ 1572 καὶ ὁ προβλεπτὴς Μαρῖνος Καβάλι.

Σπουδαιόταται ὅμως εἶναι αἱ εἰδήσεις, τὰς ὁποίας παρέχει ὁ λογιστὴς τοῦ Γενικοῦ Προβλεπτοῦ Κρήτης Garzoni Πέτρος Καστροφύλακας. Οὗτος, μεταξὺ τῶν διαφόρων στατιστικῶν πληροφοριῶν, διέσωσε καὶ κατάλογον τῶν κατοίκων καὶ ἐνοικιαστῶν τοῦ Λασιθίου, οἱ ὁποῖοι ἐχρεώστων σῆτον εἰς τὴν Αὐθεντίαν : «Ἔσοδα τῆς Γαληνοτάτης Κυβερνήσεως ἀπὸ τὸ Λασιθί τὰ ὁποῖα πληρώνουν οἱ Ναυπλιῶται καὶ οἱ πακτωταί, ὅπως φαίνεται κατωτέρω, μέχρι τοῦ 1582»⁴, καὶ «Ὀφειλέται τοῦ Λασιθίου Ναυπλιῶται καὶ πακτωταί, πρὸς τὴν Γαληνοτάτην Κυβέρνησιν ὅπως κατωτέρω φαίνεται ἀναλυτικῶς»⁵. Ἀκολουθεῖ ὁ μακρὸς κατάλογος τῶν ὀνομάτων τῶν ὀφειλετῶν.

Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι μεταξὺ τῶν ὀνομάτων τούτων καταγράφονται καὶ τὰ ἑξῆς : Μανιάτης Κοκόλης (δηλ. Νικόλαος)⁶, Μανιώτης Καντήλης Νικόλας⁷, Καντήλης Μανιάτης Γιώργης⁸, Γιάννης Μανιάτης Καντήλης⁹, Ἀναστάσης Καντήλης¹⁰.

Κατὰ τὸν Καστροφύλακα, οἱ ἔποικοι ἀνῆρχοντο εἰς 1054 κατοίκους (ἄνδρας 296, γέροντας 15, παιδιά 274, γυναῖκας καὶ κορίτσια 469)¹¹.

Εἰς τὰς μνημονευθείσας ἀποφάσεις καὶ ἐκθέσεις οὐδὲν λέγεται περὶ Μανιατῶν καὶ δι' ἐγκατάστασιν αὐτῶν εἰς τὸ Λασιθί, πλὴν τῆς ἀναγραφῆς μεταξὺ τῶν ὀφειλετῶν τοῦ Λασιθίου καὶ τῶν ἀνωτέρω πέντε Μανιατῶν.

1. Αὐτόθι, σ. 103. Πβ. καὶ σσ. 52, 120.

2. Στ. Γ. Σπανάκη, Συμβολὴ στὴν Ἱστορίαν τοῦ Λασιθίου κατὰ τὴ Βενετοκρατίαν, Ἑράκλειον Κρήτης 1957, σ. 20 κέξ.

3. Αὐτόθι, σ. 30 κέξ.

4. Αὐτόθι, σσ. 37-39. Μεταξὺ αὐτῶν περιλαμβάνει καὶ τοὺς Μονεμβασιώτας, διότι ἀναφέρει τοὺς ἀδελφούς Ἀσάνην καὶ Θεόδωρον Εὐδαιμονογιάννην, σσ. 33, 40, 121, 123.

5. Αὐτόθι, σ. 39 κέξ.

6. Αὐτόθι, σ. 44.

7. Αὐτόθι, σ. 64.

8. Αὐτόθι, σσ. 47, 126, 128.

9. Αὐτόθι, σ. 52.

10. Αὐτόθι, σ. 142.

11. Στ. Σπανάκη, ἔνθ' ἄν., σ. 72

Κατόπιν τούτου ανακύπτουν εϋλόγως τὰ ἐρωτήματα : Πόσοι ἦσαν οἱ Μανιάται ἐποικοὶ καὶ ἐκ ποίας περιοχῆς τῆς Μάνης ; (τοῦτο ἀπὸ γλωσσικῆς ἀπόψεως ἔχει ἰδιαιτέραν σημασίαν), ἐγκατεστάθησαν ὡς ἀγροτικὸς πληθυσμὸς μεταξύ τῶν Ναυπλιέων καὶ Μονεμβασιέων εἰς τὸ Λασιθί καὶ, διότι ἦσαν ὀλίγοι, δὲν μνημονεύονται ἰδιαιτέρως ἀπὸ τὸν Καστροφύλακα ; Ἐγκατεστάθησαν ὡς ἀστικὸς πληθυσμὸς εἰς τὰ Χανιά καὶ ποία ἢ ἀσχολία των ; Ἐγκατεστάθησαν ὡς ἀγροτικὸς πληθυσμὸς εἰς τὸ «διαμέρισμα τῶν Χανίων», δηλ. εἰς μίαν τῶν περιφερειῶν Ἀποκορώνου, Κισάμου, Σελίνου, Σφακίων ἢ ἐχρησιμοποιήθησαν ὑπὸ τῶν Βενετῶν ὡς στρατιῶται ;

Νομίζω ὅτι, ἂν ἐγκαθίσταντο ὡς ἀγροτικὸς πληθυσμὸς εἰς τινὰ περιοχὴν, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναφέρονται εἰς τοὺς φορολογικοὺς καταλόγους ὑπὸ τῶν Βενετῶν, οἱ ὁποῖοι εἶχον τελείαν ὀργάνωσιν διοικήσεως καὶ ἐκμεταλλεύσεως τῶν ὑπ' αὐτῶν κατεχομένων περιοχῶν, ἀφοῦ μάλιστα δι' ἀποφάσεως τῆς Συγκλήτου τῆς 21 Μαρτίου 1465 ἐκφράζεται ἡ δυσαρέσκεια αὐτῆς πρὸς τὴν Κυβέρνησιν τῆς Κρήτης, διότι ἡ καλλιέργεια τοῦ Λασιθίου δὲν ἔγινεν ὅπως ἔπρεπε καὶ δι' αὐτὸ δὲν ἀπέδωσε τὴν προβλεπομένην ποσότητα σίτου¹.

Ἐπιπλέον λοιπὸν ὅτι οἱ Μανιάται παρέμειναν εἰς τὰ Χανιά, τοῦτο φαίνεται ἐμμέσως καὶ ἐκ τῶν ὅσων γράφει ὁ Zinkeisen, καὶ ἐχρησιμοποιήθησαν ὑπὸ τῶν Βενετῶν ὡς στρατιῶται. Ἄλλωστε, εἶναι γνωστὰ αἱ κατὰ τὸ διάστημα τῆς Τουρκοκρατίας συνεννοήσεις τῶν Μανιατῶν μετὰ τῶν Βενετῶν, οἱ ὁποῖοι παρεκίνουν πάντοτε τοὺς κατοίκους «τοῦ βραχίονος τῆς Μάνης» εἰς ἀγῶνας κατὰ τῶν Τούρκων ἢ ἐπεστράτευσον αὐτοὺς ὡς μισθοφόρους ἐναντίον τῶν Τούρκων ἢ καὶ ἐναντίον ἄλλων.

Τὴν ἀποψίν μου αὐτὴν ἐνισχύουν καὶ ὠρισμένα συμβάντα. Οὕτω, εἰς ἔγγραφον τοῦ Προβλεπτοῦ Ζακύνθου πρὸς τὸν Δόγην (21 Μαρτίου 1616)² λέγεται : «ἐν σχέσει μὲ τὴν συγκέντρωσιν μισθοφόρων ἐκ τοῦ Μορέως... εἰδοποίησα διὰ τοῦ στρατιωτικοῦ διοικητοῦ τῆς νήσου κυρίου Θεοδώρου Λάσκαρη τὸν Μοδῖνον, τὸν Βάλσαμον καὶ τὸν Κοντοστάβλον οἱ ὁποῖοι προσεφέρθησαν νὰ συγκεντρώσων ἄνδρας... Ἔστειλαν ἓνα μπερτόνι εἰς τὴν Μάνην καὶ ἦλθον μερικοὶ ἄνδρες, οἱ ὁποῖοι καὶ μετεφέρθησαν εἰς τὴν Κρήτην ὡς πρὸς τοὺς ἄλλους ἄνδρας τοῦ Μορέως παρουσιάζεται μεγάλη δυσκολία, διότι εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα ὑφίσταται πανώλης. Ἄλλὰ καὶ ἂν δὲν ὑπῆρχε τοιαύτη ἀσθένεια, οἱ ἄνδρες τοῦ Μορέως δὲν ἠμποροῦν νὰ παραβληθοῦν μὲ τοὺς Μανιάτες, οἱ ὁποῖοι εἶναι γενναῖοι καὶ ἐμπειροπόλεμοι».

Εἰς ἕτερον ἔγγραφον³ τῆς 2 Ὀκτωβρίου 1616 ὁ Προβλεπτὴς Ζακύνθου γράφει πρὸς τὸν Δόγην : «ἐπειδὴ ὁμως ἐπείγει καὶ ἡ ἀποστολὴ ἄλλων ἀνδρῶν ἀνέθεσα εἰς ἔμπιστον ἄτομον νὰ μεταβῇ αὐτοπροσώπως εἰς τὸν βραχίονα τῆς Μάνης καὶ νὰ ἐνεργήσῃ συγκέντρωσιν μισθοφόρων». Εἰς ἄλλο⁴ ἐπίσης τῆς 26 Μαΐου 1616 ὁ Προ-

1. Αὐτόθι, σ. 18-19.

2. Κ. Μέρτζιου, Ἡ Μάνη εἰς τὰ Ἀρχεῖα τῆς Βενετίας (1611-1674), Λακωνικαὶ Σπουδαὶ 1 (1972), σ. 114.

3. Αὐτόθι, σ. 115.

4. Αὐτόθι, σσ. 114-115.

βλεπτῆς Ζακύνθου γράφει : «*Εως τώρα οἱ κύριοι Γεώργιος Βάλσαμος καὶ Ἀντώνιος Κοντοστάβλος συνεκέντρωσαν 133 ἄνδρας μὲ τοὺς ἀξιωματικοὺς καὶ τὸν καπετάνιον των καὶ τοὺς ἔφεραν ἐδῶ. Εἶναι ὅλοι Μανιάται ἐμπειροπόλεμοι, τοὺς ὁποίους ἐστρατολόγησαν ὁ Κοντοστάβλος μεταβὰς ὁ ἴδιος πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον εἰς τὴν Μάνην. Οἱ ἄνδρες ἀνεχώρησαν ἤδη διὰ Βενετίαν...*».

Τέλος ὁ Κ. Σάθας¹ σημειώνει περὶ τῆς δράσεως τῶν Μανιατῶν ὡς συμμάχων τῶν Βενετῶν τὰ ἀκόλουθα : «*κατὰ τὸ 1667 οἱ Μανιάται νύκτωρ εἰσέδυσαν μεταξὺ τοῦ πολιορκουῦντος τὴν Κρήτην Ὀθωμανικοῦ στόλου πυροπολοῦντες καὶ διαρπάζοντες, ὑπ' αὐτὰς τὰς κανονοστοιχίας τοῦ μεγάλου Βεζίρου*».

Μανιάτας εὐρίσκομεν εἰς τὰ Χανιά καὶ τὴν περιοχὴν των πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸ 1582. Εἰς ἀνέκδοτον βενετικὸν κατάλογον τοῦ 1536, περιέχοντα ὀνόματα τῶν δυναμένων νὰ φέρουν ὄπλα ἀπὸ τὴν περιοχὴν τῶν Χανίων², σημειοῦνται καὶ τὰ ἐξῆς ἐπώνυμα : *Christopho Magnati, M(astr)o Piero Magnati, Paulo Magnati καὶ M(astr)o Mano Magnati*. Ἐπίσης εἰς τὴν Διαθήκην τῆς ἡ ἡγουμένη καὶ οἰκοκυρά τῆς Μονῆς τοῦ Ἀγ. Γεωργίου Κερατιδιώτη (Κυδωνίας Κρήτης) *Μακαρία Κουκάκαινα* ἀφίνει ἀνά ἓν «*σαββατιατικὸν*» εἰς τὸν πνευματικὸν τῆς *Χριστόδουλον Μανιάτην*³. Τὸ ἐπών. *Κουκάκαινα* ἐνθυμίζει οἰκογένειαν *Κουκάκη* καὶ οἰκογένεια μὲ τὸ ἐπών. τοῦτο ὑπάρχει καὶ σήμερον ἐν Μάνη.

Ἐκτὸς τούτου ἔχομεν καὶ κατὰ τὸ 1621 ἐν Κρήτῃ ἱερομόναχον *Μεθόδιον Μανιάτην* εἰς τὴν μονὴν Γδερνέτου⁴. Ἐπίσης εἰς ἐτέραν ἀπογραφὴν ἐκκλησιῶν τῆς Κρήτης⁵ ἔχομεν τὰ ἐπώνυμα : *papa Gianni Magnati* (ἱερεὺς τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς Πλατανιά, ἐπαρχίας Κυδωνίας) καὶ *papa Gianni Magnati* (ἱερεὺς τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου ἐντὸς τῆς πόλεως Χανίων).

Ὁ Καστροφύλακας ἀναγράφει τὸ 1582 ἑκατόνταρχον *Γρηγόριον Κλαπατσαρόν*, καταγόμενον ἀπὸ Στέρνες Ἀκρωτηρίου Κυδωνίας. Εἰς χριστιανικὴν ἐπίσης ἐπιγραφὴν ἐκ Χανίων⁶ τοῦ ἔτους 1595 ἀπαντᾷ : «*† Δέσεις τοῦ δούλου τοῦ Θῦ Γεωργίου Κλαπατζαρά καὶ τῶν τέκνων αὐτοῦ*». Τὸ 1690 μαρτυρεῖται ἡ ἐκ Κρήτης *Μενεγίνα* τοῦ ποτὲ *Νικ. Κλαπατζαρά* νυμφευομένη ἐν Κερκύρα. Τὸ ἐπών. καὶ ὑπὸ τὸν τύπ. *Clapattara* καὶ ἐκ τῆς περιοχῆς τῶν Χανίων μαρτυρεῖται καὶ κατὰ τὸ 1637 : *papa Nicolo Clapattara, papa Antonio Clapattara, papa Mario Clapattara, papa*

1. Τουρκοκρατούμενη Ἑλλάς, Ἀθήναι 1869, σ. 307.

2. Marantonii Bernardo, Rectoris Canea, Relazione 20 Νοεμβρίου 1536 . Τὸ κείμενον εἶδον εἰς φωτοαντίγραφον κατὰ παραχώρησιν τοῦ φίλου κ. Θ. Μιτσοτάκη, τὸν ὁποῖον καὶ θερμῶς εὐχαριστῶ.

3. *Μαρίας Χαιρέτη*, Ἡ ἐν Ἀκρωτηρίῳ τῆς Κυδωνίας γυναικεία μονὴ τοῦ Ἀγ. Γεωργίου Κερατιδιώτη καὶ ἡ οἰκογένεια τοῦ Γαβριήλ Σεβήρου, *Θησαυρίσματα* 6 (1969), σσ. 163, 166 σημ. 6.

4. *Ν. Τωμαδάκη*, Νέαι εἰδήσεις περὶ τῆς ἐκκλησίας τῆς Κρήτης, *Μνημοσύνη* 1 (1967), σ. 6.

5. *Μαρίας Χαιρέτη*, Ἡ ἀπογραφὴ τῶν ναῶν καὶ μονῶν τῆς περιοχῆς Χανίων τοῦ ἔτους 1637. Ἐπετ. Ἐταιρ. Βυζ. Σπ. 36 (1968), σ. 351. Εἰς τὴν ἀπογραφὴν, σ. 351, ἀναφέρεται καὶ *geromonaco Athanasio Monovassioti καὶ papa Georgi Calogerea*, σ. 348, 365, πιθανῶς ἐκ τῆς οἰκογ. *Καλογερά* τῆς Μονεμβασίας.

6. *Σ. Ξανθοῦδίδου*, Χριστιανικαὶ ἐπιγραφαὶ ἐκ Κρήτης, Ἀθηνᾶ 15 (1904), σ. 96.

Sava Clapattara, para Manoli Clapattara, geromonaco Athanasio Clapattara, Macario calogero Clapattara, geromonaco Meletio Clapattara (ἅπαντες ἀπὸ Sternes) καὶ *para Antonio Clapattara* (ἀπὸ Choridaci).

Πλὴν τῆς Κρήτης, τὸ ἐπὼν. εἶναι γνωστὸν καὶ εἰς Κέρκυραν¹ ὀπόθεν κατήγετο ὁ *Βίκτωρ Δαράκης Κλαπατζαράς*, ἀρχιδιάκονος τοῦ Φιλαδελφείας καὶ μετὰ ταῦτα ἱερεὺς καὶ ζωγράφος. Τὸ ἐπὼνυμον παλαιότερον ἔχομεν εἰς τὴν Μάνην, καθὼς μαρτυρεῖται ἐκ μοιρολογίου : «*Οντες ὄπ' ἄνοιξ' ὁ καβγᾶς / καὶ κρούοντα οἱ Κλαπατσιαροὶ / ἐχάιρονταν ὄλοι οἱ ὀχτροί*»². Σημειῶνω τοῦτο διὰ τὴν συνωνυμίαν ἐπὶ ἀσυνήθους ἐπωνύμου.

Ὁ Ν. Βέης³, προλογίζων τὴν μελέτην τοῦ *A. Ξηρουχάκη*⁴ καὶ ἀναφερόμενος εἰς τὸ περιεχόμενον αὐτῆς, διερωτᾶται μήπως καὶ ὁ ἀναφερόμενος⁵ ὡς καπετάνιος, διοικητῆς πλοίου *Michiel Caropoliti* εἶναι ὁ *Μιχαὴλ Καρυοπολίτης* (ἐκ Καρυουπόλεως Μάνης). Ὡς παλαιὰ ἐπὼν. τῆς Μάνης εἶναι γνωστὰ καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Καστροφύλακα⁶ ἐπίσης ἀναγραφόμενα *Σέρβος, Παρηγόρης καὶ Κοντόσταβλος* (τοῦτο ἐν Μάνη ἤδη τὸ 1509⁷).

Τὴν ἐκ Μάνης καταγωγὴν τῶν οἰκογενειῶν *Κλαπατζαράς, Caropoliti, Σέρβου καὶ Παρηγόρη* σημειῶνω μετὰ τινος ἐπιφυλάξεως, ἀφοῦ δὲν ἔχομεν περὶ τούτων ρητὰς μαρτυρίας. Ἀναφέρω ἀκόμη ὅτι ἐπὼν. *Μανιάς*, ὅπερ καὶ σήμερον εἰς Χανιά, μαρτυρεῖται εἰς Ζάκυνθον ὡς καταγόμενον ἐκ Κρήτης (Ἡρακλείου) τὸ 1646 καὶ ἐκ Μάνης (Ζαρνάτας) τὸ 1714⁸.

Μήπως τὸ σημερινὸν χωρίον τῆς Κρήτης *Μανιαθιανὰ* < *Μανιατιανὰ* τῆς ἐπαρχίας Σελίνου (ν. Χανίων, παρὰ τὸ ὄρος Πελεκάνος) μᾶς δίδει νύξιν περὶ τινος ἐγκαταστάσεως *Μανιατῶν* ἐνταῦθα ; Διότι τὸ τοπων. *Μανιαθιανὰ* προϋποθέτει τύπον οἰκογ. ἐπὼν. *Μανιάτης* ἢ *Μανιατάκης*, ὅπερ καὶ σήμερον ἀπαντᾷ ἐν Κρήτη, ὡς καὶ τὸ *Μανιατόπουλος*. Πότε ὅμως συνωκίσθη τὸ χωρίον τοῦτο ;

Ἐκ τῶν ἀναφερθέντων στοιχείων καθίσταται σαφές ὅτι ἔχομεν μίαν ἐγκατάστασιν *Μανιατῶν* εἰς τὴν Δ. Κρήτην καὶ κυρίως εἰς τὰ Χανιά ἢ καὶ τὴν περιφέρειαν τούτων. Ἡ ἐγκατάστασις ὅμως αὕτη νομίζω ὅτι αἰτίαν εἶχε τὴν ἐκ μέρους τῶν Βενετῶν στρατολογίαν τῶν *Μανιατῶν* ἐναντίον τῶν Τούρκων. Δὲν πρόκειται δὲ περὶ ἐποικίσεως πολυαριθμοῦ συμπαγοῦς πληθυσμοῦ, ὥστε οὗτος νὰ ἔχη τὴν δύναμιν νὰ ἐπιδράσῃ γλωσσικῶς ἐπὶ τῶν κατὰ ἀσύγκριτον ἀριθμὸν περισσοτέρων ἐντοπίων

1. *K. Σάθα*, Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη 3, 520. Τοῦ αὐτοῦ, Νεοελληνικὴ φιλολογία, σ. 596. *M. Παρανίκα*, Σχεδιάσμα, σ. 130. *K. Μέρτζιου*, Θωμᾶς Φλαγγίνης καὶ ὁ μικρὸς Ἑλληνομνήμων, Πραγματεῖαι Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 9 (1939), σ. 246.

2. *K. Πασαγιάννη*, Μανιάτικα μοιρολόγια καὶ τραγούδια, Ἀθήναι 1928, σ. 113.

3. *A. Ξηρουχάκη*, ἐνθ' ἄν., σ. ιε'.

4. Ἐνθ' ἄν.,

5. Ἐνθ' ἄν., σ. 73.

6. Ἐνθ' ἄν.

7. *Δ. Βαγιακάκου*, Μελισσηνοὶ καὶ Κοντόσταβλοι ἐκ Μάνης εἰς Ζάκυνθον 1509, Ἐπετ. Μεσαιων. Ἀρχ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν 3 (1951), σσ. 149-166.

8. *A. Ζώη*, Λεξικὸν Φιλολογικὸν καὶ Ἱστορικὸν Ζακύνθου, Ἀθήναι 1963², σ. 389.

κατοίκων τῆς Κρήτης. Ἄλλωστε ἡ ὁμοιότης τῶν γλωσσικῶν στοιχείων μεταξύ Κρήτης καὶ Μάνης δὲν εἶναι ἐπὶ περιορισμένης ἐκτάσεως — μόνον εἰς τὰ Χανιά ἢ εἰς ἓν χωρίον τῆς περιοχῆς των — ὥστε νὰ ἀναζητήσωμεν ὡς αἰτίαν τῆς ὁμοιότητος τὸν ἐποικισμὸν ἐκ Μάνης. Ἡ ὁμοιότης αὕτη, ὡς εἶδομεν, ὑπάρχει καὶ μεταξύ Μάνης καὶ Ἀνατολικῆς Κρήτης καὶ κυρίως μετὰ τῆς γλώσσης τῶν ἔργων τῆς Κρητικῆς λογοτεχνίας, τὰ ὅποια ἐγράφησαν εἰς τὴν διάλεκτον τῆς Α.Κρήτης. Ἄλλην ἐπομένως αἰτίαν τῆς συγγενείας πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν.

Z. ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΗΣ ΣΥΓΓΕΝΕΙΑΣ ΤΩΝ ΔΥΟ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ

Ἐχοντες ὑπ' ὄψιν τ' ἀνωτέρω γλωσσικά καὶ ἱστορικά δεδομένα θέτομεν τὸ πρόβλημα τῆς γλωσσικῆς ὁμοιότητος Κρήτης καὶ Μάνης ὑπὸ νέαν ἐξέτασιν.

Κατ' ἀρχὰς δεόν νὰ τονισθῇ ὅτι δὲν εἶναι ὁ ἐποικισμὸς ἡ μόνη αἰτία γλωσσικῆς συγγενείας (ἐπὶ ὠρισμένων ἰδίως φαινομένων) μεταξύ ἀπομεμακρυσμένων περιοχῶν. Μόνον ὁ ἱστορικῶς μαρτυρούμενος ἐποικισμὸς πολλῶν κατοίκων διὰ τῆς δημιουργίας πολυανθρώπων οἰκισμῶν εἶναι δυνατὸν νὰ διατηρήσῃ τὸ μητρικὸν ἰδίωμα ἢ καὶ νὰ ἀσκήσῃ γλωσσικὴν ἐπίδρασιν εἰς τοὺς γείτονας.

Ἐτέρα σημαντικὴ αἰτία διαλεκτικῆς συγγενείας εἶναι ἡ μακρὰ γλωσσικὴ τοῦ Ἔθνους παράδοσις, ὡς αὕτη καθωρίσθη διὰ τῶν ἀρχαίων διαλέκτων, διὰ τῆς Κοινῆς καὶ τῆς μετὰ ταῦτα διαμορφώσεως τῆς γλώσσης κατὰ τὴν Βυζαντινὴν περίοδον καὶ τῆς δημιουργίας τῶν νέων διαλέκτων. Εἶναι γνωστὸν ὅτι διαλεκτικὰ φαινόμενα δύνανται νὰ εἶναι καὶ ἀρχαία κληρονομία, διασωθεῖσα ἢ κατάλοιπα τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς, καὶ ὅτι οἱ διαλεκτικοὶ τύποι εἶναι λείψανα μικρὰ εὐρείας ἄλλοτε χρήσεως. Διότι, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἐρμηνευθῇ ἄλλως ἡ ὁμοιότης γλωσσικῶν στοιχείων εἰς τὰ ἰδιώματα Ἀθηνῶν (παλαιότερον), Αἰγίνης, Κύμης, Καρπάθου, Μάνης, Μεγάρων, Πόντου (ὡς πρὸς τὰ εἰς -έα καὶ -ία π.χ. ὀνόματα ἢ πρὸς τὴν προφορὰν τοῦ *v* ὡς *ιου*) ἢ ἡ προφορὰ τῶν διπλῶν συμφώνων εἰς τὰ ἰδιώματα Δωδεκανήσου, Κύπρου καὶ Κάτω Ἰταλίας ;

Διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν καὶ οἱ παρατηρήσαντες γλωσσικὴν ἐπίδρασιν τῆς Κρήτης εἰς τὰς Κυκλάδας, ἔνεκα ἐγκαταστάσεως Κρητῶν εἰς αὐτάς, δὲν ἀποκρύπτουν καὶ τὴν σκέψιν μήπως ἡ ὁμοιότης αὕτη ἔχει ἄλλην αἰτίαν, δηλ. κοινὴν παλαιότερον μεταξύ τούτων διάλεκτον, ἢ ὅποια διὰ ποικίλους λόγους ἔλαβε διαφορετικὴν ἐξέλιξιν κατὰ τόπους, διετήρησεν ὅμως μερικὰ τῶν παλαιότερων κοινῶν γλωσσικῶν στοιχείων. Οὕτω, ὁ Φ. Κουκουλῆς¹ παρατηρεῖ ὅτι : «Μία γενικὴ ἔρευνα τοῦ γλωσσarioύ τῶν Κυκλάδων θὰ φέρῃ εἰς φῶς πολὺ περισσότερα κοινὰ στοιχεῖα ἀνὰ τὰς Κυκλάδας καὶ τὴν Κρήτην, ἅτινα βεβαίως πρέπει νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς κοινὸν κατὰ παλαιότερους αἰῶνας ἰδίωμα».

1. Ἐνθ' ἀν., σ. 277. Πβ. καὶ *I. Προμπονά*, Ὁ ρωτακισμὸς καὶ ἡ ἰδιότυπος προφορὰ τοῦ φθόγγου *λ* εἰς τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα Φιλωτίου τῆς Νάξου, Ἐπετ. Ἐταιρ. Κυκλαδικῶν Μελετῶν 3 (1963), σ. 528.

Ἄς ἐξετάσωμεν ἤδη τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα κοινὰ γλωσσικὰ Κρήτης καὶ Μάνης.

Γενικῶς, τόσον ἐκ τῶν ἐπὶ μέρους γλωσσικῶν φαινομένων, ὅσον καὶ ἐκ τοῦ λεξιλογίου παρατηροῦμεν ὅτι δὲν ἔχομεν κοινότητα τούτων μόνον μεταξὺ Δυτικῆς Κρήτης καὶ Μάνης, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ Ἀνατολικῆς Κρήτης καὶ Μάνης καὶ μάλιστα μεταξὺ τῆς διαλέκτου τῆς Μάνης καὶ τῆς γλώσσης τῶν λογοτεχνικῶν κειμένων (ποιητικῶν ἔργων) τῆς Κρήτης, τὰ ὁποῖα, ὡς εἶπομεν, ἐγράφησαν κυρίως εἰς τὴν διάλεκτον τῆς Ἀν. Κρήτης. Ἦδη κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα εἶχον διαμορφωθῆ τὰ κύρια γνωρίσματα τῆς ἐν Κρήτῃ ὁμιλουμένης, ἡ δὲ διάλεκτος τῆς Ἀν. Κρήτης εἶχεν ἀναχθῆ ὄχι μόνον εἰς ὄργανον συνεννοήσεως ὄλων τῶν Κρητῶν, ἀλλὰ καὶ εἰς ὄργανον συγχρόνως τῆς Κρητικῆς ποιήσεως. Καὶ τὰ ὀλίγα ποιητικὰ ἔργα, τὰ γραφέντα εἰς τὸ ἰδίωμα τῆς Δ. Κρήτης, παρέχουν στοιχεῖα γλωσσικὰ τῆς Ἀ. Κρήτης. Ὁ Ρεθύμιος ποιητῆς Χορτάτζης ἔγραψε τὴν Ἐρωφίλην εἰς τὸ ἰδίωμα τῆς Ἀ. Κρήτης (*ἤπρεπε* 1, 401, *ἤπαιρνα* 408, *ἤσφαλες* 459, *ἤκαμες* 133, *ἐξουσά* 3, 284, *φορεσά* Ἰντερμ. 3, 127 κλπ. ἀντὶ *ἔπρεπε*, *ἔπαιρνα*, *ἔσφαλες*, *ἔκαμες*, *ἐξουσιά*, *φορεσιά* κλπ.¹). Ὁμοίως ὁ ποιητῆς τοῦ Κρητικοῦ Πολέμου Μαρῖνος Μπουνιαλῆς ἦτο Ρεθύμιος καὶ μεταχειρίζεται τὴν διάλεκτον τῆς Δ. Κρήτης (ἀυξάνει τὰ ρήματα διὰ τοῦ *ε* καὶ ὄχι διὰ τοῦ *η*), παραλαμβάνει ὅμως οὐκ ὀλίγα στοιχεῖα τῆς Ἀ. Κρητικῆς διαλέκτου, καθ' ὅσον αὕτη μᾶλλον τῆς Δυτικῆς χρησιμοποιοῦνται εἰς τὴν σύνταξιν φιλολογικῶν μνημείων καὶ προσέτι ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τῆς νήσου εὐχρηστος, γνωστοτέρα ἐκείνης ἦτο καὶ εὐγενεστέρα ἐνομιζέτο².

Εἰδικώτερον, ἐὰν ἐξετάσωμεν τὴν γεωγραφικὴν ἔκτασιν τῆς καταλ. -ές (-έας) καὶ -έ (-έα), βασικοῦ γλωσσικοῦ στοιχείου τῆς διαλέκτου Κρήτης καὶ Μάνης, θὰ ἴδωμεν ὅτι δὲν ἐπικρατεῖ αὕτη οὔτε εἰς ὀλόκληρον τὴν Δυτικὴν Κρήτην³ οὔτε εἰς ὀλόκληρον τὴν Μάνην. Εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Κρήτην ἔχομεν τὸν συνιζανόμενον τύπον -εάς, -εά, ὅπως καὶ εἰς τινὰς περιοχὰς τῆς Μάνης.

Οὕτω, εἰς τὴν ἐπαρχίαν Κισάμου ἢ συνίζησις τῆς -έας, -έα > -εάς, -εά ἀποτελεῖ ἐν τῶν χαρακτηριστικῶν γλωσσικῶν φαινομένων αὐτῆς : *Πλατανεάς*, *Πρινεάς*, *ἀκονιζεά*, *ἀπιδεά*, *Βουκολιές*, *Δραπανεάς*. Ἐνταῦθα ἐπίσης ἔχομεν παραλλήλους τοὺς τύπους -ρεάς, -ρεά καὶ -ρᾶς, -ρά : *Ἀζωγυρᾶς*, *βοσκαρά*, *γρά*, δηλ. τύπους τῆς Ἀ. Κρήτης. Εἰς -ρά σχηματίζεται καὶ τὸ θηλ. τῶν εἰς -άρις : *κυνηγάρις* - *κυνηγαρά*.

Οἱ ἀνωτέρω συνιζανόμενοι τύποι -εάς, -εά καὶ -ρᾶς, -ρά ἐπικρατοῦν καὶ εἰς τὰ δυτικὰ τῆς ἐπαρχίας Σελίνου, εἰς τὰ πεδινὰ τῆς ἐπαρχίας Κυδωνίας καὶ εἰς τὴν χερσόνησον τοῦ Ἀκρωτηρίου. Εἰς τὸ ὑπόλοιπον τμήμα τῆς ἐπαρχίας Σελίνου ἀκούονται παραλλήλως οἱ τύποι -ές καὶ -εάς, εἰς δὲ τὰ ὄρεινα τῆς Κυδωνίας ἐπικρατοῦν πλήρως οἱ τύποι -ές, -έ : *Πρινές*, *Μυλωνές*, *Ἀγριλές*, ἀλλὰ καὶ *Πλατανεάς*, *Βληθεάς*. Εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ἀποκορώνου ἔχομεν πλήρη τὴν ἐπικράτησιν τῶν εἰς -ές, -έ τύπων, ἀν καὶ εἰς τὰ πεδινὰ ἀκούονται τύποι εἰς -εάς, -εά.

1. Γ. Χατζιδάκι, *Einl.*, σ. 275. Γ. Ἀναγνωστοπούλου, *ἐνθ' ἀν.*, σ. 143.

2. Γ. Χατζιδάκι, *Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς*, Ἐπιστ. Ἐπετ. Πανεπιστ. Ἀθηνῶν 10 (1913)14, 1915, σσ. 48-49.

3. Περὶ τούτου βλ. λεπτομερῆ μελέτην τοῦ Ν. Κοντοσοπούλου, *Περὶ τινῶν Κρητικῶν γλωσσικῶν φαινομένων*, Ἀθηνᾶ 64 (1960), σσ. 209-219.

Ἐν κατακλειδι δηλ. ἡ κατάληξις -ές, -έ δὲν ἀπαντᾷ εἰς ὀλοκλήρον τὸν νομὸν Χανίων, ἀλλὰ μόνον εἰς τὰ Σφακιά, τὸν Ἀποκόρωνα καὶ τὰ ὄρεινά διαμερίσματα τῆς Κυδωνίας. Εἰς τὸ Σέλινον ἀκούονται παραλλήλως καὶ οἱ δύο τύποι -εάς, -εά καὶ -ές, -έ. ἐνῶ εἰς τὴν Κίσαμον καὶ τὴν πεδινὴν Κυδωνίαν οἱ ἀσυνίζητοι τύποι ἐπικρατοῦν πλήρως. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ἀνατολικά ὄρια τῆς Δ. Κρήτης, ἐκεῖ ὅπου τίθενται τὰ ὄρια διαχωρισμοῦ τῶν ἰδιωμάτων τῆς Ἀ. καὶ Δ. Κρήτης, ἔχομεν ἐπίσης διακύμανσιν τῶν τύπων -ές καὶ -εάς. Ἡ κατάλ. -ές ἐπικρατεῖ εἰς τὸ ἰδίωμα τῆς Ἀγίας Γαλήνης, ἐνῶ εἰς τὸ τῆς περιφερείας τοῦ Ἄνω Μυλοποτάμου ἀκούονται πάντοτε οἱ συνιζανόμενοι τύποι -εάς, -εά.

Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Μάνην ἔχομεν διαφορὰν προφορᾶς· εἰς τὴν Μέσα καὶ Ἀνατολικὴν Μάνην ἔχομεν τὸ συνιζημένον -εάς, -εά : βασιλεάς, ἀμυγδαλεά, εἰς δὲ τὴν Ἐξω τὸ ἀσυνίζητον -εας, -έα : βασιλέας, βαρέας, μηλέα, σουζέα, ἀμυγδαλέα κλπ.

Καθίσταται λοιπὸν φανερὸν ὅτι ὁ μνημονευθεὶς ἀποικισμὸς τῶν Μανιατῶν, ἀκόμη καὶ ἐὰν οὔτοι ἐγκαθίσταντο ὡς ἀγροτικὸς πληθυσμὸς εἰς μίαν περιοχὴν τῶν Χανίων, θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπιδράσῃ γλωσσικῶς ἐπὶ ὀλοκλήρου τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Δυτ. Κρήτης, ἀφοῦ μάλιστα τότε ἡ πόλις τῶν Χανίων μετὰ τῶν διαμερισμάτων αὐτῆς, κατὰ τὴν στατιστικὴν τοῦ Καστροφύλακα¹, εἶχε πληθυσμὸν 65.288 κατοίκων. Πολὺ περισσότερον θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπιδράσῃ ἡ γλῶσσα τῶν ἀποίκων καὶ ἐπὶ τῆς Ἀ. Κρήτης, δηλ. ἐπὶ ὀλοκλήρου τῆς νήσου καὶ μάλιστα ἐπὶ μιᾶς διαλέκτου, ἣτις εἶχεν ἤδη διαμορφωθῆ καὶ ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς λογοτεχνικὴ γλῶσσα τῆς νήσου.

Πόσοι θὰ ἦσαν ἄλλωστε οἱ ἐγκατασταθέντες Μανιάται, ἀφοῦ οἱ Μονεμβρασιῶται καὶ Ναυπλιῶται ὁμοῦ, ὡς εἴπομεν, ἀνῆρχοντο εἰς 1054 ἄτομα ; Ἐὰν ἦσαν πολλοὶ θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναφέρωνται καὶ αὐτοὶ ὡς καλλιεργηταὶ καὶ ἴσως ὡς ὀφειλέται. Δὲν εἶναι δυνατὸν ἡ γλῶσσα τῶν ὀλίγων νὰ ἐπιδράσῃ σημαντικῶς ἐπὶ τῆς γλώσσης τῶν ἀσυγκρίτως περισσοτέρων ἐντοπίων καὶ μάλιστα εἰς τόσον ἐκτεταμένην περιοχὴν, οἷα εἶναι ἡ Κρήτη καὶ εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν αὐτὴ εἶχεν διαμορφώσει πλουσίαν λογοτεχνικὴν γλῶσσαν.

Εἰς ἄλλους ἐπομένως παράγοντας καὶ ὄχι εἰς ἐποικισμὸν δεόν νὰ ἀναζητηθῇ ἡ αἰτία τῆς γλωσσικῆς ὁμοιότητος τῶν δύο περιοχῶν.

Γενικῶς δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς Κρητικῆς διαλέκτου εἶναι ἡ συντηρητικότης καὶ ἡ βραδεῖα ἐξέλιξις αὐτῆς. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὴν διάλεκτον τῆς Μάνης.

Τὸ ἰδίωμα τῆς Ἀ. Κρήτης ὑπέστη, ὡς γλῶσσα καὶ τῆς πρωτεύουσῆς τῆς νήσου, ταχυτέραν τὴν ἐξέλιξιν ἀπὸ τὸ τῆς Δ. Κρήτης, τὸ ὁποῖον διὰ λόγους γεωγραφικοὺς παρέμεινε συντηρητικώτερον. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἰδίωμα τῆς Μέσα Μάνης εἶναι συντηρητικώτερον τοῦ τῆς Ἐξω καὶ Ἀνατολικῆς Μάνης.

Νομίζω λοιπὸν ὅτι :

1/ Τὰ ἀρχαιοπινῆ (ἐνια δωρικὰ) κοινὰ γλωσσικὰ μεταξὺ τῶν δύο διαλέκτων στοιχεῖα εἶναι ἐπιβίωσις αὐτῶν διὰ τῆς Κοινῆς, καθ' ὅσον καὶ αἱ δύο περιοχαί, Κρήτη καὶ Μάνη, ἀνήκουν εἰς τὴν αὐτὴν διαλεκτικὴν δωρικὴν ζώνην, εἰς τὴν ὁποίαν

1. Α. Ξηρουχάκη, ἐνθ' ἀν., σ. 55.

ἀνήκουν καὶ τὰ Δωδεκάνησα καὶ ἡ Κάτω Ἰταλία. Τούτων ἡ διάλεκτος παρουσιάζει ἀναλόγους ὁμοιότητας.

2/ Τὰ ἄλλα κοινὰ γλωσσικὰ στοιχεῖα μεταξὺ Κρήτης (Α. καὶ Δ., ὡς καὶ τῆς γλώσσης τῶν Κρητικῶν λογοτεχνικῶν κειμένων) καὶ Μάνης εἶναι ἐπιβιώσις *Βυζαντινῆ*. Εἶναι Βυζαντινὴ γλωσσικὴ κληρονομία, καθ' ὅσον καὶ ἡ Κρήτη καὶ ἡ Μάνη, ἔνεκα γεωγραφικῶν καὶ ἱστορικῶν λόγων, διετήρησαν κάποιον ἰδιαιτέρον τρόπον ζωῆς καὶ ἡ γλῶσσα των δὲν ὑπέστη μεγάλως τὴν ἐπίδρασιν τῆς Κοινῆς ἑλληνικῆς, ὡς ἔβαινε αὐτὴ διαμορφουμένη εἰς τὸν ὑπόλοιπον ἑλληνικὸν χῶρον. Παρέμεινε προσκειμένη πρὸς τὴν Βυζαντινὴν γλῶσσαν. Τὸν σύνδεσμον αὐτὸν μόνον διὰ τῆς μελέτης τῆς γλώσσης τῆς Βυζαντινῆς γραμματείας καὶ τῆς παραβολῆς τῶν γλωσσικῶν αὐτῆς στοιχείων πρὸς τὰ τῆς διαλέκτου Κρήτης καὶ Μάνης δύναμεθα νὰ ἐκτιμήσωμεν καλύτερον. Τύποι ὡς οἱ : ἔνι, ἔναι, ἔν', εὐδία, ἔκρουα, δαιμονιάρης, κανκίν, ὀπίκιν κ.ἄ. εἶναι κοινοὶ εἰς τὴν Κρήτην, Μάνην καὶ Πτωχοπρόδρομον. Ἄλλοι, ὡς οἱ : ἔναι, ἀνασπῶ, ἀντζί, ἀπηλο(γ)οῦμαι, δυναστεύω, καμπανίζω, πέτομαι, πόνεμα, ἀπεικάζω, χαιράμενη κλπ. εἶναι κοινοὶ εἰς Κρήτην, Μάνην καὶ Βυζαντινὴν δημῶδη γραμματείαν (δὲν εἶναι τοῦ παρόντος ἢ συγκριτικὴ μελέτη εἰς ἔκτασιν).

Ἡ Βυζαντινὴ παράδοσις εἰς τὴν Μάνην εἶναι λίαν ἔντονος καὶ εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ τὴν ἀγιογραφίαν (πλῆθος Βυζαντινῶν ναῶν ὑπάρχουν ἐκεῖ ἀπὸ τοῦ 5-13ου αἰ.).¹ καὶ εἰς τὴν γλῶσσαν (λέξεις, τοπωνύμια, ὀνόματα)² καὶ εἰς τὰ ἦθη.

Εἶναι ἄλλωστε γλωσσικὸς κανὼν ὅτι τὰ συντηρητικὰ γλωσσικὰ στοιχεῖα παρατηροῦνται εἰς περιοχάς, αἱ ὁποῖαι δὲν προσφέρονται εἰς ἐπικοινωνίαν μὲ τὰ μεγάλα ἀστικά κέντρα. Τὰ περιφερειακὰ δηλονότι ἰδιώματα εἶναι συντηρητικώτερα τῶν

1. *B. Traquair*, Laconia, The churches of Western Mani, Ann. of the Brit. School at Athens XV (1908-9), σσ. 177-213. *H. Megaw*, Byzantine architecture in Mani, Αὐτόθι, τ. XXXIII (1932), σσ. 137-162. *Μ. Σωτηρίου*, Βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Λακεδαιμόνου, Λακωνικά 1 (1932), σσ. 16-18. *Δ. Βαγιακάκου*, Ὁ βυζαντινὸς ναὸς τῆς Παναγίας Ὀδηγητρίας καὶ ἡ ἐν αὐτῷ τοιχογραφία τοῦ Ἐλκομένου, Σπαρτιατικὰ Χρονικά 6 (1942), τεύχ. 61-63, σσ. 99-102. *Ν. Δρανδάκη*, Σκαφικὰ ἔρευνα ἐν Κυπαρίσσω Μάνης, Πρακτικά τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τοῦ ἔτους 1958, ἐν Ἀθήναις 1965, σσ. 199-219. *Τοῦ αὐτοῦ*, Ἀνασκαφὴ ἐν Κυπαρίσσω, Αὐτόθι. Πρακτικά τοῦ ἔτους 1966, ἐν Ἀθήναις 1966, σσ. 233-245. Ἀνασκαφὴ εἰς τὸ Τηγάνι τῆς Μέσα Μάνης, Αὐτόθι, Πρακτικά τοῦ ἔτους 1964, ἐν Ἀθήναις 1966, σσ. 121-135. Βυζαντινὰ τοιχογραφία τῆς Μέσα Μάνης, ἐν Ἀθήναις 1964. Ὁ Ἅγιος Παντελεήμων Μπουλαριῶν, Ἐπ. Ἐτ. Βυζ. Σπ. 37 (1970), σσ. 437-458. Δεόμενοι ἅγιοι ἐπὶ τοῦ τεταρτοσφαιρίου ἀψίδος εἰς ἐκκλησίαις τῆς Μέσα Μάνης, Ἀρχαιολογικά Ἀνάλεκτα ἐξ Ἀθηνῶν, τ. 4 (1971), τεύχ. 2, σσ. 232-239. Ὁ Ταξιάρχης τῆς Χαρούδας, Λακωνικά Σπουδαί 1 (1972), σσ. 275-291. Νικήτας μαρμαρᾶς (1672), Δωδώνη, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, τ. Α' (1972).

2. *Δ. Βαγιακάκου*, Μεσαιωνικὰ καὶ νέα Ἑλληνικά, Ἀθηνᾶ 59 (1955), σσ. 13-58. *Τοῦ αὐτοῦ*, Δομέστικος - Δομεστίνισσα - Δεμέστιχας, Ἐπ. Μεσ. Ἀρχεῖου Ἀκαδ. Ἀθηνῶν 5 (1955), σσ. 92-101, Ἀρχαῖα καὶ Μεσαιωνικὰ τοπωνύμια. Συμβολὴ πρώτη, Ἑλληνικά 15 (1951), σσ. 203-219, Συμβολὴ δευτέρα, Πελοποννησιακά 2 (1957), σσ. 302-334. Συμβολὴ τρίτη, Αὐτόθι 5 (1961), σσ. 161-179. Μεσαιωνικὰ καὶ νέα Ἑλληνικά, Ἀφιέρωμα εἰς Μ. Τριανταφυλλίδην, 1960, σσ. 61-69, Βυζαντινὰ ὀνόματα καὶ ἐπωνύμια ἐκ Μάνης, Πελοποννησιακά 3-4 (1960), σσ. 185-221.

ιδιωμάτων τῶν κεντρικῶν διαμερισμάτων τῆς χώρας, τὰ ὅποια ἔχουν ἀμεσώτεραν ἐπαφὴν μὲ τὴν διοίκησιν καὶ ταχυτέραν ἐξέλιξιν.

Καὶ ἡ Κρήτη καὶ ἡ Μάνη ἦσαν ἀκραῖα, περιφερειακὰ διαμερίσματα τοῦ Βυζαντινοῦ ἑλληνισμοῦ, ἡ Κρήτη μάλιστα ἐδοκίμασε καὶ μακρὰν ξενικὴν κατοχὴν, ἡ ὅποια ἀπέκοψε τὴν στενὴν ἐπαφὴν αὐτῆς μετὰ τοῦ ἐθνικοῦ κορμοῦ καὶ οὕτως ἐπέτρεψεν εἰς αὐτὴν μεγαλυτέραν ἐμμονὴν καὶ συντηρητικότητα εἰς τὴν γλῶσσαν καὶ τὰς ἄλλας ἐκδηλώσεις τοῦ βίου ἐν γένει. Ἀλλὰ καὶ ἡ Μάνη εἶχε διαμορφώσει ἴδιον βίον καὶ κατὰ τὴν Βυζαντινὴν περίοδον καὶ κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, βίον ἔχοντα ὡς πυρῆνα τὴν συντηρητικότητα εἰς ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις καὶ μάλιστα εἰς τὴν γλῶσσαν.

Τὰ κοινὰ λοιπὸν γλωσσικὰ στοιχεῖα Κρήτης καὶ Μάνης δὲν ἔχουν αἰτίαν τὸν ἐποικισμὸν Μανιατῶν εἰς τὴν νῆσον, ἀλλ' εἶναι κοινὴ Βυζαντινὴ κληρονομία, ἡ ὅποια διέφυγεν ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἐξελισσομένης νεοελληνικῆς κοινῆς ἕνεκα τῶν ἰδιαιτέρων ἱστορικῶν καὶ γεωγραφικῶν συνθηκῶν ὑπὸ τὰς ὁποίας εὐρέθησαν ἐπὶ μακρὸν αἱ δύο αὐταὶ περιοχαὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου.

ΔΙΚΑΙΟΣ Β. ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΣ

PARENTÉ LINGUISTIQUE ENTRE LA CRÈTE ET LE MAGNE

Par D. VAYACACOS

Résumé

Le sujet ci-dessus avait préoccupé autrefois G. Hadzidakis, qui se contenta à une vague constatation de la similitude de la langue et des coutumes des habitants de la Crète (de sa partie occidentale en particulier) et des habitants de la péninsule du Magne (Péloponnèse du sud) et considéra l'installation d'une colonie maniote en Crète, à l'époque de l'empereur byzantin Nicéphore Phocas (en 961), comme la cause de cette affinité. Il n'a pas pu cependant prouver d'après des documents historiques cette colonisation. Peu après Hadzidakis, le prof. G. Anagnostopoulos s'était préoccupé du même sujet, mais sans y porter une solution.

M. Vayacacos dans son étude examine le problème depuis ses origines. Il expose d'abord en détail les éléments linguistiques communs aux deux régions en question et les classe en quatre catégories, à savoir les faits phonétiques (pp. 4-9), morphologiques (pp. 9-16), étymologiques (pp. 16-17) et lexicologiques (pp. 17-28). Son matériel, provenant aussi bien de la langue parlée actuelle des Crétois et des Maniotes, que des textes de la littérature dialectale crétoise, a été confronté avec le matériel analogue fourni par des textes populaires byzantins. Le travail comparatif a démontré une très grande

similitude du dialecte crétois et du dialecte maniote actuels avec le grec byzantin.

L'auteur met ensuite à l'épreuve l'opinion de Hadzidakis et d'Anagnostopoulos relative à l'installation de colons Maniotes en Crète. Dans les pages 30-37 il cherche, à partir de documents, le bien-fondé de cette opinion et la date probable de la colonisation. Il constate qu'en réalité il ne s'agit point d'une installation de population compacte, mais de celle d'un corps militaire maniote, servant la République de Venise, dans la région de La Canée (partie occidentale de l'île). A partir de cette réalité, se fondant aussi sur le fait que l'affinité linguistique ne se borne pas au Magne et à une partie de la Crète, notamment à la partie ouest de l'île, où l'installation des militaires Maniotes nous est attestée, mais elle s'étend au dialecte de la Crète entière et même à la langue des textes littéraires crétois et byzantins populaires, M. Vayacacos conclut que :

La parenté linguistique créto-maniote s'explique par un substrat byzantin, commun aux deux régions en question et resté loin de l'influence de la koinè néo-hellénique alors en voie de développement. Ce substrat est dû aux circonstances historiques particulières, communes à la Crète et au Magne, ainsi qu'à la position géographique de ces régions.